

ОБЛАСТ РАЗГРАД

**АКТУАЛИЗИРАН ДОКУМЕНТ
ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ОБЛАСТНАТА
СТРАТЕГИЯ ЗА РАЗВИТИЕ
2010 – 2013**

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	5
1. АКТУАЛИЗИРАН СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛ.....	6
1.1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБЛАСТТА	6
1.1.1. Природогеографски и ресурсен потенциал.....	6
1.1.2. Културно-историческо наследство.....	11
1.2. ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ И СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ.....	12
1.2.1. Демографска характеристика.....	12
1.2.2. Заетост, икономическа активност и безработица.....	14
1.2.3. Социални характеристики и условия на живот.....	18
1.2.4. Образование.....	19
1.2.5. Здравеопазване и социални услуги.....	22
1.2.6. Култура и спорт.....	25
1.3. ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ	30
1.3.1. Място в националната икономика	30
1.3.2. Структура на областната икономика	33
1.3.3. Териториално разпределение на икономическата активност.....	35
1.3.4. Структура на стопанските единици в областта.....	36
1.3.5. Инвестиционна активност в икономиката на областта.....	37
1.3.6. Структури в подкрепа на бизнеса, информационно общество, иновации.....	39
1.3.7. Изводи за икономическото развитие:	41
1.3.8. Развитие на индустриалния сектор.....	42
1.3.9. Развитие на селското стопанство.....	44
1.3.10. Горско стопанство	52
1.4. ТЕХНИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА	55
1.4.1. Транспортна инфраструктура	55
1.4.2. Водоснабдяване и канализация.....	57
1.4.3. Телекомуникации.	59
1.4.4. Енергийна инфраструктура.....	60
1.4.5. Екологични условия	62
1.5. СЕЛИЩНА МРЕЖА И УРБАНИЗАЦИЯ.....	67
2. АКТУАЛИЗИРАН SWOT АНАЛИЗ	69
3. СТРАТЕГИЧЕСКА ЧАСТ	75
3.1. ВИЗИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ОБЛАСТ РАЗГРАД	75
3.2. ГЛАВНИ СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ НА СТРАТЕГИЯТА	76
3.3. ПРИОРИТЕТИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ГЛАВНИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ.....	77
4. ОБЩА ОЦЕНКА НА НЕОБХОДИМИТЕ РЕСУРСИ	101
5. ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ НА РАЙОНИТЕ ЗА ЦЕЛЕНАСОЧЕНА ПОДКРЕПА.....	103
6. КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА НА ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА СТРАТЕГИЯТА.....	105
7. СТРАТЕГИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА РАЗРАБОТВАНЕ НА ЦЕЛИТЕ И ПРИОРИТЕТИТЕ НА ОБЩИНСКИТЕ ПЛАНОВЕ ЗА РАЗВИТИЕ	116
8. ПРИЛАГАНЕ НА ПРИНЦИПА НА ПАРТНЬОРСТВО И ОСИГУРЯВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ И ПУБЛИЧНОСТ	120

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

АСП	Агенция за социално подпомагане
АТЦ	Автоматични телефонни централи
БВП	Брутен вътрешен продукт
БДС	Брутна добавена стойност
ВУЗ	Висше учебно заведение
ВУИ	Възпитателно училище интернат
ГКПП	Граничен контролно-пропускателен пункт
ГППДП	Групови практики за първична дентална помощ
ГППМП	Групови практики за първична медицинска помощ
ГПСМП	Групови практики за специализирана медицинска помощ
ГПСОВ	Градска пречиствателна станция за отпадни води
ДДЛРГ	Дом за деца лишени от родителски грижи
ДКЦ	Диагностично-консултативен център
ДЛ	Държавно лесничейство
ДМА	Дълготрайни материални активи
ДМСГД	Дом за медико-социални грижи за деца
ДНСК	Дирекцията за национален строителен контрол
ЕЕС	Експертен екологичен съвет
ЕК	Европейска комисия
ЕС	Европейски съюз
ЗАД	Застрахователно акционерно дружество
ЗМ	Защитена местност
ЗПАД	Застрахователно и презастрахователно акционерно дружество
ЗСПЗЗ	Закона за собствеността и ползването на земеделските земи
ЗТ	Защитена територия
ИКТ	Информационни и комуникационни технологии
ИППМП	Индивидуална практика за първична медицинска помощ
ИППДП	Индивидуална практика първична дентална помощ
ИПСМП	Индивидуална практика за специализирана медицинска помощ
КИН	Културно-историческо наследство
МБАЛ	Многопрофилна болница за активно лечение
МДЛ	Медико диагностична лаборатория
МОСВ	Министерство на околната среда и водите
МПС	Моторни превозни средства
МРРБ	Министерство на регионалното развитие и благоустройството
МТЛ	Медико-техническа лаборатория
МТСП	Министерство на труда и социалната политика
МС	Министерски съвет
МСП	Малки и средни предприятия
МЦ	Медицински център
НЕМ	Национална екологична мрежа
НЗОК	Национална здравно осигурителна каса
НИРД	Научно-изследователски и развойни дейности
НМ	Населени места
НОПРР	Национална оперативна програма за регионално развитие
НПО	Неправителствена организация
НП „ОСПОЗ”	Национална програма „От социални помощи към осигуряване на заетост”
НСИ	Национален статистически институт
НУ	Начално училище

ОБМ	Общ брой микроорганизми
ОБСК	Общ брой соматични клетки
ОблСР	Областен съвет за развитие
ОДК	Общински детски комплекс
ОДЗ	Обединени детски заведения
ОП	Оперативна програма
ОП АК	Оперативна програма „Административен капацитет”
ОП РР	Оперативна програма „Регионално развитие”
ОП РЧР	Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”
ОУ	Основно училище
ПГ	Професионална гимназия
ПЗ	Природни забележителности
ПРСР	Програма за развитие на селските райони
ПСОВ	Пречиствателна станция за отпадни води
ПУДООС	Предприятие за управление на дейностите по опазване на околната среда
ПЧИ	Преки чуждестранни инвестиции
РЗОК	Районна здравноосигурителна каса
РИОКОЗ	Регионална инспекция за опазване и контрол на общественото здраве
РИОСВ	Регионална инспекция по околна среда и води
РЦПИОВДУСОП	Ресурсен център за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности
САПАРД	Специална програма за присъединяване в областта на земеделието и развитието на селските райони
СЕП	Схема на единно плащане
СЕПП	Схема за единно плащане на площ
СЦР	Северен централен район
СНЦ	Сдружение с нестопанска цел
СОУ	Средно образователно училище
ТБО	Твърди битови отпадъци
УДО	Управление на дейностите с отпадъци
УСШ	Ученическа спортна школа
UMTS	Универсална мобилна телекомуникационна система
ЦАМТЦ	Цифрова автоматична междуселищна телефонна централа
ЦДГ	Целодневна детска градина
ЦПО	Център за професионално обучение
ЦРД	Център за работа с деца

ВЪВЕДЕНИЕ

Областната стратегия за развитие и нейната актуализация в условията на членство на България в Европейския съюз определят стратегическите цели и приоритети в развитието на Област Разград в средносрочен план – до 2013 г. Тя следва да бъде отправна точка при разработване и актуализация на общинските планове за развитие и източник на идеи и аргументи при подготовка на общински и бизнес проекти. Стратегията се явява градивна основа за провеждане на регионалната политика чрез формулираните цели, приоритети и мерки, заложи в нея, заедно с основните национални и регионални стратегически, програмни и планови документи за регионалното развитие през програмния период.

След приемането на България за равноправен член на ЕС през 2007 г., страната и в частност областта се сблъскват със сериозни предизвикателства. Едно от най-мащабните е ускореното *глобализиране на икономиката и засилването на конкуренцията* за привличане на инвестиции и завоюване на нови пазари. Принципно решение ще се търси в създаването на мрежи (индустриални, информационни, транспортни), които не са непременно ориентирани към местните пазари и в които водещите фактори са новите технологии, иновациите, информацията и квалификацията на работната сила.

Основно предизвикателство е и ще бъде пренастройването на областната политика за регионално развитие в съответствие с основните принципи на *политиката за сближаване на (ЕС)*, а именно: повишаване на регионалната конкурентноспособност, изграждане на информационно общество и икономика, основана на знанието, намаляване на социалните контрасти, модернизация на инфраструктурата за устойчиво и екологосъобразно развитие. За постигането на тази цел е насочен целият комплекс от интервенции по линия на Националните програми, Кохезионния и Структурните фондове на ЕС. Съгласуването на целите на регионалното развитие с политиката за социално-икономическо сближаване на ЕС и предвиждането на мерки, които съответстват на регламентите на Европейските фондове, дава възможност за *максимална финансова осигуреност* на стратегическите и плановите документи.

Област Разград се нуждае от значително *ускоряване на социално-икономическото си развитие*. Сега показателите ѝ са под средните за СЦР и страната. Областта следва да мобилизира целия си потенциал (природно-ресурсен, човешки и инвестиционен) и така да планира своето развитие, като се възползва в максимална степен от възможностите за национално и европейско финансиране.

Един от основните принципи при прилагане на държавната политика в регионалното развитие, съгласно Закона за регионалното развитие и Европейските директиви, е принципът на *партньорство и осигуряване на информация и публичност* на всички нива на планирането, програмирането, финансирането, управлението, наблюдението и оценката при изпълнението на Областната стратегия за развитие. Той има решаващо значение за постигане на устойчиво и балансирано развитие на територията на областта.

Необходимо е прилагане на *интегриран подход за развитие на територията*. Това означава подходящо съчетаване на политиките и мерките, въздействащи върху икономическия, технологичния, човешкия, инфраструктурния, природния и културния потенциал на областта. Редица дефицити в основните показатели на икономиката могат да забавят този процес. Налага се прилагането на мерки, които от една страна да концентрират комплексно въздействие върху основните приоритети, а от друга – да водят до балансирано изграждане на материалните и социалните предпоставки на развитие върху цялата територия на областта.

Актуализацията на **Областната стратегия за развитие 2005 – 2015 г.**, в качеството ѝ на **Актуализиран документ за изпълнение на Областната стратегия за развитие 2010 – 2013 г. на Област Разград**, е извършено на основание чл. 15 от Закона за регионалното развитие и чл. 31, ал. 1 от ППЗРР и в съответствие с Методическите указания за актуализация на действащите стратегии и планове за регионално и местно развитие на МРРБ.

1. АКТУАЛИЗИРАН СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛ

1.1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБЛАСТТА

1.1.1. Природогеографски и ресурсен потенциал

Обща характеристика

Област Разград (район от ниво 3 – NUTS 3)¹ е разположена в североизточната част на България, заема 2,38% от територията на страната и 17,62% от територията на Северен централен район (табл.1). Тя граничи с областите Русе, Шумен, Търговище и Силистра (фиг.1). Областите Разград, Велико Търново, Русе, Габрово и Силистра формират Северен централен район (район от ниво 2/NUTS 2), който е район от ниво 1 – Северна и Югоизточна България.

Фиг. 1 Карта на Република България

Фиг. 2 Карта на Област Разград

В границите на Област Разград влизат 7 общини: Разград, Исперих, Кубрат, Завет, Лозница, Самуил и Цар Калоян.

Най-северната точка на Област Разград се намира в землището на село Юпер, на десет километра от река Дунав, а най-южната – в района на с. Манастирци на около 20 км от предпланините на Стара планина.

¹ За целите на планирането, програмирането, управлението, ресурсното осигуряване, наблюдението и оценката на регионалното развитие в България са обособени райони, които се разделят на нива в съответствие с изискванията на общата класификация на териториалните единици за статистически цели, прилагана в Европейския съюз.

Таблица 1: Основни данни за Северен централен район

Държава, район и области	Общини бр.	Кметства бр.	Територия кв. км	Население към 31.12.2009 г.	Гъстота на населението за 2009 г.
България	264	2 911	111 001,9	7 563 710	68.1
Северен централен район	36	393	14 974,0	914 273	61.1
Велико Търново	10	113	4 661,6	275 395	59.1
Габрово	4	39	2 023,0	130 001	64.3
Разград	7	92	2 639,7	132 740	50.3
Русе	8	67	2 803,4	249 144	88.8
Силистра	7	82	2 846,3	127 659	44.9

Релефът в областта е равнинно-хълмист, със средна надморска височина 250 – 270 м. Най-ниската точка се намира в землището на с. Юпер на 39,14 м. над морското равнище, а най-високата е на 485,7 м. до с. Самуил. Област Разград включва части от Дунавската равнина, Лудогорското плато, Разградските и Самуиловски височини и долината на р. Бели Лом. По-голямата ѝ част се намира в Лудогорското плато, на юг е хълмиста, а на север се слива с Добруджанската равнина и крайдунавските полета.

Разнообразието на **почвите** е голямо. От извършваните до края на ХХ век проучвания е установено, че 55,9% от тях са черноземни, като доминират оподзолените черноземи. Те се намират главно в землищата на селищата, разположени югоизточно и западно от Разград, северно от Кубрат и в околностите на Исперих. Слабо и силно излужени черноземи има в някои селища на Разградската и Лознишката общини. Сивите горски почви заемат 36,6% от територията. Те са главно в североизточната и югозападната част на областта. Други почвени видове заемат едва 7,5%.

Област Разград не е богата на **полезни изкопаеми**. На територията на Община Лозница има три находища на глина, която се използва в керамичното производство. Проучени са находищата на глина за производство на строителни керамични изделия – тухли и керемиди, разположени на юг – югозапад от Разград. Зърнестите варовици и пясъчниците се използват като трошен камък за настилка за пътища.

Областта е с **умерено-континентален климат**. Той се отличава със сравнително студена зима (абсолютна минимална температура минус 28,6°С), хладна пролет и сухо, топло лято (абсолютна максимална температура +40,6°С) и продължителна есен. Характерни са сравнително големи температурни разлики през годината (през зимните месеци е минус 10-15°С, а през летните – плюс 30-35°С) и нормално количество на атмосферните валежи 565-786 л/кв.м. Средната годишна амплитуда е около 26°С и е една от най-големите за страната. Преобладават северозападният, североизточният и южният вятър.

Област Разград е бедна на **водни ресурси** – всички, освен р. Бели Лом, са временни реки. Най-големият изграден язовир е „Бели Лом” (25,5 млн.м³). На територията на Община Исперих се намира най-големият карстов извор в тази част на страната, като дълголетните карстови процеси са предизвикали проявлението на уникален комплекс от карстови форми: пещери, понори, скални ниши и др.

В хълмистите части на областта коренната **растителност** е от габър, горун, сребролистна липа, а в равнините преобладават цер, благун, дъб и габър. Срещат се още дива череша, киселица и круша. На територията на областта виреят и много **тревисти лечебни растения** като бял равнец, багрилно подрумниче, вълча ябълка, обикновен пелин, зайча сянка, дяволска уста, теснолист живовляк и др.

Животинският свят е представен от сравнително богат евросибирски комплекс, предимно в горските части на областта. От бозайниците се срещат див заек, лисица, чакал, вълк, язовец, дива свиня, благороден елен, елен лопатар, сърна, дива коза, таралеж; от птиците – ястреб кокошкар, яребица, фазан, дива патица, пъдпъдък, кукувица, кукумявка, пчелояд, папуняк, зелен кълвач, полска чучулига и др. В реките се срещат речен кефал, червеноперка, бяла мряна, шаран, а в язовирите – толстолоб, шаран, сом и др.

Принадлежността на областта към Дунавската равнина и Лудогорието с типичния равнинно-хълмист релеф, умерено-континентален климат и плодородни почви са благоприятни за развитие на растениевъдството и животновъдството.

Поземлени ресурси

Общата площ² на територията на Област Разград е 2 639,744 кв.км, която представлява 17,62% от територията на Северен централен район за планиране. С най-голяма площ е Община Разград (22,7% от територията на областта), следвана от общините Кубрат и Лозница, заемащи съответно 17,8% и 15,5%. С най-малка площ е Община Цар Калоян, чиято площ е 8,8% от територията на областта.

Характерно за областта е **високият процент на земеделските територии** (общо 1 907 934 дка), които заемат 70,7% от площта на областта, при средна стойност за страната 58,7%. Най-голям е относителният дял на земеделските територии в Община Кубрат – 74,0%, а най-малък в Община Завет – 59,5%.

Таблица 2: Разпределение на територията на Област Разград по видове площи в дка

Райони, област и общини	Общо площ	Площи по вид в дка								
		земеделска				горска	НМ и други урбанизирани територии	водни течения и водни площи	за добив на полезни изкопаеми	за транспорт и инфраструктура
		общо	в т.ч. обработваема площ		в т.ч. поливна площ					
България	111,001,902	63,764,817	49,769,279	7,453,548	37,157,538	4,603,416	2,010,385	2,710,867	754,879	
Северен централен	14,973,970	10,190,345	8,522,408	1,105,329	3,566,633	708,311	266,067	136,514	106,100	
Област Разград	2,639,744	1,907,934	1,638,168	143,949	547,142	132,331	18,959	16,406	16,972	
Разград	598,378	430,766	363,036	0	117,280	34,960	3,751	7,285	4,336	
Исперих	402,244	291,727	258,478	0	76,958	27,168	1,081	2,940	2,370	
Кубрат	471,280	364,331	308,831	88,197	78,902	22,330	1,775	1,875	2,067	
Завет	273,872	173,494	152,590	0	84,771	12,297	576	896	1,838	
Лозница	410,402	308,665	258,521	55,752	75,476	12,958	8,203	1,577	3,523	
Самуил	250,288	173,647	152,967	0	57,807	14,625	1,814	703	1,692	
Цар. Калоян	233,280	165,304	143,745	0	55,948	7,993	1,759	1,130	1,146	

В същото време **горските територии са относително по-малко** – с обща площ 547 142 дка те, представляват 22,4% от общата територия на областта, докато средният процент за страната е 33,6%. Най-голям е относителният им дял в Община Завет – 35,0%, а най-малък в Община Лозница – 17,8%.

Относителният дял на водните течения и водни площи (0,7%) е два и половина пъти по-малък в сравнение със средния за страната (1,8%), докато дялът на останалите видове територии е близък до средните стойности за страната: населените места и другите урбанизирани територии заемат 5,4% (за страната 5,0%); териториите за добив на полезни изкопаеми и депа за отпадъци заемат 0,1% (за страната 0,3%), а площта на териториите за техническа инфраструктура представлява 0,7%, при средна стойност за страната 0,6%.

² **Източник:** Агенция по кадастъра към Министерството на регионалното развитие и благоустройството, “Баланс на територията на Област Разград към 31.12.2000 година” (последен).

Размерът на обработваемата земя във всички посочени видове територии през 2010 г. е 1 461 585 дка, а земеделската е 1 609 246 дка.

Фиг. 3 Баланс на територията на Област Разград по вид територия

Биологично разнообразие и защитени територии

Защитените територии са предназначени за опазване на биологичното разнообразие в екосистемите и на естествените процеси, протичащи в тях, както и на характерни или забележителни обекти на неживата природа.

На територията на областта под режим на защита са три категории защитени територии – резервати, защитени местности и природни забележителности (таб. 3).

- За **резерват** в областта е обявено поречието на река Бели Лом;
- За **защитени местности** в областта са обявени вековни гори и находища на див божур и пролетен горицвет;
- За **природни забележителности** на територията на областта са обявени характерни образувания, разположени основно в Община Разград.

Таблица 3: Защитени територии (ЗТ) в Област Разград

№	Име на ЗТ	Населено място	Заповед за обявяване	Заповед за актуализиране на площ /ха/
Резервати				
1.	Резерват „Бели Лом”	гр. Цар Калоян, Община Разград, гр. Ветово и с. Кривня, Община Русе	№ 393/12.05.1980 г.	№ РД-564/12.07.2007 г., с обща площ 773,00
Защитени местности (ЗМ)				
2.	ЗМ „Божурите”	с. Подайва, Община Исперих	№ 534/25.09.1978 г.	№ РД-557/ 12.07.2007 г., с обща площ 3,1
3.	ЗМ „Вековна дъбова гора”	с. Гороцвет, Община Лозница	№ 1187/19.04.1976 г.	№ РД-542/ 12.07.2007 г., с обща площ 10,5
4.	ЗМ „Колчаковската кория”	с. Хърсово, Община Самуил	№ 416/12.06.1979 г.	№ РД-425/ 24.06.2009 г., с обща площ 25,5
5.	ЗМ „Ломия”	гр. Цар Калоян и гр. Ветово, Община Русе	№ 764/19.06.1978 г.	№ РД-520/12.07.2007 г., с обща площ 295,9

6.	ЗМ „Мюшерека”	с. Беловец, Община Кубрат	№ 1187/19.04.1976 г.	№ РД-2/ 05.01.2009 г., с обща площ 5,0
7.	ЗМ „Находище на пролетно ботурче”	с. Осенец, Община Разград	№ 879/25.11.1980 г.	№ РД-553/ 12.07.2007 г., с обща площ 61,3
8.	ЗМ „Находище на турска леска”	с. Задруга, Община Кубрат	№ 656/13.09.1979 г.	№ РД-543/ 12.07.2007 г., с обща площ 5,8
9.	ЗМ „Находище на червен божур”	с. Пчелина, Община Исперих	№ 534/25.09.1978 г.	№ РД-558/ 12.07.2007 г., с обща площ 4,7
10.	ЗМ „Рибарниците”	гр. Цар Калоян и гр. Ветово, Община Русе	№ 1145/16.07.1981 г.	№ РД-423/ 24.06.2009 г., с обща площ 40,0
11.	ЗМ „Юперска кория”	с. Юпер, Община Кубрат	№ 3702/29.12.1972 г.	№ РД-550/ 12.07.2007 г., с обща площ 23,3
Природни забележителности (ПЗ)				
12.	ПЗ „Големият Юг”	гр. Разград, Община Разград	№ 3702/29.12.972 г.	№ РД-402/ 18.06.2009 г., с обща площ 47,3
13.	ПЗ „Топчийско дере”	с. Каменово, Община Кубрат, с. Топчии и с. Побит камък, Община Разград	№ 1187/19.04.1976 г.	№ 1187/19.04.1976 г., с обща площ 72,0

НАТУРА 2000 представлява Европейска екологична мрежа от защитени зони за опазване или възстановяване на природни местообитания на видове с национално и европейско значение в естествения им район на разпространение. Натура 2000 е изградена на базата на два основни документа на ЕС, свързани с опазване на природата. Това са Директива 92/43/ЕИО за запазване на природните местообитания и на дивата фауна и флора и Директива 79/409/ЕИО за опазване на дивите птици. Изискванията на двете директиви са залегнали в Закона за биологичното разнообразие, с който в страната се обявяват защитени зони като част от Националната екологична мрежа (НЕМ). За територията на областта, контролирана от РИОСВ, Русе са одобрени и обнародвани 1 зона за дивите птици и 4 зони за местообитанията. Относителният дял на териториите за опазване на природните местообитания и дивата флора и фауна, включени в екологичната мрежа НАТУРА 2000, възлиза на 29,75% от площта на областта, като по този показател тя е на 13-то място в страната.

Обявените от МОСВ защитени зони за опазване на дивите птици по НАТУРА 2000 са посочени в табл. 4.

Таблица 4: Защитени зони по НАТУРА 2000

№	Защитени зони	Обхват	Площ дка
По Директива за местообитанията – Директива 92/43/ЕЕС за запазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна			
1.	BG 0000168 „Лудогорие”	Област Русе – общини Сливо поле и Ветово; Област Разград – общини Кубрат, Разград, Завет, Исперих и Самуил; област Силистра – общини Силистра, Главиница, Дулово и Алфатар	594 474,62
2.	BG 0000171 „Лудогорие-Боблата”	Област Разград – общини Кубрат и Завет; Област Силистра – общини Тутракан и Главиница	48 364,50

3.	BG 0000173 „Островче”	Област Разград – общини Разград и Лозница; Област Търговище	6 749,19
4.	BG 0000608 „Ломовете”	Област Русе – общини Русе, Ветово, Две могили и Иваново; Област Разград – общини Разград и Цар Калоян; Област Търговище	324 889,30
По Директива за птиците – Директива 79/409/ЕЕС за опазване на дивите птици			
5.	BG 0002062 „Лудогорие”	Област Русе – общини Сливо поле и Ветово; Област Разград – общини Кубрат, Разград, Завет, Исперих и Самуил; Област Силистра – общини Тутракан, Силистра, Главиница, Дулово и Алфатар	913 890,638

1.1.2. Културно-историческо наследство

В Област Разград са регистрирани около 1 200 недвижими паметници, които заедно с хилядите предмети и документи илюстрират богатата материална и духовна култура на племената и народите, живели в Лудогорието през хилядолетията. Първите следи датират от ранния период на старокаменната епоха (500 000 – 200 000 год. пр. н. е.) и са открити край Разград. Това са едни от най-големите находища на кремъчни оръдия в Югоизточна Европа. От каменно-медната (5 000 – 4 000 год. пр.н.е.) и бронзовата (3 000 – 2 000 год. пр.н.е.) епохи са известни повече от 100 поселения, оформени в селищни могили, като най-големите и високи могили са разположени в землищата на селата Свещари, Малък Поровец и Самуил.

Днес следите от древното минало са експонирани в архитектурно-археологически резервати, по-известни от които са:

Националният историко-археологически резерват „Сборяново” в Община Исперих (между селата Малък Поровец и Свещари) е с площ 6 470 дка и охранителна зона 13 304 дка. В границите на резервата се намира един от деветте паметници на културата в България под закрилата на ЮНЕСКО – Тракийската гробница при с. Свещари, обявена за паметник на културно-историческото наследство през 1985 г. В него са разположени и четири други проучени гробници, два големи могилни некропола от елинистическата епоха, некропол от старожелязната епоха, две селищни могили и некропол от халколита, светилища от старожелязната и елинистическата епоха, тракийски укрепен град-столица, няколко укрепени селища от различни епохи от Античността до Средновековието и Алианско теке.

Историко-археологическият резерват „Абритус”, Разград, с площ от 1 000 дка е паметник на културата с национално значение. Представя фортификационната система на античния град, която е проучена и частично възстановена, експонирана и достъпна за туристи. Други важни обекти на културно-историческото наследство са:

Часовниковата кула, един от символите на гр. Разград, е построена през 1 764 г. от уста Тодор Тончев от тревненското село Дурча, реставрирана е през 1864 г. и 1998 г.;

Джамията „Ибрахим паша”, Разград е уникален паметник от ислямската култура (1 614 г.), втора по големина в България, след „Томбул” джамия в Шумен.

Естествените качества и отличителните особености в характеристиката на областната територия се определят от съхранените природни дадености и културно-историческо наследство.

Културно-историческите паметници са сред стратегическите фактори за устойчиво развитие. Тяхното ново социализиране предстои и може да изиграе решаваща роля за превръщането им от обект на опазване в инструмент за развитие. Интегрираният подход по опазването и валоризирането на културното наследство е важно условие за повишаване привлекателността на общините както за инвестиции, така и за изграждане на качествена жизнена среда при запазване на тяхната идентичност. Реконструкцията, реставрацията и консервацията на движими и недвижими паметници на културно-историческото наследство е

предпоставка за развитие на културния туризъм и приоритетно обновяване на съществуващата туристическа инфраструктура.

1.2. ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ И СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ

1.2.1. Демографска характеристика

Население

Населението на Област Разград наброява 132 740 души³ (2009 г.), което представлява 1,8% от населението на Р България и 14,5% от населението на СЦР. Като цяло населението на областта намалява. За периода между последните две преброявания и понастоящем, продължава тенденцията за намаление на населението, което е характерно и за страната, и за СЦР.

Таблица 5: Население към 31.12.2009 г. за област, общини, по местоживее и пол

Област, Общини	Общо			В градовете			В селата		
	всичко	мъже	жени	всичко	мъже	жени	всичко	мъже	жени
Общо за страната	7563710	3659311	3904399	5401214	2594604	2806610	2162496	1064707	1097789
СЦР	914939	442449	472490	599376	287418	311958	315563	155031	160532
Обл. Разград	132740	64399	68341	61363	29145	32218	71377	35254	36123
Разград	54720	26090	28630	34592	16128	18464	20128	9962	10166
Исперих	22916	11332	11584	9017	4355	4662	13899	6977	6922
Кубрат	20198	9818	10380	8118	3895	4223	12080	5923	6157
Завет	11338	5586	5752	3371	1698	1673	7967	3888	4079
Лозница	9732	4833	4899	2409	1232	1177	7323	3601	3722
Самуил	7522	3713	3809	-	-	-	7522	3713	3809
Цар Калоян	6314	3027	3287	3856	1837	2019	2458	1190	1268

През последните 5 г. се наблюдава постепенно намаление на населението на областта, като спадът спрямо 2005 г. е с 6 354 души, намалението през 2009 г. спрямо 2008 г. е със 1 745 души.

Таблица 6: Население по общини в Област Разград 2005 – 2009 г.

Област/Общини	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Област Разград	139 094	137 853	136 062	134 485	132 740
Общ. Разград	56 795	56 417	55 689	55 305	54 720
Общ. Исперих	24 141	23 903	23 601	23 261	22 916
Общ. Кубрат	21 314	21 086	20 795	20 487	20 198
Общ. Завет	11 943	11 838	11 665	11 537	11 338
Общ. Лозница	10 355	10 206	10 045	9 883	9 732
Общ. Самуил	7 867	7 796	7 740	7 600	7 522
Общ. Цар Калоян	6 679	6 607	6 527	6 412	6 314

Градското население на Област Разград (2009 г.) наброява 61 363 души (46,2%) от общото население на областта, което е специфична особеност, като се има предвид, че за страната този процент е 65,3%. Преобладава селското население, чийто относителен дял е 53,8%. Центърът на областта – град Разград, също се характеризира с постоянно намаление на населението, продължаващо и сега. Селското население на Област Разград намалява още

³ Данни на НСИ

от средата на миналия век, каквато тенденция се наблюдава и за населението на селата в страната.

Във всички общини е регистриран отрицателен прираст, формиран от миграцията на населението и отрицателното възпроизводство. Община Разград е най-голямата по население, в която е съсредоточено 41,1% от населението на областта, следвана от общините Исперих и Кубрат (с население от 20 до 25 хил. души) и Завет с население над 10 хил. души. Общините Лозница, Цар Калоян и Самуил са с население под 10 хил. души.

Възрастова структура на населението

Динамиката в броя на населението на областта е свързана с неговата възрастова структура. Разпределението на населението на Област Разград по възрастови групи (0-14 г.: 15-64 г.: 65+) е 14,6: 69,6: 15,8% (2008 г.) е близко до това за страната.

Фиг. 4 Население в Област Разград по възрастови групи за 2005 – 2008 г.

Изменението за периода 2005 – 2008 г. е следното: намаление на населението от възрастова група от 0 до 14 г. и от 15 до 64 г., а нарастване на следващата възрастова група над 65 години. Характерно е, че броят и дялът на младите генерации е по нисък от този на възрастното население, каквато е тенденцията за страната. Наблюдават се различия по общини. С по-благоприятна възрастова структура, в сравнение със средната за областта (и страната), са общините Исперих и Кубрат. В Община Разград е висок дялът на населението от 15 до 64 г., който е основен източник на работна сила. За последните години тенденциите са към намаление дела на младите генерации и увеличение на населението от другите две възрастови групи, подобно на процесите в цялата страна.

Естественото движение

Естественото движение е един от основните показатели, оказващи влияние на динамиката на населението и неговата структура по възраст. През 2009 г. в Област Разград са родени 1 328 деца.

Коефициентът на раждаемост (9,6‰) е малко под средния за страната (10,2‰). По-висока раждаемост, в сравнение със средната за областта и страната, има в общините Исперих (10,7‰), Лозница (10,9‰), Кубрат (10,4‰). Смъртността на населението на Област Разград (13,9‰) е със стойности под средните за страната (14,5‰) и Северен централен район е (15,7‰) и е по-висока от раждаемостта.

Естественият прираст не се различава от средния за страната. За периода 2005 – 2008 г. той е в диапазона от минус 6,6‰ (2007 г.) до минус 4,3‰ (2008 г.), като в Разград той е близък до средния за областта, а в останалите общини е по-нисък.

Таблица 7: Естествен прираст на населението към 31.12.2008 г.

Област и общини	Живородени			Умрели			Естествен прираст		
	всичко	момчета	момичета	всичко	мъже	жени	всичко	мъже	жени
Общо за страната	77 712	39 986	37 726	110 523	58 303	52 220	-32 811	-18 317	-14 494
Северен централен	8 171	4 249	3 922	14 535	7 612	6 923	-6 364	-3363	-3 001
Област Разград	1 299	677	622	1 881	979	902	-582	-302	-280
Разград	490	255	235	702	360	342	-212	-105	-107
Исперих	250	141	109	339	177	162	-89	-36	-53
Кубрат	214	103	111	307	170	137	-93	-67	-26
Завет	106	51	55	156	72	84	-50	-21	-29
Лозница	109	58	51	119	61	58	-10	-3	-7
Самуил	69	41	28	135	74	61	-66	-33	-33
Цар Калоян	61	28	33	123	65	58	-62	-37	-25

Миграция

Механичното движение на населението се определя от промяната на настоящия адрес на лицата в рамките на страната и извън нея. В резултат на преселванията от селата в градовете населението на селата намалява с всяка изминала година, респективно се увеличава населението в градовете. През 2008 г. във всички общини **механичният прираст** е отрицателен. Тази тенденция на механичния прираст на населението в областта се задълбочава. През 2006 г. механичният прираст е минус 389, през 2007 г. е минус 885 и през 2008 г. достига минус 995.

Основни изводи:

- Тенденцията за намаление на населението на Област Разград започва от средата на ХХ-ти век, продължава и до сега;
- Центърът на областта град Разград съсредоточава 26% от общото ѝ население и 56,27% от градското. Жителите на града са с по-висок жизнен и трудов потенциал, с по-високо образователно равнище;
- Възрастовата структура на населението на областта е по-благоприятна от средната за страната и Северен централен район за планиране. Делът на младите генерации е по-нисък от този на възрастното население, каквато е тенденцията за страната;
- На фона на общото демографско развитие на областта, градското население е с по-висок възпроизводствен потенциал, докато селското население застарява;
- Образователното равнище на населението е с тенденция към нарастване броя и дела на високообразованите лица, но относителният им дял в областта е по-нисък от средния за страната.

1.2.2. Заетост, икономическа активност и безработица

Заетост

Трудовата заетост в Област Разград е резултат от общата икономическа ситуация в страната, но в определена степен се предопределя и от демографските фактори.

Според данни на НСИ и на Агенцията по заетостта, за областта се наблюдава най-нисък коефициент за заетост в сравнение с другите области от Северен централен район.

Таблица 8: Заети лица и заети по пол на 15 и повече навършени години.

Години	Район област	Заети /хил./			Коефициент на заетост		
		общо	мъже	жени	общо	мъже	жени
2005	България	2 980.0	1 591.4	1 388.7	44.7	49.7	40.0
	Северен централен	344.1	182.6	161.6	41.4	45.7	34.7
	Област Разград	42.1	23.3	18.8	35.7	41.0	30.7

2006	България	3 110.0	1 652.8	1 457.2	46.7	51.8	42.0
	Северен централен	351.9	189.3	162.7	42.6	47.8	37.9
	Област Разград	43.7	24.4	19.3	37.3	43.4	31.7
2007	България	3 252.6	1 731.5	1 521.1	49.0	54.4	44.0
	Северен централен	368.4	197.7	170.5	44.9	50.2	39.9
	Област Разград	43.1	23.8	19.2	36.9	42.4	31.8
2008	България	3 360.7	1 792.9	1 567.8	50.8	56.5	45.5
	Северен централен	374.4	201.4	172.9	45.9	51.5	40.8
	Област Разград	47.0	26.2	20.9	40.6	46.9	34.7
2009	България	3 253.6	1 732.3	1 521.3	49.4	54.9	44.4
	Северен централен	365.6	197.1	168.5	45.2	50.8	40
	Област Разград	45.6	25.5	20	39.7	46.3	33.6

За една година зетите в Област Разград над 15-годишна възраст са намалели с 1,4 хил. души. Това показва сравнението на данните на Националния статистически институт за 2009 г., спрямо същия период на 2008 г. През 2008 г. зети са били 47 хил. души. През 2009 г. коефициентът на зетост е 39,7%, което е с 0,9% по-ниско спрямо края на 2008 г. За същия период броят на хората, които са без работа повече от 12 месеца, е нараснал. Увеличили са се и т.нар. обезкуражени, които са заявили, че искат да работят, но не вярват, че могат да си намерят работа. Намалението на зетостта при мъжете и при жените е различна, като коефициентите на зетост през 2009 г. са съответно 46,3% за мъжете и 33,6% за жените.

Икономическа активност

Коефициентът на икономическа активност в областта през 2008 г. е 47,7% (53,8% за страната), като той е традиционно по-висок при мъжете (55,1%), отколкото при жените (40,8%).

Таблица 9: Кофициент за икономическа активност.

Години	Район Област	Коефициент на икономическа активност		
		общо	мъже	жени
2005	България	49.7	55.4	44.4
	Северен централен	47.3	52.9	42.1
	Област Разград	44.1	50.5	38.2
2006	България	51.3	56.7	46.3
	Северен централен	49.3	54.9	44.2
	Област Разград	47.7	54.1	41.8
2007	България	52.6	58.2	47.5
	Северен централен	50.2	56.5	44.4
	Област Разград	48.2	55.4	41.6
2008	България	53.8	59.8	48.3
	Северен централен	50.2	56.4	44.5
	Област Разград	47.7	55.1	40.8

Безработица

Състоянието на икономиката е основен фактор, който определя нивото и структурата на безработицата. Създадените след 2003 г. условия за икономически растеж, активност на бизнес-субектите, макроикономическа стабилност и провежданата активна политика на пазара на труда, доведоха до постепенно намаление на регистрираната безработица в страната, както и в Област Разград. През 2008 г. средногодишното ѝ равнище в областта достига най-ниската си стойност 10,91%⁴, което е с 19,31 пункта по-ниско от 2000 г. Най-съществено е намалението в общините Цар Калоян – 27,44 пункта, Завет – 27,35, Лозница –

⁴ По данни на Агенцията по зетостта

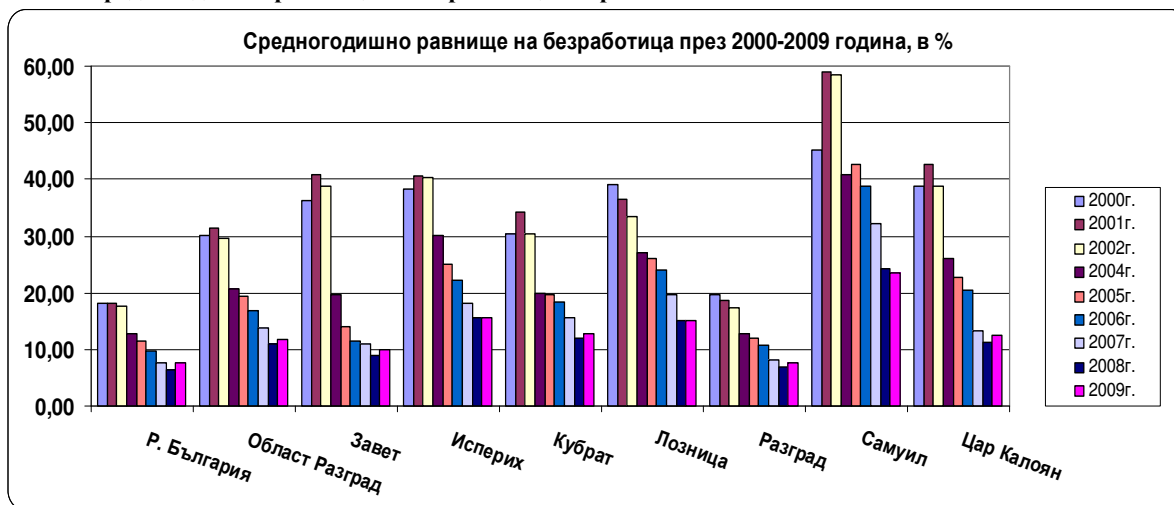
24,03 и Исперих – 22,89 спрямо 2000 г. (при средно за страната – 10,55 пункта). Независимо от положителните промени, тревожен факт е, че Област Разград остава сред областите в страната с най-високо равнище на безработица.

В края на 2008 г. финансово-икономическата криза доведе до резки промени в икономическата среда и бизнесклимата в страната. Тя формира отрицателни тенденции на пазара на труда (освобождаване на работна сила, завръщане на работещи от други райони на страната и чужбина), в резултат на което плавно нарастват регистрираните безработни в областта.

През 2009 г. средногодишното равнище на безработица в областта бележи ръст с 0,76 пункта спрямо 2008 г. и достига 11,67% (при средно нарастване с 1,28 пункта за страната). Само в общини Лозница и Самуил безработицата и през 2009 г. продължава да намалява, като величините ѝ достигат съответно 14,95% и 23,37%. В останалите общини нараства с различен темп: 1,24 процентни пункта в Завет и Цар Калоян, 0,87 в Разград, 0,79 в Кубрат и само с 0,06 пункта в Община Исперих.

Запазват се териториалните различия при безработицата, като през 2009 година варират от 7,69% за Община Разград до над три пъти повече за Община Самуил (23,37%). С изключение на Община Разград, във всички останали общини от областта, през целия разглеждан период, тя се задържа със стойности над средните за страната (Община Разград – 7,69%, Завет – 10,05%, Цар Калоян – 12,56%, Кубрат – 12,75%, Лозница – 14,95%, Исперих – 15,59% и 23,37% в Самуил).

Фиг. 5 Средногодишно равнище на безработицата през 2000 – 2009 г. в %.

Трайно засегнати от безработицата продължават да са лицата без квалификация и с нисък образователен ценз или без образование, младежите до 29 години и тези в зряла възраст (над 50 години), лицата с намалена работоспособност и жените. Проблемите в посочените групи се проявяват, както по отношение на по-висок риск от загубване на работното място, така и в по-малък шанс за последващо осигуряване на заетост и с по-голяма вероятност за дългосрочна безработица и отпадане от работната сила поради обезкураженост.

Със слабо намаляващ темп от 2000 г. до сега, но със задържащ се около 73% относителен дял (значително по-висок от средния за страната – 57,9%), през 2009 година остават безработните лица без квалификация и специалност. В условия на икономическа криза при подбор от страна на работодателите, те са сред първите освободени от работа. Най-висок е дялът им в общините Самуил – 86,0%, Цар Калоян – 84,4%, Лозница – 81,8%, и Исперих – 79,5%, а най-нисък в Община Разград – 52,9%. Значителна част от тях са от етнически групи, основно от малките населени места, като преобладаващата част са с ниска степен на образование. Липсата на професия на безработните от тази неравнопоставена на

пазара на труда група ограничава конкурентноспособността им за устройване на работа и води до продължителен престой в бюрата по труда (продължителна безработица). Това следва да се има предвид при разработване на програми за алтернативна заетост.

С лек ръст, спрямо предходни години, са дяловете на групите на специалистите и безработните с работнически професии. Протичащите процеси в икономиката, повлияни от финансовоикономическата криза, засягат и по-квалифицирания персонал.

През периода 2000 – 2009 г. в Област Разград се наблюдава тенденция на намаляване на дела на една от най-уязвимите на пазара на труда група – продължително безработните (с регистрация в бюрата по труда над 1 година), което е резултат от провежданата целенасочена активна политика по заетостта и предприети законодателни промени. Относителният им дял плавно намалява от 58-59% до 41,5% средногодишно през 2009 г., но остава значително по-висок от средния за страната – 28,8%, особено в Община Лозница – 50,9%, Самуил – 46% и Исперих – 42,4%. Преобладаващата част от тях са без работа повече от 2 години. Ниският им образователно-квалификационен ценз значително намалява шанса за устройване на работа и води до демотивация и изолираност. Трудовата им реализация е предимно по социалните програми за заетост, основно по националната програма „От социални помощи към осигуряване на заетост”. С преобладаващ относителен дял сред регистрираните в бюрата по труда в Област Разград остават безработните над 50 години – 44,5%, при 38,0% средно за страната. По-високият им дял съответства на застаряване на населението в областта, трудната им мобилност спрямо младата работна сила, липсата на образование и квалификация сред голяма част от тях, липса на търсене на локалните пазари на труда, здравословни и други проблеми.

Не така тревожен е въпросът с младежката безработица. Относителният дял на безработните младежи до 29 години от всички регистрирани през 2009 г. е 14,9%, което е стойност по-ниска от средната за страната – 18,3%. В голяма степен това се дължи на прилаганите национални програми и мерки, насочени към ограничаване на младежката безработица и повишаване квалификацията на младите хора, на демографските и протичащите през последните години интензивни миграционни процеси, довели до застаряване на населението в областта. Най-ниска е младежката безработица в общините Завет (9,3%) и Кубрат (13,2%), а най-висока – в Община Исперих (19,5%) и Самуил (17,8%).

През 2009 г. с доминиращ дял сред регистрираните в Област Разград са безработни жени – 61,2% (57,7% средно за страната), но спрямо предходни години е налице нарастване с около 5 – 6 процентни пункта на регистрираните безработни мъже.

Официалните данни за безработицата, изнесени от Агенция по заетостта не отразяват напълно реалните нива, тъй като в рамките на регистрираните безработни обикновено не са включени тези, които са работили без трудов договор и тези, които са били принудени да напуснат по собствено желание.

Основните проблеми на пазара на труда в областта са:

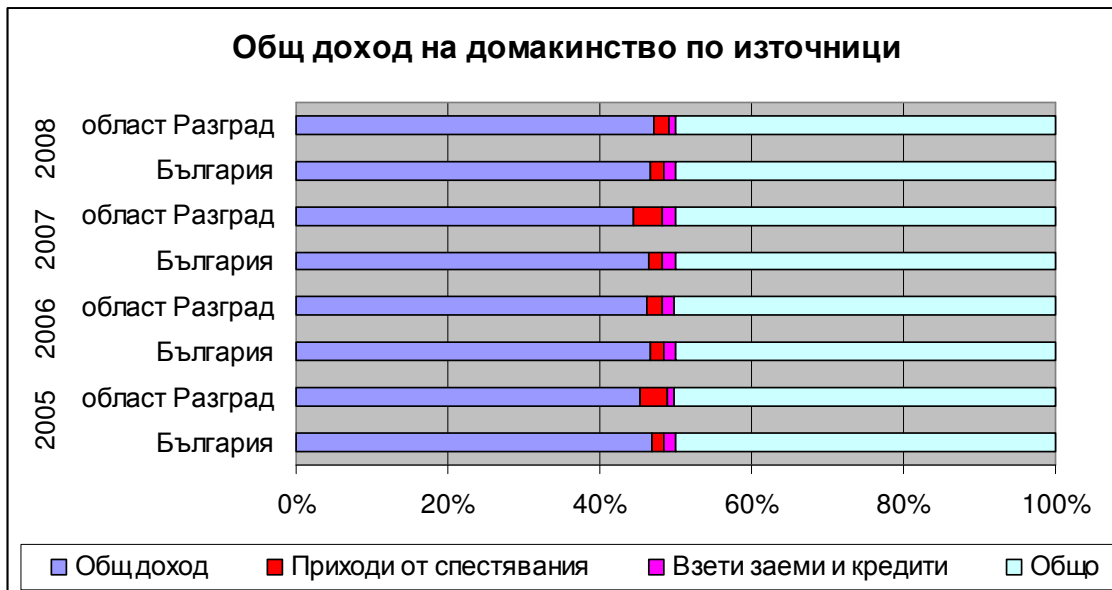
- Продължава намаляването на заетостта и икономическата активност и нараства безработицата, вследствие на уволнения на работници и служители. В резултат на влошената ситуация на трудовия пазар се очаква, че ще се увеличи и броят на обезкуражените лица, ще се ограничат възможностите за заетост на нискоквалифицираните лица;
- Промени в структурата на безработицата, поради излизането на пазара на труда на все повече квалифицирани кадри, които са били с постоянна заетост и добри доходи, с добър социален статус и трудови навици;
- Недостатъчна и неотговаряща на търсенето квалификация и умения на работната сила с оглед на промените в производството и услугите, в т.ч. иновациите, с помощта на които фирмите трябва да излязат от кризата и изискванията на новите работни места, които ще се създадат след кризата.

1.2.3. Социални характеристики и условия на живот

Доходите на домакинствата за Област Разград са по-ниски от средните за страната. На лице от домакинството средно през 2008 г. общият доход за областта е 7 548 лв., при средна стойност за страната 8 686 лв. (фиг.6).

Налице е слабо повишаване на доходите на домакинствата в номинално изражение за областта, което е характерно и за страната. През 2008 г. общият доход средно на лице от домакинството в областта нараства спрямо 2005 г. с 21,93%, но за страната нарастването е 41,05%. Основни източници на доходи са работната заплата, домашното стопанство и пенсиите, като за периода 2005 – 2008 г. се очертават няколко по-важни изменения:

Фиг. 6 Общ доход на домакинство по източници.

Доходите от заплати средно на лице от домакинството се повишават с 15,2%, но като относителен дял в структурата на доходите се увеличават от 36,7% през 2005 г. до 51,9% за 2008 г., докато за страната стойностите са почти постоянни (съответно 43,7% и 42,7%). През 2008 г. доходът от работна заплата е 934 лв. средно на лице и нараства спрямо 2005 г. с 9,53%.

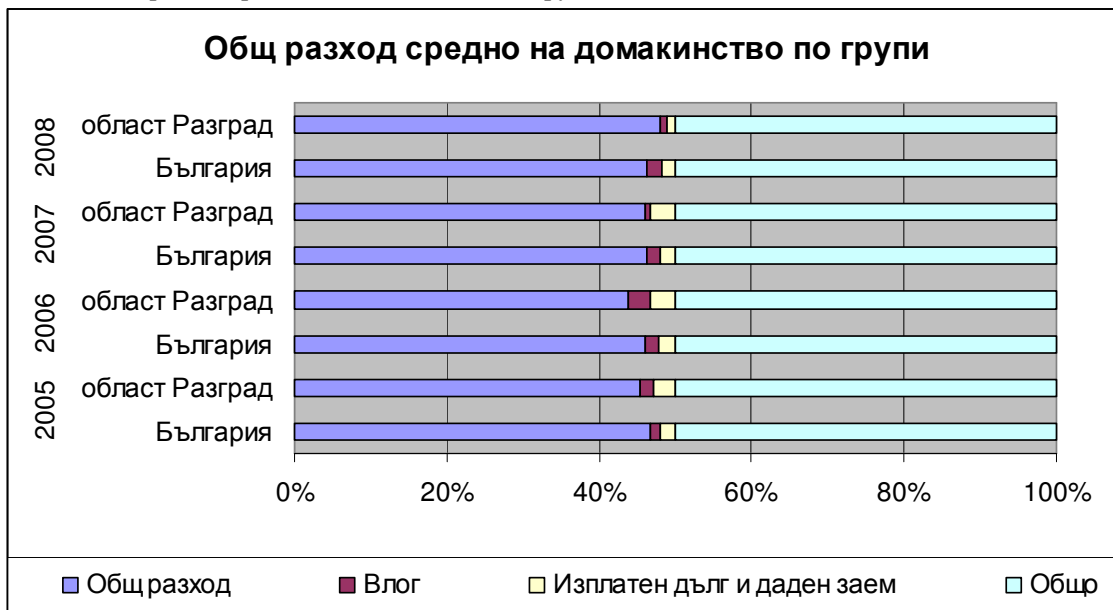
През 2008 г. размерът на социалните плащания (обезщетения, пенсии, помощи, семейни добавки и стипендии) нараства в номинално изражение спрямо 2005 г., относителният им дял от общия доход нараства с 8 пункта (22,3% за 2005 г. и 30,3% за 2008г.). Нарастването на социалните плащания в номинално изражение като цяло се дължи на промените във възрастовата структура на населението на областта и увеличаването на броя на пенсионерите, тъй като 80% от социалните плащания са за пенсии и те доминират в доходите на домакинствата. През 2005 г. доходът от пенсии е 418 лв. и нараства в номинално изражение на 621 лв. средно на лице през 2008 г. За разглеждания период 2008 г. спрямо 2005 г. реалният ръст на дохода от пенсии е 6,2%. Основната причина за увеличаването на пенсиите се дължи на нарастващия през годините дял на пенсионери от цялото население. За много домакинства в страната те стават и единствен източник на доходи.

Налице е известно намаление на относителния дял на доходите от домашното стопанство през 2008 г. в сравнение с 2005 г. – от 23,3% на 6,9%. В реално измерение доходите от домашно стопанство намаляват през 2008 г., спрямо 2005 г. с 36,11%.

Доходите от предприемачество се увеличават слабо, както номинално с 0,1 пункта, така и в относителен дял.

През 2008 г. **общият разход** средно на лице от домакинството за Област Разград (2 013 лв.) е по-нисък от този за страната (2 780 лв.). Той е по-малък с 27,59% от общия разход за страната (фиг.7).

Фиг. 7 Общ разход средно на домакинство по групи 2005-2008 г.

Средно на лице от домакинството са изразходвани най-много средства за храна и поддръжане на жилището. Аналогична е структурата на разходите и за страната.

1.2.4. Образование

На територията на Област Разград функционират следните учебни заведения:

Таблица 10: Учебни заведения

Област и общини	Население	ВУЗ	ПГ/ЕГ/МГ	СОУ	ОУ	НУ	ПУ	ВУИ	ОДЗ	ЦДГ
Област Разград	132 740	1	13	7	40	1	2	1	3	91
Разград	54 720	1	9	1	11	-	1	-	-	26
Исперих	22 916	-	1	1	10	-	-	-	1	23
Кубрат	20 198	-	1	1	6	-	1	-	-	17
Завет	11 338	-	1	1	4	-	-	1	1	6
Лозница	9 732	-	1	1	5	1	-	-	-	9
Самуил	7 522	-	-	1	3	-	-	-	-	8
Цар Калоян	6 314	-	-	1	1	-	-	-	1	2

Предучилищно образование

Предучилищното образование в областта през учебната 2009/2010 г. включва 95 детски градини, посещавани от 4 733 деца в 236 групи, като през последната година се наблюдава нарастване на посещаемостта с 12%. Най-много са детските градини в общините Разград (26) и Исперих (24), следвани от Община Кубрат (17). Проблемите на предучилищното образование са свързани с осигуряването на достатъчно финансови средства за обновяване на материално-техническата база.

Общо образование

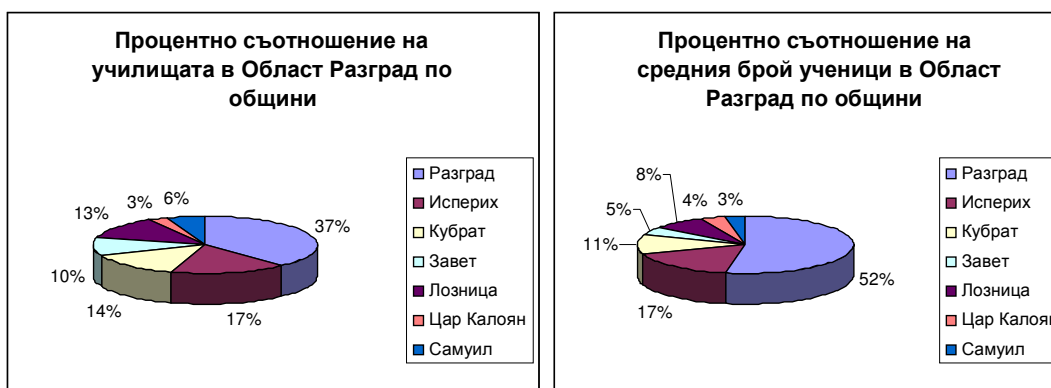
През учебната 2009/2010 г. общообразователните училища, които се финансират от общините са 52, като 1 от тях е начално училище, 42 основни, 1 гимназия, 2 профилирани гимназии (по чужди езици и природно-математическа) и 6 среднообразователни училища. Общият брой на учениците е 11 921, като през последните години леко намалява.

Таблица 11: Брой училища и ученици в Област Разград разпределени по общини

Община	училища брой	% от общия брой	ученици брой	% от общия брой
Разград	27	37	7 402	52
Исперих	12	17	2 386	17
Кубрат	10	14	1 533	11
Завет	7	10	634	5
Лозница	9	13	1 105	8
Самуил	4	3	422	3
Цар Калоян	2	6	531	4

Положителен момент в общото образование е прогресивното нарастване на учениците изучаващи чужди езици (84,1% през учебната 2009/2010 г. срещу 79,7% през миналата учебна година). Доминира изучаването на английски език (72%) но съществуват проблеми в селата, поради липса на учители или недостатъчната им квалификация.

Фиг. 8: Съотношение на училищата и броя на учениците в Област Разград.

Проблемите в общото образование за Разградска област са от общ характер:

- Постигане на образователния минимум от всички ученици, подлежащи на обучение;
- Обучението на ученици билингви в училищата и ограничените възможности за общуване на български език извън училище;
- Ползването на майчин език в семейството и гледането предимно на турски телевизионни канали;
- Ролята на училището като основна социална среда за компенсиране на недостатъчната речева практика на български език;
- Трудности при осъществяването на пълноценен учебен процес в слети класове във всички училища и преди всичко в онези, чийто основен състав е от ученици билингви;
- Ограничени възможности на учениците в селата и малките градове за ползване на съществуващи извънучилищни заведения, в които да се работи за пълноценно използване на свободното време на учениците, за развитие на индивидуалните способности и стимулиране на творческите заложби;
- Липса на мотивация за обучение и повишаване на образователното ниво поради девалвация на образованието като ценност за обществото, неадекватни за възможностите на учениците учебници, проблеми с усвояване на учебното съдържание поради липса на

учебно-технически и дидактически средства, липса на материална база за провеждане на учебно-производствена дейност, ограничени възможности за провеждане на производствена практика, занижени критерии при оценка на знанията и уменията и задължително преминаване в по-горен клас по необходимост за запазване на паралелката.

Професионално образование

През учебната 2009/2010 г. професионалните гимназии са 10 с 3 199 ученици. Шест от тях (по икономика; машиностроене и електротехника; химични технологии и биотехнологии; селско стопанство и хранително-вкусови технологии; транспорт и строителство; облекло), са в Разград. В тях са застъпени 47 специалности, по които се обучават 22% от учениците от областта. Останалите 4 са съответно в Кубрат (по облекло и мебелно производство с 3 специалности), в Лозница (по ветеринарна медицина и земеделие с 10 специалности), в Исперих (по селско стопанство със 7 специалности) и в Завет (по земеделие с 4 специалности).

Наложително е създаване на трайни връзки между бизнеса и образователните институции в областта, с оглед професионално насочване и придобиване на нови знания и умения, които да са съобразени с конкретни работни места, търсени от работодателите. Трябва да има по-тясно обвързване на програмите на професионалните училища със специфичната специализация на икономиката в областта. Създаването на сдружения между професионалните училища и бизнеса за подготовка на квалифицирани кадри е възможен вариант.

Социални училища, висше образование и обучителни организации

Специалните училища са 3, в които се обучават 211 ученици.

Филиалът на Русенският университет „Ангел Кънчев” в град Разград е единственият в Северна България, който подготвя специалисти за химическата, биотехнологичната и хранително-вкусовата промишленост. Обучават се 90 студенти в две специалности – биотехнологии и химични технологии, като получават степен бакалавър. След преминала успешна акредитация, от 2011 г. във филиала ще се обучават 180 студента по три специалности.

Други: Мрежа от организации, предоставящи различни езикови и квалификационни курсове, която е добре развита, най-вече в град Разград.

Обучаващите институции фигуриращи в регистъра на Националната агенция за професионално образование и обучение са:

- Сдружение „Дружество за разпространение на знания”, гр. Разград;
- Сдружение с нестопанска цел „Дом на науката и техниката”, гр. Разград;
- ЦПО към ЕТ „Бети Орва – Бедиха Неджибова”, гр. Разград;
- „Информационно обслужване” АД София, клон Разград;
- ЦПО към ЕТ „Певик Ваян – Виктория Георгиева”, гр. Разград;
- ЦПО към ЕТ „Йорданка Георгиева – Дани”, гр. Разград;
- СНЦ „Бизнесцентър – Исперих”;
- ЦПО /Център за професионално обучение/ към „Тракция” АД, с. Самуил.

Освен тези обучителни организации има и регистрирани доставчици на услуги като Център за образователни услуги и квалификационни-педагогически курсове, Дружество „Знание” и др. В Област Разград езикови курсове се организират от Училища „Европа”.

Таблица 12: Състояние на сградния фонд на училищата

Община	Състояние на сградния фонд	Енергийно ефективно саниране на сградите	Отопление на сградите	Възможност за целодневно обучение
	бр. училища			
Разград	4 - много добро	2 - 100%	3 - твърдо гориво	21 - да
	17 - добро	12 - от 10 до 50%	3 - течно гориво	6 - не
	6 - незадоволително	13 - не	21 - газ	

Исперих	2 - много добро	2 - 100%	5 - твърдо гориво	12 - да
	5 - добро	7 - от 10 до 50%	3 - течно гориво	
	5 - незадоволително	3 - не	4 - газ	
Кубрат	1 - много добро	1 - 100%	1 - електричество	
	6 - добро	5 - от 10 до 50%	4 - твърдо гориво	9 - да
	3 - незадоволително	4 - не	4 - течно гориво	1 - не
			1 - газ	
Завет	0 - много добро	1 - 100%	1 - газ	7 - да
	3 - добро	4 - от 10 до 50%	2 - течно гориво	
	4 - незадоволително	2 - не	4 - твърдо гориво	
Лозница	2 - много добро	3 - 100%	1 - електричество	8 - да
	3 - добро	5 - от 10 до 50%	3 - течно гориво	1 - не
	4 - незадоволително	1 - не	5 - твърдо гориво	
Цар Калоян	0 - много добро			2 - да
	0 - добро	2 - от 10 до 50%	1 - течно гориво	
	2 - незадоволително		1 - твърдо гориво	
Самуил	0 - много добро		2 - течно гориво	2 - да
	0 - добро	4 - от 10 до 50%	2 - твърдо гориво	2 - не
	4 - незадоволително			

Състоянието на сградния фонд на училищата е както следва: 12,7% от училищата са в много добро, 47,9% в добро, а 39,4% в незадоволително състояние. Видно е, че почти половината от учебните заведения в областта имат сравнително добре поддържан сграден фонд, но немалка част от тях се нуждаят от ремонт и обновяване.

Санирането на сградите на училищата в областта за енергийна ефективност е както следва: 12,7% са извършили пълно саниране на сградния си фонд, чрез използването на PVC дограма и изолация, 54,9% са постигнали ефект от 10 до 50%, а 32,4% от училищата все още не са извършвали енергийно ефективно саниране на сградния си фонд. Голям брой от училищата в областта се отопляват на газ – 39%, с твърдо гориво – 35,7%, а 25,3% използват газбол. Повечето училища в областта имат реални възможности за преминаване към целодневно обучение.

1.2.5. Здравеопазване и социални услуги

Здравеопазване

Лечебните заведения в областта се групират в лечебни заведения за извънболнична помощ и лечебни заведения за болнична помощ, съгласно утвърдената здравна карта. От своя страна лечебните заведения за извънболнична помощ се подразделят на лечебни заведения за първична медицинска помощ и лечебни заведения за специализирана медицинска помощ.

Извънболничната помощ се осъществява от 54 лечебни заведения, амбулатории за първична медицинска помощ – индивидуална практика и 3 амбулатории за първична медицинска помощ – групови практики. Специализираната извънболнична помощ се извършва от 105 амбулатории за специализирана медицинска помощ – индивидуална практика; 1 амбулатория за специализирана медицинска помощ – групови практики; 1 диагностично-консултативен център в Разград ; 5 медицински центрове: „Здраве” ООД, МЦ „Медика-2009” ООД, гр. Исперих; „Д-р Велкови” ООД, „Ретина” ООД, гр. Разград; „МЦ I-Кубрат” ЕООД; 14 медико-технически лаборатории; 9 медико-диагностични лаборатории; 1 хоспис.

Стоматологичните услуги се предоставят от 65 амбулатории за първична медицинска помощ – индивидуална практика и 3 амбулатории за първична медицинска помощ – групови практики.

На територията на областта функционира един спешен център с филиали в пет общини Разград, Исперих, Кубрат, Лозница и Цар Калоян.

Таблица 13: Лечебни заведения за специализирана извънболнична помощ по общини⁵

Община	инПМП	гПМП	инСМП	инПДП	гСМП	гПДП	МЦ	ДКЦ	МДЛ	МТЛ	хосписи
Област Разград	54	3	104	66	1	3	7	1	9	14	8
Разград	26	1	75	42	1	2	4	1	7	9	5
Исперих	10	-	15	10	-	1	1	-	1	2	1
Кубрат	7	2	13	8	-	-	2	-	1	2	1
Завет	2	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Лозница	4	-	-	3	-	-	-	-	-	1	1
Самуил	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Цар Калоян	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-

Стационарното /болничното/ лечение на населението в областта се осъществява от 3 многопрофилни болници за активно лечение: „Св. Иван Рилски – Разград” АД с 51% държавно участие в гр. Разград с 377 легла и разкрито спешно отделение; 2 общински болници – „МБАЛ – Исперих” ЕООД в гр. Исперих и „МБАЛ – Кубрат” ЕООД в гр. Кубрат, всяка с по 90 легла.

Фармацевтичните услуги се извършват от 46 аптеки регистрирани по Закона за лекарствените продукти в хуманната медицина, като 23 от тях притежават лиценз за търговия на дребно и съхраняване на лекарствени продукти, съдържащи наркотични вещества.

Таблица 14: Население на един лекар и на един стоматолог към 31 декември за периода 2004 – 2009 г. по райони за планиране и области

Област	Население на един:											
	лекар						лекар по дентална медицина					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Общо за страната ¹	283	274	273	274	277	270	1 196	1 189	1 179	1 188	1 210	1 165
Северна и Югоизточна България	312	311	309	308	305	296	1 548	1 532	1 503	1 489	1 544	1 436
СЦР	361	350	353	354	349	344	1 546	1 637	1 631	1 574	1 583	1 490
В. Търново	345	326	334	337	333	331	1 458	1 541	1 552	1 437	1 484	1 318
Габрово	291	287	288	295	282	281	1 165	1 161	1 223	1 211	1 199	1 193
Разград	428	404	419	420	419	423	1 982	2 076	1 969	1 944	2 038	2 042
Русе	380	373	369	362	354	339	1 516	1 735	1 658	1 622	1 551	1 538
Силистра	392	393	395	398	407	400	2 120	2 095	2 140	2 111	2 188	1 850

Неравномерното териториално разпределение на лечебните заведения в областта е причина за редица неблагоприятия в системата и за неефективно използване на ресурсите. Това наложи да се въведат механизми за справедливо и съобразено с нуждите териториално планиране и разпределение на лечебната мрежа.

Въведеното чрез Областната здравна карта „ешелонизиране” на териториалното разпределение и планиране на лечебните заведения за извънболнична, спешна и болнична медицинска помощ гарантира равнопоставеност на достъп и приемственост в лечението на

⁵ Изт. Здравно-демографски отчет на РЦЗ за 2010 г.

пациентите. На всички жители от Област Разград, независимо от тяхното местоживее, е осигурен равен достъп до всички нива на регионалната здравна система в областта.

Системата за здравно осигуряване е въведена в страната, за да осигури социална здравна защита на всеки здравноосигурен гражданин. РЗОК Разград изпълнява Стратегически план за периода 2010 – 2012 г. с основна цел – подобряване на здравния статус на жителите на областта и намаляване разпространяването на заболяванията в района, чрез осигуряване и гарантиране на достъп на осигурените лица до медицинска помощ в определен по вид, обхват и обем пакет от здравни дейности, както и свободен избор на лекар, сключил договор с РЗОК Разград.

Таблица 15: Договори с РЗОК Разград към 2010 г.

Общини	Брой договори с лекари	Договори със специалисти индивидуални практики	Договори със специалисти медицински центрове	Договори със стоматолози
Разград	27 в 1 групови практики от 2 лекари	39	4	38 в 2 групови практики с 2 лекари всяка
Исперих	10	9	1	9 в 1 групови практики с 2 лекари
Кубрат	8 в 2 групови практики с по 2 лекари всяка	6	1	7
Завет	2	-	-	1
Лозница	4	-	-	3
Самуил	3	-	-	-
Цар Калоян	2	-	-	1
Обл. Разград	56	54	6	59

Към 2010 г. РЗОК Разград има 26 договора с аптеки в областта. Изградената интегрирана информационна система, като част от общата здравна информационна система на НЗОК, е съществен фактор за по-ефективна здравно-осигурителна дейност.

Социални услуги

В Област Разград функционират следните специализирани институции за деца и възрастни:

Таблица 16: Специализирани институции за деца и възрастни в Област Разград и заетост към 2010 г.

№ по ред	Специализирана институция	Местонахождение	Капацитет
	Община Разград		
1.	Дом за медико-социални грижи за деца	гр. Разград	56
2.	Дом за деца и младежи с умствена изостаналост	с. Просторно, Община Разград	40
3.	Дом за стари хора с отделение за лежачо болни	гр. Разград	80
4.	Дом за възрастни хора с деменция	гр. Разград	60
	Община Исперих		
5.	Дом за деца „Лудогорие“	гр. Исперих	87
	Община Кубрат		
6.	Дом за стари хора	с. Тертер, Община Кубрат	60
	Община Лозница		
7.	Дом за възрастни хора с физически увреждания	с. Ловско, Община Лозница	35
	Община Самуил		
8.	Дом за възрастни хора с умствена изостаналост	с. Самуил	110
9.	Дом за възрастни хора с физически увреждания	с. Хърсово, Община Самуил	40

В Област Разград са налични следните алтернативни на институциите социални услуги:

Таблица 17: Социални услуги в Област Разград и заетост към 2010 г.

№ по ред	Социална услуга	Местонахождение	Капацитет
	Община Разград		
1.	Център за социална рехабилитация и интеграция	гр. Разград	35
2.	Център за социална рехабилитация и интеграция по проблемите на домашното насилие	гр. Разград	50
3.	Център за социална рехабилитация и интеграция по проблемите на домашното насилие	с. Стражец	50
4.	Център за социална рехабилитация и интеграция за млади правонарушители	гр. Разград	40
5.	Център за обществена подкрепа	гр. Разград	25
6.	Център за настаняване от семеен тип	гр. Разград	2 x 10
7.	Дневен център към ДМСГД, гр. Разград	гр. Разград	20
8.	Майчин център	гр. Разград	20
9.	Център за подкрепа	гр. Разград	15
10.	Превантивно-информационен център	гр. Разград	-
11.	Здравен медиатор	с. Раковски	-
12.	Трудов медиатор	гр. Разград	-
	Община Исперих		
13.	Преходно жилище	гр. Исперих	10
14.	Център за обществена подкрепа	гр. Исперих	20
15.	Дневен център за деца	гр. Исперих	19
	Община Кубрат		
16.	Дневен център за възрастни хора с увреждания	гр. Кубрат	30
	Община Завет		
17.	Здравен медиатор	гр. Завет	-
	Община Самуил		
18.	Защитено жилище	с. Кривица	8
19.	Защитено жилище	с. Самуил	8
20.	Приемна грижа	с. Самуил	-

Предстои трансформиране и закриване на специализираните институции за деца и за хора с увреждания и развитие на алтернативни социални услуги за предоставяне на резидентна грижа в среда, близка до семейната, и за предоставяне на услуги в общността. Най-развитата услуга в общността за стари хора е Домашният социален патронаж.

Приета е отделна Стратегия за развитие на социалните услуги в Област Разград 2011 – 2015 г., която допълва и конкретизира Областната стратегия за развитие в социалната сфера. Въз основа на нея предстои да се изготвят Общински програми за развитие на социалните услуги 2011 – 2015 г.

1.2.6. Култура и спорт

Култура

Средища на културно развитие и духовно обогатяване на населението на Област Разград са музеите, театрите, читалищата, библиотеките, галериите, религиозните домове на различните вероизповедания. Обликът на културния живот в Област Разград се определя от богатите културни традиции, наличието на професионални културни формации за сценични изкуства, народни читалища и организирана в тях богата художествено-творческа самодейност.

Музеи

Исторически музей в Разград е основан през 1887 г. от известния учен акад. Анание Явашев /роден в Разград/. Музеят притежава 53 000 движими паметници културата;

Археологически резерват – античен комплекс „Абритус” в Разград с площ 1 000 дка – паметник на културата с национално значение и богата музейна експозиция;

Къща-музей „Димитър Ненов” в Разград, на името на известния български пианист и музикален педагог;

Къща-музей „Станка и Никола Икономови”, носеща имената на известни възрожденски дейци родени в Разград;

Етнографският музей в Разград – експозиция на традиционния бит и култура на етнографската група „капанци”;

Историческият музей в Исперих се грижи за уникалния Историко-археологически резерват „Сборяново”. Исторически музеи има в Кубрат и с. Хърсово, Община Самуил.

Интерес за посетителите представляват **етнографските музеи и комплекси** в с. Побит Камък, общ. Разград, Къщата-музей „Илия Йовчев” в Лозница със стари битови експонати и действащ Музеен комплекс в с. Сейдол с етнографски, нумизматични и археологически експонати.

Художествената галерия „Проф. Илия Петров” – Разград притежава колекция от 2 072 произведения на изкуството – живопис, графика, скулптура, икони и карикатури, предимно на известни български художници от началото и средата на ХХ в.

Театри

В Област Разград функционират два театъра:

Драматичният театър „Антон Страшимиров”, Разград осъществява собствена театрална продукция с професионални артистични стандарти и периодично обновяван афиш.

През 2003 г. в Разград е създаден **Държавен музикално-драматичен театър „Назъм Хикмет”**, с предмет на дейност – музикални, танцови и театрални спектакли; съхраняване на турските традиции и културно наследство, насърчаване духа на толерантност между различните култури.

През 2010 г. с Решение на МС се извърши сливане на двата театъра с единно ръководство и запазване на дейността им.

Читалища

В Област Разград съществува добре изградена и равномерно разпределена мрежа от 104 читалища, регистрирани в Министерство на културата. Разпределението им по общини и населени места към 2010 г. е показана в табл. 18.

Таблица 18: Брой читалища в Област Разград

Общини	Територия кв.км	Населени места брой	Градове	Села	Читалища брой
Разград	598	22	1	21	24
Исперих	402	24	1	23	24
Кубрат	471	17	1	16	17
Завет	274	7	1	6	7
Лозница	410	16	1	15	15
Самуил	250	14		14	14
Цар Калоян	233	3	1	2	3
Област Разград	2 639	103	6	97	104

Значението на читалищата е голямо и те са единствената материална база в населените места, където могат да се провеждат не само концертни изяви, но и различни събирания на местната общност. Читалищата са естествен притегателен център, средища за общуване и социални контакти на жителите, най-вече в селата и по-малките градове в областта.

Библиотечната дейност е добре развита в по-голяма част от читалищата в областта. Те са единствените обществени сгради в селата и малките градове, в които се извършват културни мероприятия и са запазили културно-просветната си значимост. В тях творят различни самодейни състави – танцови и музикални ансамбли, групи за автентичен фолклор, певчески групи, школи по класически и модерни танци, по изобразителни и приложни изкуства и за изучаване на чужди езици.

Библиотеки

От **библиотеките** с най-голямо значение е **Регионалната библиотека „Проф. Боян Пенев”, Разград**. Помещава се в самостоятелна, специално построена за целта сграда. Щатният персонал на Библиотеката е 25 души, от които 17 – библиотечни специалисти с висше образование. Разполага с фонд от 300 000 тома библиотечни единици (книги, периодика, документални материали, нови носители на информация). Средно годишно се заемат около 180 000 библиотечни единици, ползвани от 8 000 читатели.

Таблица 19: Културни институции и брой посещения в Област Разград 2005 – 2008 г.

Културни институции	2005 г.		2006 г.		2007 г.		2008 г.	
	Брой	Брой посещения/ читатели	Брой	Брой посещения/ читатели	Брой	Брой посещения/ читатели	Брой	Брой посещения/ читатели
Театри	2	40 487	2	40 487	2	33 363	2	33 817
Музеи	3	29 673	3	29 673	3	27 900	3	32 500
Кина	2	8 852	1	0	1	0	1	0
Читалища	82	п.а.	82	п.а.	84	п.а.	84	п.а.
Библиотеки	1	2 754	1	2 754	1	2 371	1	2 371

Посещенията в театъра намаляват през 2008 г., спрямо 2005 г. с 6 670 души за разлика от посещенията в музеите, където се наблюдава нарастване с 2 827 души. Това се дължи до известна степен на приходящите в областта гости.

Ансамбли и оркестри

Културният живот в областта се допълва и обогатява от дейността на няколко професионални формации в областния център – **Симфоничен оркестър, Капански ансамбъл Разград, Танцов ансамбъл „Абритус” към НЧ „Бузлуджа 2010”, Ансамбъл Разград и Детска танцова студия към НЧ „Напредък 1901”, ДМШ „Илия Бърнев”, Балетна школа и Хор „Железни струни” към НЧ „Развитие 1869”** и др.

Фестивали и културни събития

Община Разград: Панаир на киселото мляко. Фестивал на народните традиции и художествените занаяти; Международен конкурс за млади пианисти „Димитър Ненов”; Национален детски танцов фестивал „Децата на България танцуват”; „Звезден път” – национален детски конкурс за забавна песен и танц; Хоров фестивал с международно участие „Гласовете на Кибела”; „Есенни бардове” – фестивал на поетите с китара; Рок фиеста; Национален конкурс за поезия „Станка Николица Спасо-Еленина”; Национален младежки симпозиум по скулптура „Международен пленер по живопис”; Международна карикатурна изложба; „Бели нощи на Разградските музеи”.

Община Кубрат: Международен фолклорен фестивал „Божурите”; Национален конкурс за забавна песен на млади таланти „Медени гласчета”.

Община Исперих: Традиционен събор за турския фолклор в местността „Демир Баба текке”.

Община Лозница: Събор-надпяване в местността „Тюлбето”.

Община Завет: Международен фолклорен фестивал.

Проблеми пред културните институции: амортизиран сграден фонд и материално-техническа база, с изключение на модерния Общински културен център в Разград,

недостатъчна реклама и маркетинг, липса на обвързаност на културните дейности с крайните резултати, недостатъчна и неефективна форма на финансиране, прекалена обвързаност с бюджета и недостатъчни умения за разработване на проекти.

Наличието на голям брой културни институции, обособен сграден фонд, кадри с висок професионален опит и образование, гарантирано финансиране от държавния и общински бюджет, добри традиции и успешни практики в организирането на културни прояви е предпоставка за развитието на културния туризъм в областта и за запазване и обогатяване на културните традиции.

Спорт

В **Община Разград** функционират 17 спортни клуба. Водещи сред тях са: по борба (традиционен спорт за областта), колоездене, стрелба с лък, баскетбол, футбол, лека атлетика, шахмат и ориентиране. Все по-голям интерес сред подрастващите предизвикват спортове като тенис, тенис на маса, карате, културизъм, бадмингтон, бокс и таекуондо.

В областта е изградена добра спортно-материална база, позволяваща развитието на 20 вида спорт. Наличните спортни обекти включват 1 стадион, 1 колодром с олимпийски размери, 4 затревени игрища, 5 зали за колективни игри, 2 зали за индивидуални спортове, 8 тенис корта, 6 басейна, 1 хиподрум, комплекс за стрелба с лък, открита лекоатлетическа писта, спортно-медицински център, оборудван и разполагащ с квалифицирани специалисти.

Благодарение на добрата материална база и на клубните спортни ръководства ежегодно в Разград се организират турнири и състезания по колоездене, футбол, волейбол, борба, баскетбол, стрелба с лък и ориентиране. Всяка година градът е етапен домакин на Международната колоездачна обиколка на България. Провежда се и турнир по борба с международно участие и турнири по шахмат. Ежегодно се провеждат и две масови прояви с международен характер – Денят на предизвикателството и Денят на интензивното ходене, които целят да приобщят повече хора от всички възрасти към системни занимания със спорт.

В **Община Исперих** функционират следните спортни клубове: Клуб по борба и сумо „Хан Аспарух“, Спортен клуб по вдигане на тежести „Исперих“, излъчил трикратен европейски шампион, клубове по волейбол, баскетбол, културизъм, фитнес и силов трибой. Спортната инфраструктура включва стадион, плувен басейн, спортна зала и футболни игрища в селата. Извършена е реконструкция на спортната зала на ОУ „Христо Ботев“ по проект на общината и финансирана от Социалния инвестиционен фонд.

На територията на **Община Кубрат** развиват дейност футболен клуб, хандбален клуб, клубове по борба в селата Севар, Бисерци и Мъдрево, шахматен клуб, клуб за фитнес, културизъм и силов трибой. Наличните спортни обекти включват: градски стадион, спортна площадка по хандбал, спортни площадки и физкултурни салони в училищата.

Спортната инфраструктура в **Община Лозница** включва градски стадион, 4 спортни зали и игрища във всички селища. В общината функционира спортен клуб по борба „Кубадън“ с детска школа, със спечелени медали на републикански първенства. Дейност развиват и няколко футболни клубове в селата.

В **Община Завет** има градски стадион, четири селски стадиона и две спортни зали. В общината действат няколко футболни клубове и клуб по борба в село Острово.

В **Община Цар Калоян** функционира един футболен клуб и два клуба по борба. В общината има четири спортни терена и футболно игрище. Клубовете по борба в гр. Цар Калоян и в с. Езерче разполагат със собствена материална база от спортни зали, в които се води целогодишна подготовка.

На територията на **Община Самуил** наличните спортни обекти са селските игрища. В с. Самуил функционират клуб по борба и футболни клубове в с. Самуил и с. Владимировци.

В Област Разград развиват дейност няколко **туристически дружества**: Туристическо дружество „Буйна гора“ гр. Разград и Туристическо дружество „Димитровец“, гр. Исперих.

Други организации: Федерация за физкултура и спорт, УСШ „Руси Бухтев“, СК „Спорт в училище“ гр. Разград. Те организират разнообразни спортни и туристически прояви.

Спортните клубове от Област Разград са в голяма степен на самофинансиране и субсидии от общините и бизнеса. Средствата, които им се полагат, са оскъдни и се получават неритмично. По-голямата част от дейността, свързана с осигуряване на финансирането им, се реализира от ръководствата на спортните клубове и треньорите. Издръжката на най-добрите състезатели е недостатъчна, поради което някои от тях предпочитат други клубове и градове или се отказват рано от спорта.

Недостатъчни са средствата за поддържане и основен ремонт на повечето от съществуващите спортни бази и за закупуване на спортни съоръжения и екипировки, включително за финансиране на спортни изяви.

Слабо се развива масовият спорт и организираните спортни мероприятия в училищата. Необходимо е ангажирането на все повече деца в различни спортни мероприятия и групи.

Голяма част от наличните училищни физкултурни салони не отговарят на съвременните изисквания за тяхното пълноценно функциониране. В много селища няма изградени физкултурни салони, което налага часовете по физическо възпитание да се провеждат в класни стаи, пригодени за игри на децата. Спортните съоръжения са недостатъчни и морално остарели, но общините полагат грижи за поддържането им.

Основните проблеми на футболните клубове в областта са финансови. Наличните средства покриват само разходите за съдии и превоз на футболистите. Игрищата, особено в селата, са в лошо състояние и трудно се стопанисват и поддържат. Недостатъчна е спортната база за масово ползване от хора с увреждания. Слабо е развит масовият туризъм сред младежите. Въпреки всички проблеми, клубовете в Област Разград показват добри резултати през изминалите години.

През 2010 г. успешно се изявява футболен клуб „Лудогорец“. Отборът се подпомага финансово от „Биовет“ АД Разград, като амбициите на спортното ръководство и играчите са за влизане в „А“ група на страната.

Отдих

На територията на областта съществуват няколко зони за отдих. С особено значение е зоната за туризъм и отдих „Пчелина“, разположена на 7 км от гр. Разград. Изключително живописната местност е с полупланински релеф и великолепни природни дадености: благоприятен климат, богато биоразнообразие, малка река, два язовира, наличие на културно исторически паметници, хотелски комплекси и ресторанти. Местността предлага условия за различни видове спорт, природосъобразен отдих, риболов и туризъм. Изградена е велопътека от Разград до местността. В местността „Пчелина“ функционират комплексите „Кованлъка“, „Тифани“ и почивната база на Община Разград. В близост до Разград е и „Спа-комплекс Островче“.

Зони за отдих са местността „Ахинора“ в Община Исперих, комплекс „Колибите“ в Община Кубрат. Специфични обекти за развлечение са язовирите като предпочитани места за риболов и отдих. Като места за краткотраен отдих и забавления на децата в големите населените места се използват градските паркове и градини.

1.3. ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

11.3.1. Място в националната икономика

Икономиката на Област Разград, след труден период на депресия, частична или пълна ликвидация на някои сектори и предприятия през 90-те години на миналия век, постепенно се възстановява, а след 2003 година се очертават положителни тенденции в развитието ѝ. Перспективата е Област Разград да се превърне в развит икономически регион в Североизточна България.

По данни на НСИ за периода 2004 – 2008 г. се наблюдава тенденция на нарастване на БВП по години, включително и на човек от населението, което е доказателство за икономически растеж и стабилизация на областта. Приносът на Област Разград във формирането на БВП на страната е сравнително постоянна величина (1,1 – 1,3%) от него и около 12,8% за Северен централен район, което показва, че икономическото развитие в областта се осъществява с темпове под средните за страната и за СЦР. Това ѝ отрежда от 21 до 23 място между областите в страната през последните години и IV-то място в СЦР от 2009 г. след преминаването ѝ към него.

Икономическото развитие на Област Разград се осъществява с положителни темпове, но те все още са недостатъчни за достигане на средните показатели за страната и на водещите области в СЦР. През последните 5 години Област Разград остава на предпоследно място в СЦР по произведен БВП, като в същото време бележи устойчив темп на икономически растеж. През 2008 г. **БВП на областта** е с 32,15% по-висок от този през 2005 г. **По БВП на човек от населението** – 4 818 лева през 2007 г., Област Разград се нарежда близо до Област Велико Търново, която е с 4 920 лева.

Таблица 20: БВП в Област Разград (2004-2008 г.)⁶

Показател	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.
БВП в хил. лева	508 708	557 128	604 566	659 825	736 288
БВП на човек в лева	3 593	3 982	4 366	4 818	5 443

През последните години икономиката на Област Разград реализира ръст на показателя БВП на човек от населението. Данните в Таблица 20 показват, че стойностите му нарастват както следва: 2005/2004 – 10,82%, 2006/2005 – 9,64%, 2007/2006 – 10,35% и 2008/2007 – 12,7%. Ръстът на БВП на областта за периода 2008 г. спрямо 2005 г. е 36,7%, при постигнати за страната – 64,4% и 30% за СЦР, за същия период. Това показва, че темповете на икономически растеж в Област Разград изостават 1,75 пъти спрямо тези на страната, но са с 22,3% по високи от тези на СЦР.

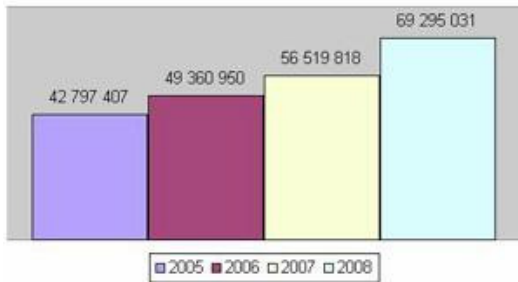
Таблица 21: БВП по текущи цени

Брутен вътрешен продукт по текущи цени			
Години	БВП за страната в хил. лева	БВП за СЦР в хил. лева	БВП Област Разград в хил. лева
2005	42 797 407	4 137 017	557 128
2006	49 360 950	4 462 208	604 566
2007	56 519 818	4 883 592	659 825
2008	69 295 031	5 799 433	736 288

⁶ По данни на НСИ

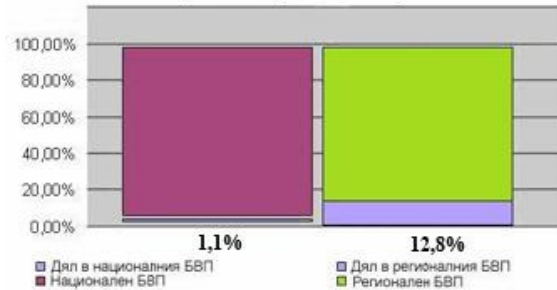
Фигура 9

БВП по текущи цени общо за страната в хил. лева

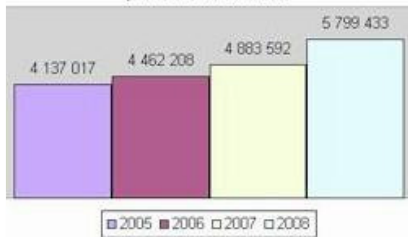
Фигура 10

Принос на Област Разград във формирането на националния и регионален БВП през 2008 г.

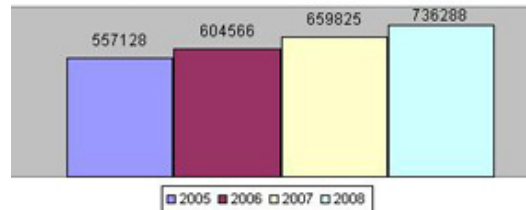
Фигура 11

БВП по текущи цени - Северен централен район в хил. лева

Фигура 12

БВП по текущи цени Област Разград в хил. лева

Общият принос на СЦР в съвкупния БВП на страната за 2008 г. е 8,37% – само с 0,5% по-висок от БВП в Северозападния район, като значително се различава от средното ниво за страната (16,67%) и особено от водещия по икономическо развитие Югозападен район (46,2%). По показателя Регионален БВП на човек от населението, СЦР на едно от последните места в сравнение с регионите в ЕС, на база покупателна способност на населението и представлява 26,4% от средната стойност за европейските региони.

Таблица 22

Регионален БВП				
Район	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.
ЕС 25	10 108 232.5	10 602 778.8	11 063 070.1	11 675 699.6
Еврозона	7 472 933.2	7 775 881.3	8 063 754.8	8 457 926.8
България в хил. лв.	34 627 545	38 822 636	42 797 407	49 360 950
СЦР в хил. лв.	4 225 376	4 585 177	4 800 236	5 561 979

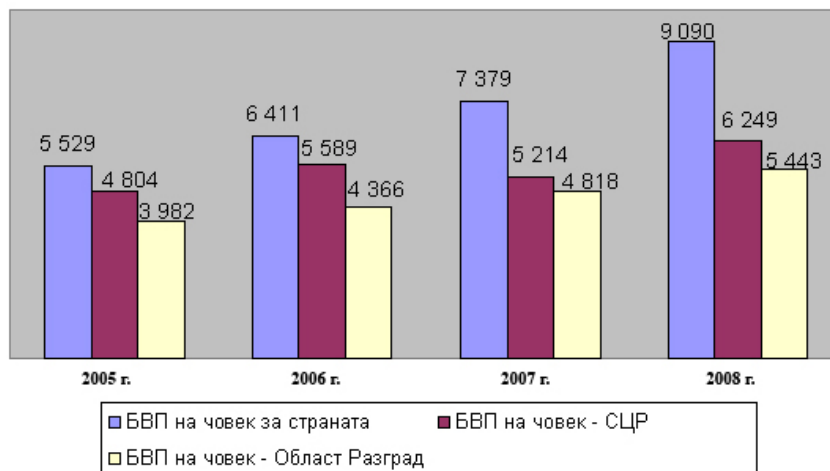
Таблица 23: Брутен вътрешен продукт на човек от населението

Година	БВП на човек от населението за страната	БВП на човек от населението регионално ниво	БВП на човек от населението Област Разград
2005	5 529	4 804	3 982
2006	6 411	5 589	4 366
2007	7 379	5 214	4 818
2008	9 090	6 249	5 443

Брутният вътрешен продукт на човек от населението в областта през последните години показва тенденция на нарастване, но в незадоволителна степен. През 2008 г. БВП на човек е 5 443 лв., което е 59,87% от средното за страната и 87,1% от средното за СЦР.

Фигура 13

БВП на човек от населението в лева

Отчетената брутна добавена стойност в областта бележи също нарастване през последните години. През 2008 г. тя е 613 435 хил. лв. (1,06% от тази за страната и 12,69% от тази на Северен централен район). В същото време Област Разград остава на предпоследно място в Северен централен район по формирана брутна добавена стойност. Най-високата БДС в областта се формира в сектора на услугите – 49,91%, на второ място е аграрният сектор – 25,31% и на трето – индустрията с 24,78%.

Таблица 24: БДС по икономически сектори в Област Разград 2004 – 2008 г.⁷

Година	Селско стопанство	Дял в % от БДС	Индустрия	Дял в % от БДС	Услуги	Дял в % от БДС	БДС - хил. лева
2004	118 213	27	104 842	24	213 519	49	436 574
2005	118 723	26	116 161	25	223 610	49	458 494
2006	130 214	27	118 962	25	233 079	48	482 255
2007	99 303	19	161 858	32	254 048	49	515 209
2008	155 245	25	152 045	25	306 145	50	613 435

Селското стопанство и индустрията в областта намаляват незначително своя дял във формирането на БДС като икономически сектори, спрямо предходните години, но увеличават своите стойности като принос в регионалната БДС и тази на страната.

⁷ По данни на НСИ

Таблица 25: Брутна добавена стойност по текущи цени /БДС/
в хил. лева

Години	БДС по текущи цени – общо за страната	БДС по текущи цени – СЦР	БДС по текущи цени – Област Разград
2005	35 220 410	3 404 588	458 494
2006	40 350 296	4 647 649	482 255
2007	46 400 728	4 009 252	515 209
2008	57 732 834	4 831 770	613 435

Фигура 14
БДС по текущи цени в хил. лева - Област Разград

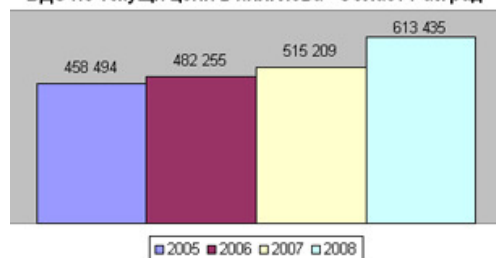

Таблица 26: Дял от БДС по икономически сектори за 2007 година

NUTS код	Области	Дял в % от БДС по икономически сектори			БДС – %.
		Аграрен	Индустрия	Услуги	
BG	БЪЛГАРИЯ	100.0	100.0	100.0	100.0
BG 32	Северен централен район	14.62	9.05	7.82	8.64
	Велико Търново	2.99	2.53	2.48	2.53
	Габрово	1.06	2.31	1.13	1.51
	Разград	3.60	0.94	0.92	1.10
	Русе	3.21	2.72	2.44	2.58
	Силистра	3.76	0.54	0.84	0.93

1.3.2. Структура на областната икономика

Икономиката на Област Разград се отличава със структура, доминирана от индустрията – 39,8% приходи от продажби, 29,7% от заетите, 47,8% от ДМА през 2007 г. и услугите – 52,2% от приходите, 62,5% от заетите и 39,0% от ДМА. Делът на аграрния сектор е 8,0% от приходите, 7,8% от заетите и 13,2% от ДМА. Основните икономически резултати от него се реализират в общините Разград (42,3% от приходите от продажби), Исперих (31,5%) и Кубрат (18,6%).

Доминиращо значение в икономиката на областта има частният сектор, който през 2007 г. осигурява заетост на над 67% от наетите лица, в т.ч. 29,7% в индустрията, 62,5% в услугите и 7,8% в аграрния сектор.

Услугите са водещия сектор в икономиката на областта, което е характерно за развитите държави от ЕС. В неговата структура доминиращо значение има сектор „търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили и мотоциклети, на лични вещи и уреди за домакинството”. В него са регистрирани повече от половината (51,5%) от действащите икономически субекти на територията на региона, предимно малки и микро предприятия, (така наречените „семейни фирми”). Те са и най-гъвкави в пазарната конюнктура, но изпитват проблеми при кредитирането в условията на икономическа и финансова криза. Формират 45,1% от приходите от продажби и осигуряват 13,5% от заетостта в областната икономика. В сектора на услугите са регистрирани 80,2% от действащите фирми на територията на областта. Изградена е добра мрежа от обекти за търговия на едро и дребно,

най-вече в областния център Разград. По-големите борси за търговия на едро са на ЕТ „Мидия”, ЕТ „Клио комерс”, ЕТ „Холидей”, ВК „Правда” и др.

В областния град функционират клонове на много застахователни компании: ЗАД „Виктория”, „НДИ България”, ЗПК „Лев Инс” АД, ЗК „Дженерали Застраховане” АД, ЗПАД „Армеец”, ЗД „Уника” АД, „Булстрад”, ЗПАД „Алианс България”, ЗД „Бул Инс”, „Интерамерикан България” ЕАД, ЗК „Орел”, ЗК „Български имоти”, ЗПАД „ДЗИ”, ЗК „Евроинс” и др.

Следващият по значение сектор е транспорт, складиране и съобщения. Приходите от продажби в транспорта са се увеличили повече от два пъти по текущи цени за периода 2001 – 2007 г. Транспортната система е добре развита. Има многобройни фирми за обществен и товарен транспорт и добре развита мрежа от таксите, особено в областния център Разград. По големи фирми, извършващи обществен превоз на пътници с автобусен транспорт, са: „Автобустранс”, „Алкатур” ООД, ЕТ „Муртаза Ферад”, ЕТ „Карина – Тони Тонев”, ЕТ „Севдалин Янакиев” и ЕТ „Коки-Никола Колев”; с леки таксиметрови автомобили: „СБА – такси”, ЕТ „Стиви” и ЕТ „Логос-Георги Георгиев”. Превоз на товари извършват следните фирми: „Логис Транс” ЕООД, „Ник-Транс 90” ООД, „Тир-Транс”, гр. Исперих и „Рустайм” ЕООД, гр. Исперих.

В структурата на промишлеността доминиращо значение има преработващия сектор. Въпреки нейното реструктуриране, исторически формиралата се специализация запазва голяма част от позициите си. В отрасъла са регистрирани 9,8% от действащите фирми на територията на региона. Те са предимно големи и средни фирми, а произвежданата от тях продукция определя облика на региона. През 2007 г. в сектора се формират 33% от приходите от продажби и се осигурява 27,6% от заетостта в областната икономика. В него са съсредоточени основните производствени мощности – 39,3%.

Таблица 27

Приходи от продажби на предприятията от нефинансовия сектор в Област Разград по икономически дейности					
Икономическа дейност	2003	2004	2005	2006	2007
Селско, ловно, горско и рибно стопанство	47 766	75 161	78 058	86 326	116 395
Добивна промишленост	909	842	1 606	2 102	1 651
Преработваща промишленост	316 373	361 419	380 484	372 735	484 571
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия, газообразни горива и вода	12 699	13 144	14 781	16 590	17 637
Строителство	26 317	31 536	51 357	54 698	80 023
Търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили и мотоциклети, на лични вещи и стоки за домакинството	267 800	393 485	445 935	562 251	662 092
Хотели и ресторанти	6 922	7 853	8 627	9 571	10 013
Транспорт, складиране и съобщения	32 433	28 890	35 121	47 021	58 992
Операции с недвижими имоти, наемодателска дейност и бизнес услуги	6 899	8 743	8 181	10 062	15 480
Образование	182	150	271	222	331
Здравеопазване и социални дейности	8 278	9 813	11 849	15 225	17 663
Др. дейности, обслужващи обществото и личността	1 272	1 377	1 506	1 167	1 778
ОБЩО	727 850	932 413	1 037 776	1 177 970	1 466 626

Показатели, характеризиращи развитието на основните сектори на областната икономика:

1.3.3. Териториално разпределение на икономическата активност

Икономическите дейности в Община Разград са доминиращо значение в областната икономика спрямо тези в другите общини. На нейната територия са разположени 65% от фирмите и 73,6% от производствените мощности в областта. Те формират 76% от приходите от продажби и в тях работят 67% от заетите. Преработващата промишленост е водеща по приходи от продажби – 47,8%, 43% са от търговията и само 4,3% – от селското стопанство. Представени са почти всички производства от преработващата промишленост. В нея са съсредоточени: „Балканфарма – Разград” АД – производство на лекарства за хуманната медицина, „Биовет” АД, клон Разград – препарати и лекарства за ветеринарната медицина, „Амилум България” ЕАД – преработка на царевица за производство на нишесте и подсладители, „Дружба” АД – бутала, болтове и сегменти за автомобили, „Микро 67” АД – детски играчки, ски-автомати, плажни чадъри, „Млин-97” АД – производство на брашно, хляб и солети, „Рока – Со“ ООД, Разград – зърнопреработка, „Пилко” ЕООД – прясно и замразено пилешко месо и др.

На второ място в областната икономика е Община Исперих. На територията ѝ са разположени 17,5% от предприятията и 18,7% от производствените мощности, формират се 15,2% от приходите от продажби и работят 21,3% от заетите. Над 67% от приходите от продажби са от преработващата промишленост. Структуроопределящи са: производство на керамични подови и стенни плочки – над 87,9% от всички в областта, изделия от текстил, хранителни продукти, напитки и тютюневи изделия. Основни предприятия са: „Хан Аспарух” АД – за производство на керамични плочки, „Ахинора” АД – за горно облекло, „Исперих БТ” АД – за преработка на тютюневи изделия, „Хладилно-консервен комбинат” АД, „Добруджа-Кит” АД – материали и консумативи за текстилни производства.

Основните сектори в икономиката на Община Кубрат са преработващата промишленост, търговията, услугите и селското стопанство. Приходите от продажби реализирани в индустриалния сектор, са 36,9%, а от аграрния 16,4%. На територията на общината има ресурси за дървообработващата промишленост, на чиято база е изграден мебелният завод „Лудогорие 91” АД. Други важни сектори са: производство на електротехнически изделия в „Елпром – Елин” АД, машини за хлебопроизводство, сладкарство и мелене на месо в „Хан Кубрат” АД, карданни валове за селскостопански машини и автомобили, корабни възли и детайли в „Динамика” АД.

В Община Завет основните приходи от продажби – над 43%, се формират в аграрния сектор и 39,3% – в индустриалния. Фирмите функциониращи в общината са предимно микро и малки. Единственото средно предприятие е: „РАЛОМЕКС” АД – за производство на плугове, дискови брани и култиватори. Неговите изделия са конкурентноспособни,

конструирани са за специфичните особености на българското земеделие и в много случаи конкурират тези от внос. По-големи предприятия са: „Завет” АД – произвежда ветеринарни лекарствени препарати, „Брайс-Бейкър-България” ЕООД – селскостопански съоръжения и инструменти. Малките производствени предприятия са от хранително-вкусовия сектор: брашно, хляб, хлебни и млечни изделия, за конфекция – 5 цеха, дървообработващи предприятия – 3, цехове за алуминиева и ПВЦ дограма. Новоразкритите малки фирми са предимно в сферата на търговията и услугите.

В Община Лозница 72,3% от приходите от продажби се отчитат в „Търговия и ремонт”, 16,7% в „Селско, ловно, горско и рибно стопанство” и само 12,4% в преработващата промишленост. По големите фирми на територията на общината са: „Арма - ГТМ” ЕАД – за производство на сферични кранове от неръждаема стомана, прецизни стоманени отливки, изделия от тефлон, „Джъмп фрут” АД – консервна фабрика с хладилник за дълбоко замразяване, „Хладилна база за дивечово месо” АД, „Мерби – 98” ООД – производство и багрене на дънкови облекла. Освен горепосочените фирми, на територията на общината са разкрити малки частни фирми за алуминиева и ПВЦ дограма, дърводелски услуги, мандри, хлебопекарни и шивашки услуги.

В Община Самуил около 70% от основните приходи са от търговия и ремонт и 4,9% от селското стопанство. Единственото голямо предприятие е „Тракция” АД – за ремонт на железопътни вагони. Останалите са в областта на хранително-вкусовия сектор: ЕТ „Ориент” в Самуил за производство на олио; ЕТ „Сали Чобан” в с. Владимировци – мандра, мелница и други.

Община Цар Калоян се развива предимно като селскостопански район. Над 26% от приходите от продажби са от аграрния сектор и около 23,9% от индустриалния. Водещи сектори са: хранително-вкусовия, обувния, шивашкия и приборостроенето. В общината има 6 мандри – в гр. Цар Калоян и с. Езерче, цех за колбаси в с. Костанденец, цех за макарони в Цар Калоян, 4 шивашки цеха в Цар Калоян, две фирми за обувки в с. Езерче и малко предприятие за приборостроене „Ивес” ООД.

Оценката на икономическото състояние на общините към края на 2007 г. дава основание с известна условност да се направи следното класификационно групиране на общините в областта:

Първа група – Община Разград, е с по-висока степен на индустриално развитие от останалите общини и с най-изявен потенциал за привличане на чуждестранни инвестиции.

Втора група – общините Исперих и Кубрат, са със средна степен на промишлено развитие. Те са важни опорни центрове на областната икономика. Техният потенциал е значително по-висок от настоящия.

Трета група – общините Завет, Лозница, Самуил и Цар Калоян се характеризират с ниска степен на индустриално развитие. Икономиката в тях е обусловена предимно от селскостопанското производство, търговията и услугите и малкото на брой предприятия.

1.3.4. Структура на стопанските единици в областта

В последните години не се наблюдава значителна промяна в относителния дял на различните по големина предприятия, спрямо общия брой в областта. През 2007 г. те са били 3 686 т.е. само със 197 повече от тези през 2003 г. В сравнение с 2006 г., броят на фирмите във всяка една община (с изключение на Община Лозница) нараства бавно. Най-голям е относителният им дял в общините Разград (59,2%), Исперих (14,7%) и Кубрат (12,2%). Над половината от фирмите в областта (51,5%) са в сферата на търговията, в ремонта и услугите (9,8%), в преработващия сектор и в селското стопанство (5,6%).

Таблица 28

Структура на фирмите в Област Разград					
Относителен дял на предприятията спрямо общия брой в %					
Години	до 9 заети лица	от 10 до 19	от 20 до 49	от 50 до 249	повече от 250
2004	90,30	4,87	3,24	1,35	0,24
2005	90,29	5,15	2,57	1,67	0,31
2006	90,54	4,96	2,70	1,49	0,31
2007	90,13	5,28	2,76	1,52	0,31
2008	90,34	5,14	2,72	1,55	0,24

Структурата на фирмите по големина не се различава съществено от тази за страната. Характерно е доминирането на микро-, малки и средни предприятия (97,8%), като повечето от тях са в сферата на търговията, ремонта и услугите. Микрофирмите (до 10 заети) са 90,13% от всички стопански единици, с 21,8% заети и 19,8% приходи от продажби. МСП ангажират 54,07% от заетите и формират 49,3% от нетните приходи в областта. В областта функционират 57 средни фирми с персонал между 50 и 249 заети, а броят на големите фирми, чиито персонал надхвърля 250 души е 12, или 0,3% с 29,6% заети и 24,1% приходи от продажби. От средните и големи фирми преобладават тези от преработващата промишленост.

1.3.5. Инвестиционна активност в икономиката на областта.

Като част от територията на Северен централен район, Област Разград е с ниски стойности по показателите: нетни приходи от продажби, брой предприятия и ДМА. В същото време рентабилността на предприятията от нефинансовия сектор е по-висока от средната за страната и СЦР. Това обаче не е свързано с по-високи темпове на технологично обновяване и въвеждане на иновации в предприятията от индустриалния сектор, а по-скоро с постигане на по-висока рентабилност в сектори като химико фармацевтичната и преработващата промишленост, селското стопанство и услугите.

През 2007 г. разходите за придобиване на дълготрайни материални активи са 156 794 хил. лв. с 52 447 хил. лв. по-вече от предходната година, като 39,2% от тях са в преработващата промишленост, 16,5% в сектор „търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили и мотоциклети, на лични вещи и стоки за домакинството” – 5,08 % в строителството. През 2008 г. те са съответно 193 160 хил. лв., с 32 366 хил. лв. повече от предходната година.

Положителната тенденция на увеличаване на разходите за ДМА показва добри възможности за развитие и обновяване на производствената структура в областта, особено след преодоляване на последствията от кризата.

Таблица 29: Основни показатели по статистически зони*

Райони и области	Заети лица брой	Нетни приходи от продажби хил. лв.	Предприятия брой	ДМА хил.лв	Рентабилност на продажбите %	Оперативна рентабилност %
В. Търново	67 038	3 617 971	9 865	1 495 830	4.37	4.97
Габрово	44 119	2 542 878	5 572	900 445	5.53	6.29
Разград	24 251	1 409 732	3 855	549 711	8.26	8.95
Русе	77 223	5 631 647	10 491	2 220 658	5.15	5.80
Силистра	21 431	1 171 946	3 600	610 782	7.76	8.59
СЦР	234 062	14 374 174	33 383	5 777 426	5.54	6.21

България	2 266 485	209 257 066	307 831	97 287 199	4.10	4.86
-----------------	-----------	-------------	---------	------------	------	------

Таблица 30: Основни показатели на нефинансовите предприятия, според броя на заетите за периода 2005 – 2007 г., в Област Разград

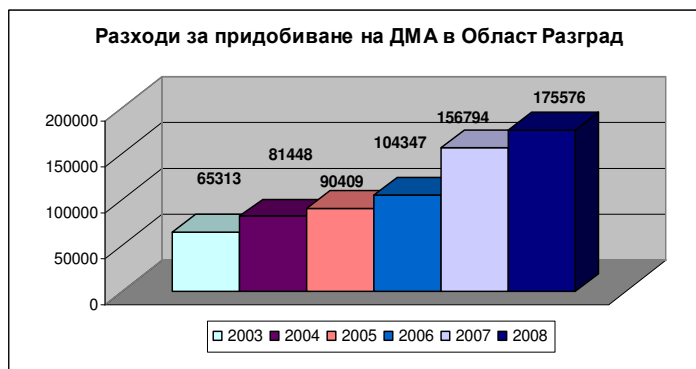
Година	Вид предприятия	Брой предприятия	Нетни приходи от продажби хил.лв	Наети лица брой
2005	Общо	3 477	1 037 776	20 471
	микро до 9 заети	3 118	205 768	4 064
	малки от 10 до 49 заети	285	208 474	5 325
	средни от 50 до 249 заети	62	293 437	5 763
	големи над 250 заети	12	330 097	5 319
2006	Общо	3 509	1 177 970	20 991
	микро до 9 заети	3 132	225 262	4 300
	малки от 10 до 49 заети	308	255 947	5 848
	средни от 50 до 249 заети	57	348 950	5 710
	големи над 250 заети	12	347 811	5 133
2007	Общо	3 686	1 466 626	21 550
	микро до 9 заети	3 296	308 844	4 708
	малки от 10 до 49 заети	321	301 424	6 052
	средни от 50 до 249 заети	57	421 929	5 601
	големи над 250 заети	12	434 429	5 189

Разходите за ДМА в Област Разград са само 9,50% от общите разходи за Северен централен район. Областта е между тези региони в държавата, за които са необходими по-големи финансови ресурси, за да осигурят икономически растеж с темпове, близки до средните за страната. Те са основна предпоставка за намаляване на безработицата и ограничаване на механичния отлив на населението, за създаване на по-висок жизнен стандарт и по-добри условия на живот.

Таблица 31: Разходи за придобиване на дълготрайни материални активи

Година	България	СЦР	Област Разград
2003	8 503 058	975 484	65 313
2004	9 949 554	1 268 325	81 448
2005	13 262 517	1 699 259	90 409
2006	17 742 863	2 101 072	104 347
2007	27 446 562	1 683 401	156 794
2008	29 424 189	1 852 628	175 576

Фигура 18

Особено важни за развитието на икономиката в областта са преките чуждестранни инвестиции. Освен с директното си въздействие и значение те са и индикатор за инвестиционната привлекателност на областта. ПЧИ в Област Разград за периода 2003 – 2007 г. нарастват, макар и с неголеми темпове. През 2007 г., тяхната стойност е 88 227 хил. евро, което представлява 20,2% от преките чуждестранни инвестиции от общите за Северен централен район. Преките чуждестранни инвестиции в областта се увеличават с 12 774,4 хил. евро, за периода 2005 – 2009 г., като през 2009 г. са в размер на 124 856,8 хил. евро.

Таблица 32: Преки чуждестранни инвестиции по статистически зони

Статистически райони и области	Преки чуждестранни инвестиции /хил. евро/
България	15 167 125
СЦР	437 293
Велико Търново	78 802
Габрово	68 785
Разград	88 227
Русе	171 784
Силистра	29 694
СИР	1 460 035

Фигура 19

1.3.6. Структури в подкрепа на бизнеса, информационно общество, иновации

Въпреки положените усилия през последните години, конкретно свързани с възможности за реализиране на проекти от предприемаческите и структурните фондове на ЕС, инфраструктурата на бизнеса в Област Разград все още не е добре развита. За основна слабост може да се счита липсата на нови производствени зони, концентриращи в себе си нови фирми и производства. Добър ресурс в тази насока е наличието на достатъчен брой производствени зони, но не всички са в добро състояние.

В областта функционират няколко структури в подкрепа на бизнеса: В Разград – Регионална търговско-промишлена и земеделска камара, Стопанска камара, Център за икономическо развитие, Агенция за регионално развитие, Занаятчийска камара и Младежка агенция за регионално развитие; В Исперих: Бизнес център – Исперих; В Кубрат – Агро-бизнес център – Кубрат.

Търговската мрежа и градските пазари в областта са другите способи за реализиране на потребителски стоки за крайния потребител и следва да се модернизират в посока усъвършенстване на материална база, лаборатории, информационни и други услуги, в съответствие с европейската практика. За тъкъв пример може да се посочи реконструирания покрит градски пазар за плодове, зеленчуци и стоки за бита в гр. Разград.

Равнището на предлаганите бизнес услуги в областта все още е незадоволително, независимо, че се наблюдава ръст през последните години. Делът на наетите лица в бизнес услугите в областта за 2007 г. е около 2%, спрямо 6,9% за страната, което е крайно недостатъчно. Този сектор на областната икономика има ресурс за развитие, като се има предвид потенциала на областта за това.

Развитие на информационните и комуникационните технологии

Актуализираната Лисабонска стратегия декларира, че е от съществена важност да бъде изградено информационно общество, основано на широко използване на информационните и комуникационни технологии при публичните услуги от малките и средни предприятия и гражданите. През юни 2005 г. ЕК започна инициативата i2010 – „Европейско информационно общество 2010“ като основен елемент на обновеното Лисабонско партньорство за осигуряване на растеж и заетост. То има за цел да стимулира изграждането на конкурентноспособна икономика и акцентира върху ИКТ като двигател на икономическия растеж и фактор за повишаване качеството на живот. Обезпечеността с ИКТ е от изключително значение не само за развитието на икономика, основана на знанията, но и за насърчаването на балансиран растеж. Повсеместното внедряване и използване на ИКТ е определящо за подобряване икономическите резултати на предприятията, развитието на електронната търговия и електронния бизнес, подобряване прозрачността и отвореността на държавните институции във взаимоотношенията им с гражданите и осигуряване на повече и по-добри услуги за обществото.

Въпреки положителната тенденция в навлизането на ИКТ през последните години и нарастването на инвестициите, общото ниво остава незадоволително. Областта значително изостава по използването на високите технологии и по подготвеност за приложение на ИКТ. През 2006 г. 31% от населението на възраст над 18 години имат достъп до компютър, 19,8% от домакинствата имат достъп до Интернет в сравнение с 42% в ЕС-25. Съществуват значителни междурегионални различия в цифровизацията на телефонните линии, ползването на персонални компютри и Интернет. През 2005 г. 10,6% от населението има достъп до Интернет в сравнение с 10,8% за ЕС-25. Въпреки това, ползвателите на Интернет са концентрирани предимно в региона на София и големите градове. Съществуват специфични групи, като етническите малцинства, пенсионерите и населението в селските райони, за които все още компютрите и Интернет са недостъпни. Сред главните пречки са изоставането в цифровизацията на фиксираната телефонна мрежа, териториалните различия и възможностите за достъп до електронни услуги, недостатъчните умения за използване на ИКТ и все още високата цена на достъпа, затруднения достъп на групите в неравностойно положение и етническите малцинства. За 25,4% от ползващите Интернет съществуват и езикови бариери.

Според анкети, по дял на ползващите домашен компютър, областта е на едно от последните места в страната. Въпреки широкото навлизане на модерните технологии (DSL, ADSL и безжичен интернет) все още не е достатъчно развит широколентовият (Broadband) интернет в областта, а и страната все още се намира на последно място в Европа по този показател. Преодоляването на изостаналостта е от съществено значение за развитието на областната икономика.

Иновации и модернизация на икономиката

Бавното навлизане на съвременните технологии и иновациите в предприятията се явява основна причина за тяхната ниска производителност на труда и по-слабите

икономически резултати в сравнение с водещите фирми в ЕС. Фирмите в много по-малка степен участват във финансирането на научно-изследователски и развойни дейности (НИРД) (техният дял възлиза на 28,2% от общите разходи за научно-развойни дейности през 2004 г.), докато в ЕС-27 той е средно 54,9%. Слабата иновационна дейност е особено остър проблем за МСП. Относителният дял на внедряващите иновации МСП възлиза едва на 9,4%, докато в новите страни-членки на ЕС този показател е между 12,5 и 29,8%. Относителният дял на МСП, ангажирани с НИРД в сферата на компютърните, архитектурно-строителните и инженерните науки възлиза на 30,1% от общия брой на иновационните предприятия или 3,4% от общия брой на предприятията - значително по-нисък спрямо държавите от ЕС-27. Инвестициите в нови продукти, технологии и тяхната пазарна реализация, предполагащи по-висок риск, както и липсата на финансови инструменти, като гаранционни фондове и фондове на рисков капитал за иновационни дейности, са съществени бариери за предприятията. Повечето предприемачи не възприемат въвеждането на иновациите като фактор за по-висока конкурентоспособност.

Почти липсват показатели, които да послужат за измерване на равнището на регионалната конкурентоспособност и оценка на количествените и качествените характеристики на модернизацията на регионално равнище. От извършвалите иновационна дейност съвсем малък е дялът на фирмите, внедрявали нови или значително усъвършенствани производствени процеси, за сметка на тези реализирали на пазара нови или усъвършенствани продукти (стоки и услуги). Може да се твърди, че иновациите са все още приоритет предимно на големите предприятия. Като най-вероятна причина би могло да се изведе необходимостта от сериозни капитали, за да бъде създадена и още повече внедрена една нова технология, което в повечето случаи е по силите предимно на големите фирми, разполагащи с достатъчно финансови и човешки ресурси. Няма данни за тези, които са се насочили към придобиване на интелектуална собственост – закупуване на готови продукти на НИРД, патенти, лицензи, ноу-хау, техническа документация, търговски марки, авторски права, образци, модели и др. Като цяло са характерни: крайно недостатъчна иновационна активност на фирмите, ниска иновационна култура на предприемачите, липса на връзки между предприемачите и изследователската общност, липса на подкрепа от страна на институциите.

1.3.7. Изводи за икономическото развитие:

- Ръст на основните икономически показатели, но в недостатъчна степен за създаване на стабилна и устойчива икономика;
- Услугите са водещ сектор в икономиката (това е и обща тенденция за страната в последните години), промишлеността е на второ място, което е световна и европейска практика;
- Концентрация на основните икономически дейности най-вече в областния център Разград и по общини центровете Исперих и Кубрат;
- Силна поляризация между икономическото развитие на община Разград и останалите общини в областта;
- Формиране на основните икономически показатели (нетни приходи от продажби, заетост, инвестиции) предимно от големите фирми, които определят в голяма степен облика на областната икономика;
- Липса на сериозни инвестиции, които да доведат до обновяване на производствените мощности, които да осигурят реален ръст на производството, повишаване производителността на труда и конкурентоспособността на продукцията;
- Бавно е навлизането на нови и иновационни технологии, най-вече в малките и средните предприятия;
- Слабо развитие на съвременните информационни технологии и необходимост от бързо модернизиране на комуникационните технологии;

- Изградената бизнес инфраструктура е предпоставка за развитието на предприемачеството в общините, но тя се нуждае от укрепване и разширяване обхвата и качеството на предоставяните бизнес услуги;
- Съществуващите производствени зони се нуждаят от рехабилитация и инфраструктурно обновяване, за да осигурят условия за съвременните производства;
- Все още липсват нови елементи в структурата на икономическия комплекс, способни да дадат силен тласък на производството като подобрят технологичната и бизнес среда, полагайки основа за развитие на технологични структури и връзката им с нови производства – бизнес или технологични паркове, инкубатори и др.

1.3.8. Развитие на индустриалния сектор

Индустриалният сектор е основен за икономиката на Област Разград. Въпреки че на него се падат едва 12,9% от фирмите, в тях работят над 47% от заетите и разполагат с над 46% от производствените мощности. В сектора се формира над 71,3% от произведената продукция, 49,7% от приходите от дейност и от нетните приходи от продажби. Индустриалният сектор обхваща добивна промишленост, преработваща промишленост, строителство и снабдяване с електрическа и топлинна енергия, газообразни горива и вода.

В следствие на извършената приватизация, общите резултати в областната индустрия се формират главно в частния сектор.

В структурата на индустриалния сектор, доминиращо значение има **преработващата промишленост**. На нея се падат 77,3% от фирмите, 79,1% от заетите и 81,9% от дълготрайните материални активи, както и около 89% от приходите от дейност и от нетните приходи от продажби. За нейното функциониране има добра суровинна база на територията на областта. В условията на членство на България в ЕС е необходимо произвежданата продукция да бъде сертифицирана и приведена в съответствие с неговите изисквания, което ще доведе до повишаване на нейната конкурентноспособност и по-добрата ѝ реализация.

По-важните дейности в преработващата промишленост са производството на: химико-фармацевтични продукти; хранителни продукти, напитки и тютюневи изделия; изделия от текстил; машини и оборудване; керамика. Останалите видове производства са с малък или много малък относителен дял. Основните мощности са съсредоточени в общинските центрове Разград, Исперих и Кубрат.

Производството на фармацевтични продукти е **традиционен отрасъл** за региона и създава около 19,7 % от заетостта. Основни представители са „Балканфарма” АД, Разград – произвежда фармацевтични продукти, като 50% от тях са за износ и „Биовет” АД, клон Разград – лекарства и препарати за ветеринарната медицина. Продукцията на „Балканфарма” АД се изнася в държави от шестте континента. С цел повишаване качеството и конкурентноспособността на произвежданата продукция се предвижда разширяване на дейностите и обновление на технологичното оборудване. В дружеството развива дейност собствено научноизследователско звено. В Разград функционира филиал на Русенския университет, в който се обучават 90 студенти по химични и биотехнологии. От 2011 г. броят им ще се увеличи на 180 и ще се въведе обучение по хранително-вкусови технологии. Във филиала се извършва и изследователска работа в сферата на химичните и биологичните производства. „Биовет” АД, клон Разград е обособен в резултат на отделяне и продажба на мощностите за производство на ветеринарни препарати и лекарства в „Балканфарма” АД. В близките години предстои разширение и модернизация на „Биовет” АД, като през 2011 – 2012 г. ще бъдат инвестирани около 15 млн. лв.

На територията на областта има добра суровинна база и условия за развитие на втория по значение сектор – производство на храни, напитки и тютюневи изделия. Той осигурява 27% от заетостта. Хранително-вкусовата промишленост има водещо място в общините Завет, Лозница, Самуил и Цар Калоян, Исперих и Кубрат. Там функционират предимно МСП. Големите предприятия се намират в Разград. По-големите са: „Амилум-България”

ЕАД, Разград – произвежда царевично нишесте и сиропи за хранително-вкусовата промишленост. Предприятието е едно от най-големите на Балканския полуостров. Около 34% от продукцията се изнася в ЕС, Централна и Източна Европа, Русия и Близкия изток. Практиката е наложила вертикалната му интеграция с производителите на царевича (осигуряващи суровина за производството) и производителите на безалкохолни напитки (основни клиенти на „Амилум“). „Млин – 97” АД, Разград – водещ в региона производител на брашно, различни видове хляб и солети. „Рока-Со” ООД, Разград с основен предмет на дейност зърнопреработка. „Хладилно-консервен комбинат” АД, Исперих е за преработка и консервиране на плодове и зеленчуци. Предприятието покрива изискванията на стандартите за качество на ЕС и около 60% от продукцията е за износ в ЕС и Източна Европа и др. страни.

Производството на керамични подови и стенни плочки осигурява около 11 % от заетостта и е един от **традиционните за региона**. Предпоставка за неговото развитие са залежите на каолин и кварцов пясък край Сеново и Ветово (в Област Русе). „Хан Аспарух” АД, Исперих е структуроопределящо предприятие за местната икономика и е едно от най-големите от бранша в България. Около 50% от продукцията му се изнася в страни от ЕС и Източна Европа. Предвижда се ръст на производството през следващите години. Друго структуроопределящо предприятие в областта е „Дружба” АД, Разград – за производство на бутала, бутални пръстени и сегменти. Почти 70% от продукцията е за износ. Предстои технологично обновление и разширение на производството.

„Раломекс” АД, Завет е за производство на селскостопански инвентар предимно за вътрешния пазар. Предстои разширение и технологично обновление.

Производството на облекла не е традиционен за областта. Функционират много малки и средни предприятия, където се използва свободната женска работна ръка. Отрасълът осигурява 12,6% от заетостта. Почти всички фирми работят на „ишлеме” за местния пазар и износ. По-големи фирми са: „Мелисатекстил” ООД, Разград, „Ахинора” АД, Исперих, с основен предмет на дейност шивашка конфекция. Предвижда се ръст в производството през следващите години.

Производство на изделия от дърво е представено от „Лудогорие-91” АД, Кубрат. Произвежда столове и маси от масивна дървесина и е основно предприятие в общината. Продукцията отговаря на изискванията и стандартите за качество на ЕС и около 97% от нея се изнася за шведската фирма „ИКЕА”, която е собственик. Останалите дървопреработвателни предприятия са по-малки цехове и работилници.

Следващият по значение сектор в структурата на икономиката е **строителството**. На него се падат 19,8% от фирмите, 15,2% от заетите и 6% от дълготрайните материални активи, както и 7,5% от приходите от дейност и от нетните приходи от продажби. Развитието на сектора и използването на съвременна техника и технологии в него, би допринесло за изграждането на нови модерни промишлени предприятия. По-големи фирми са: „Строймонтаж” АД, Разград за ниско и високо строителство и ремонт на пътища; „Абритус” ЕООД, Разград, за строителство и строително-ремонтни дейности; „Лудогорие” ООД, Разград; „Енергомонтаж РР” АД, Разград – изгражда, обновява, модернизира и ремонтира индустриални и граждански обекти.

Останалите сектори от икономиката: „Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода” и „Добивна промишленост” имат незначителен дял в приходите от продажби (общо около 4,6%) и от заетостта (7%).

Основни изводи за състоянието и развитието на индустриалния сектор:

- Доминиращо значение на преработващата промишленост;
- Запазване и развитие на традиционните производства, определящи облика на областната икономика;
- Структурата на преработващата промишленост е разнообразна, което е добра предпоставка за устойчивост и икономически растеж;

- Суровинна обезпеченост за основните производства;
- Добре развитата мрежа от големи предприятия, стабилизиращи пазарните си позиции;
- Бавно навлизане на високи и иновационни технологии в повечето производства;
- Липсват нови производства със съвременни технологии, които да повишат общата конкурентноспособност на областната икономика и да създадат условия за траен растеж.

1.3.9. Развитие на селското стопанство

Област Разград е типичен земеделски район с дългогодишни традиции в областта на растениевъдството и животновъдството. Предпоставка за това е благоприятното съчетание на природно-климатичните условия, производствения опит на населението и наличието на малки и крупни арендатори и кооперации.

Растениевъдство

Около 24% от обработваемата земя се стопанисва от регистрираните в областта земеделски кооперации, а 68% от арендатори. В последните години се наблюдава тенденция на увеличаване площта на обработваната земя от арендаторите и незначително увеличаване на техния брой. Много малък е дялът на дребните частни стопани (около 8%).

Областта е традиционен производител на **зърнени, зърненофуражни и маслодайни култури**, които заемат 70 – 80% от площите. На 40 – 45% от площите се отглеждат есенници: пшеница, ечемик и маслодайна рапица. Голям е дялът и на маслодайния слънчоглед, царевичата и тютюна. Застъпени са и фуражни култури, тъй като в областта е силно развито дребното животновъдство. Това съотношение следва да се запази, тъй като една от целите е интензивно зърнопроизводство.

В последните години средните добиви от зърнените култури се увеличават макар и с бавни темпове. Забелязва се значително повишение на добива и при другите култури, което се дължи на благоприятните климатични условия, добрата агротехника и спазване на агробиологичните изисквания за съответните култури.

Таблица 33: Производство на зърнени култури от реколта 2007 г., 2008 г. и 2009 г.

Култури	Реколтирани площи дка			Среден добив кг/дка			Производство тона		
	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Пшеница	520 361	525 281	543 898	235	471	395	122 058	247 165	214 713
Ечемик	97 049	114 598	136 817	247	443	372	23 930	50 777	50 921
Тритикале	150	463	40	273	413	390	41	191.37	15.6
Овес	3 035	3 481	7 656	89	269	196	270	936.58	1 500.48
Царевица	73 990	186 327	171 760	120	467	582	8 920	87 075.57	100 019
Общо:	694 585	830 150	860 171	–	–	–	155 219	38 6145.5	367 169

Таблица 34: Производство на маслодайни култури от реколта 2007 г., 2008 г. и 2009 г.

Култури	Реколтирани площи дка			Среден добив кг/дка			Производство тона		
	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Маслодаен слънчоглед	262 624	260 703	257 016	76	193	235	20 392	50 396.7	60 398
Зимна маслодайна рапица	59 391	62 270	58 802	171	283	260	10 183	17 649.35	15 279
Общо:	322 015	322 973	315 818	–	–	–	30 575	68 046.05	75 677

На таблиците за структурата на площите и добивите се открояват основно четири култури – пшеница, зимен ечемик, царевица и слънчоглед. За тях трябва да се търсят форми за увеличаване добива от единица площ чрез въвеждане на постиженията на селскостопанската наука.

През есента на 2009 г. са засети 106 627 дка със зимна маслодайна рапица, което в сравнение с предходната година е два пъти повече. През последните три години се наблюдава увеличение на площите засети с тази култура такава е тенденцията и в ЕС, заради повишеното ѝ потребителско търсене за производство на биогорива.

Укрупнените площи и новата високопроизводителна селскостопанска техника, закупена по програма САПАРД и по Програмата за развитие на селските райони, спомагат също за увеличаване на добивите. В момента 45% от селскостопанските машини са подновени. До 2014 г. се предвижда 100% обновяване на машинотракторния парк.

В областта са налични 1 публичен склад, 15 зърнобази и 8 мелници, които са достатъчни за преработка и съхранение на произведената продукция.

Тютюнопроизводството е традиционно за областта. Отглежда се предимно тютюн тип „Ориенталски”, който не попада в групите тютюни, обект на Общата организация на пазара на тази култура.

Ниските изкупни цени, ограничените договорирани количества и регламентите на ЕС за ограничаване производството на тютюн правят от него твърде рискована инвестиция в средносрочен и дългосрочен план. Внедряването на алтернативни култури, производства и дейности е особено важно за общините, където то е застъпено, тъй като процентът на селското население е висок, безработицата е голяма и засега липсват други икономически дейности.

Таблица 35: Производство на технически култури от реколта 2007 г., 2008 г. и 2009 г.

Култури	Реколтирани площи дка			Среден добив кг/дка			Производство тона		
	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Захарно цвекло	1 230	150	165	361	400	511	444	60	84.3
Тютюн в т.ч.	4 782	5 788	7 398				592	958.59	1 370.7
Ориенталски	4 782	5 738	7 283	124	166	186	592	951.89	1352
Бърлей	0	50	115	0	134	163	0	6.7	18.7

Високият процент на селско население в областта и природните дадености са предпоставка за развитие на овощарството, лозарството и зеленчукопроизводството. В миналото овощарството и лозарството бяха добре развити. През 90-те години западането на преработвателната промишленост, липсата на реални пазари и интерес у собствениците доведоха до ликвидиране или занемаряване на остарелите трайни насаждения. След 2005 г. има повишен интерес от страна на собствениците на земи към създаване на нови трайни насаждения. Тази тенденция се засилва през последните две години. Положително е, че не само крупни арендатори, но и по-дребни собственици създават нови трайни насаждения.

Таблица 36: Производство на плодове от реколта 2007 г., 2008 г. и 2009 г.

Овощни култури	Реколтирани площи дка			Среден добив кг/дка			Производство тона		
	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Ябълки	227	165	240	10	166	406	2.3	27.4	97.55
Сливи	3 386	3 603	2 966	274	386	295	927	1 391	876
Праскови	344	344	452	408	907	282	140	312	127.55
Кайсии	1 067	858	628	128	861	437	136	739	274.29
Череши	473	956	956	244	380	303	116	363	289.48
Вишни	2 221	1 870	2 221	162	155	197	361	289	436.5
Малини	567	448	628	528	617	791	300	276	496.9
Общо:	8 285	8 244	8 091	—	—	—	1 982.3	3 397.4	2 598.27

Трайните насаждения заемат площ от 50 560 дка, от тях млади и плододаващи, които се стопанисват са 10 585 дка. Най-много са в землищата на Община Исперих (31,5%), Лозница (24,2%) и Разград. От овощните видове преобладават сливите (35%), вишните (21,6%), кайсиите (10,7%) и черешите (10,1%). Овощни насаждения от сливи, вишни, череша, кайсии и ягоди има и в общините Кубрат, Завет, Самуил и Цар Калоян.

В Община Лозница функционира най-голямата хладилна база в областта – „Джъмп Фрут” АД, която има засадени 268 дка малини върху поливни площи. Доброто качество на замразените плодове е предпочитано както в страната, така и в страните от ЕС.

Разширяването на площите с овощни насаждения трябва да е приоритетно и за в бъдеще.

Младите и плододаващите лозови насаждения заемат площ от 8 965 дка, преобладават винените сортове (86%). Те са основно в общините Разград (45,5%), Цар Калоян (18,7%) и Лозница (13%). Лозови насаждения има и в общините Кубрат и Завет. Предвижда се в бъдеще да бъдат възстановени голяма част от старите насаждения и да се обновяват най-вече винените сортове.

Таблица 37: Производство на грозде от реколта 2007 г., 2008 г. и 2009 г.

Лозя	Реколтирани лоци дка			Среден добив кг/дка			Производство тона		
	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Винени лозя	5 833	3 791	3 791	381	621	639	2 225	2 352	2 421
Десертни лозя	808	363	363	539	700	827	435	254	300.4
Общо:	6 641	4 154	4 154	–	–	–	2 660	2 606	2 721.4

Зеленчукопроизводството, въпреки че не е основно производство, включва отглеждането на фасул, картофи, домати, пипер, леща, краставици и др.

Таблица 38: Сравнение на общото производство на зеленчуци реколта 2007 г., 2008 г. и 2009 г.

Видове зеленчуци	Реколта 2007 г. тона	Реколта 2008 г. тона	Реколта 2009 г. тона	Изменение спрямо 2007 г. %	Изменение спрямо 2008 г. %
Домати	108	299	106.84	-1	-64
Пипер	40	87	33.25	-17	-62
Краставици	35	233	16.8	-52	-93
Тикви	365	1 068	1 115	увеличено	увеличено
Фасул-зърно	53	64	30.46	-42	-52
Леща	67	108	16.8	-75	-84
Картофи	189	309	272.7	увеличено	-12
Общо:	2 218	5 094	4 974.53		

В областта са изградени два цеха за преработка и консервиране в общините Исперих и Лозница.

Липсата на изградени поливни съоръжения е сериозна бариера за развитието на растениевъдството и зеленчукопроизводството. Изградените поливни съоръжения са на площ 115 793 дка. в землищата на общините Кубрат и Лозница. От тях ефективно използвани са 4 340 дка, или 3,8% от поливните и 0,3% от обработваемите площи, разположени единствено в Община Лозница. Предвижда се възстановяване на годни за напояване площи в размер на 13 790 дка в Община Лозница, които да се напояват от помпени станции с ниска енергоемкост. На територията на общината се предвижда създаване на

сдружение на водоползвателите. Такова ще бъде създадено и в Община Кубрат. Единствено в Община Самуил е създадено сдружение за напояване „Ориент 2005”, с. Желязковец.

През последните години се наблюдава промяна в климатичните условия. Все по-често има засушавания през летните месеци, придружени от високи температури над 36°C, както и студени зими с температури под 15°C.

Поливното земеделие е един от решаващите фактори за изграждане на ефективен и конкурентноспособен пазарен сектор. Необходимо е да се възстановяват постепенно поливните площи и се ремонтират обслужващите ги съоръжения, за да се използва техният потенциал. Преструктурирането на собствеността върху хидромелиоративните съоръжения постепенно трябва да доведе до собственост на съответните земеделски производители (собственици или ползватели на земеделски земи). Това преструктуриране може да се осъществи чрез възникване на новите субекти в поливното земеделие – сдружения за напояване (по Закона за сдруженията за напояване и приетите към него наредби). От момента на регистрацията, сдружението придобива право на ползване (респективно на собственост) на хидромелиоративните съоръжения, които попадат на територията му или на обособена част от нея.

Наличието на съхранена природна среда и екологично чистият район са предпоставка за развитие на **екологично и биологично земеделие**.

Географското разположение на областта и екологичната обстановка позволяват да се развиват алтернативни дейности. Като цяло въздухът е чист, няма източници на замърсяване, запазени са биологичното разнообразие и естествени видове. Открива се възможност за развитие на селски и горски туризъм, за отглеждане на екологично чиста продукция от растениевъдство и зеленчукопроизводство.

Животновъдство

Животновъдството в Област Разград основно е съсредоточено в дребните частни стопанства, а едрите фермери водят монокултурно земеделие, което рядко включва отглеждане на животни.

В Област Разград се отглежда предимно черно-шарено говедо. То е изцяло в частния сектор, където е преобладаващ броя на дребните и средни ферми с 1 – 2 до 5 – 10 крави и в много малък брой стопанства с над 10 бр.

Таблица 39: Видове и брой на селскостопанските животни и птици

Видове животни	2007 г. бр.	2008 г. бр.	2009 г. бр.
Говеда	18 341	17 976	17 940
в т.ч. крави	14 487	13 887	11 660
Биволи	64	81	100
в т.ч. биволици	34	39	49
свине	37 814	39 005	38 188
в т.ч. свине -майки	4 317	4 209	3 749
Овце	59 772	62 016	54 609
в т.ч. овце-майки	43 940	44 739	42 168
Кози	21 079	17 838	14 872
в т.ч. кози-майки	16 706	14 845	11 626
Зайци	9 623	10 515	9 442
в т.ч. зайкини	4 129	4 934	3 764
Птици	897 024	922 000	1 438 000
в т.ч. кокошки-носачки	207 415	205 000	1 164 000
Пчелни семейства	29 306	29 346	28 111

В овцевъдството преобладават млечни кръстоски и животни от породите СИБТ и черноглава плевенска порода.

В свиневъдството се отглеждат породите Английска голяма бяла, Дунавска бяла, Ландрас и техни кръстоски.

При извършения сравнителен анализ на данните от оперативната информация по животновъдство през 2009 година и данните от предходните години се наблюдава тенденция за намаление на общият брой на животните по видове. То се дължи както на демографския фактор, така и на привездането на стопанствата по изискванията на Европейския съюз. Увеличен е само броят на птиците и то в промишлените ферми, където се прилагат нови технологии. Обликът на животновъдството се формира от организационната и икономическа среда, в която се намира страната ни след като стана член на ЕС. Българските животновъди, неправителствените организации и държавните структури се превърнаха в пълноценен коректив, участник и ползвател на схемите на Общата селскостопанска политика и нейните форми за подпомагане.

Говедовъдство

През 2009 г. спрямо 2007 г. броят на говедата в Област Разград е намалял с 401 бр., а спрямо 2008 г. е намалял с 36 бр. Кравите през 2009 г. са намалели с 2 827 бр. спрямо 2007 г., а спрямо 2008 г. намалението им е с 2 227 бр.

След присъединяването на Република България към ЕС, вътрешния ни пазар на мляко и млечни продукти се интегрира с големия пазар в обединена Европа. Млечният сектор беше поставен при нови пазарни условия. Настъпиха промени по цялата верига: производство на сурово мляко – изкупуване, преработка и реализация на млечни продукти. Промените засягат формата на собственост, броя, мащаба и статута на структурите на всички звена във веригата. Това неизбежно влияе на икономическата стабилност на предприятията от млечния сектор и перспективите за тяхното развитие. Продължава преструктурирането, модернизацията и оптимизирането на производствения процес, в резултат на което е окрупняването на говедовъдните стопанства и повишаване на дела на добитото краве мляко по стандартите на ЕС за хигиена и качество.

Към 01.01.2010 г. фермите покрили критериите за ветеринарно-санитарните изисквания за сградов фонд и оборудване, съгласно Приложение III, секция IX, глава I (II) на Регламент 853/2004/ЕС, произвеждащи сурово краве мляко с показатели за общ брой микроорганизми (ОБМ) до 100 000/мл. и общ брой соматични клетки (ОБСК) до 400 000/мл., съгласно Приложение III, секция IX, глава I (III,3) на Регламент 853/2004/ЕС и категоризирани в първа група, са 101 броя.

Във втора група ферми, отговарящи на ветеринарно-санитарните изисквания за сградов фонд и оборудване на Приложение III, секция IX, глава I (II) на Регламент 853/2004/ЕС, произвеждащи сурово краве мляко с показатели над 100 000/мл. за ОБМ, в Област Разград има категоризирана само една ферма.

В трета група ферми, които не отговарят на ветеринарно-санитарните изисквания за сградов фонд и оборудване, съгласно Приложение III, секция IX, глава I (II) на Регламент 853/2004/ЕС, произвеждащ и сурово краве мляко с показатели над 100000/мл. за ОБМ и над 400 000/мл. за ОБСК, са 5 126 броя.

Към 31.12.2009 година 34,31% млечни крави от наличните се отглеждат в стопанства с 1 до 2 крави, 33,34% в стопанства с 3 до 9 крави, 14,87% в стопанства с 10 до 20 крави и 17,47% в стопанства с над 20 крави.

Таблица 40: Разпределение на млечните крави според броя на отглежданите животни в стопанство през 2009 г.

Брой животни в стопанство	Стопанства брой	Крави общ брой
1-2	3 654	4 001
3-9	1 312	3 888
10-19	169	1 734
20 и повече	93	2 037
Всичко:	5 228	11 660

Квотната система за кравето мляко има за цел стабилизиране пазара, чрез постигане на баланс между търсене и предлагане, по-добра ценова политика и повишаване конкурентноспособността на млечните продукти. От разпределението на националния резерв за квотната 2009/2010 г. са връчени удостоверения за млечни квоти на 54 броя млекопроизводители от областта.

Овцевъдство и козевъдство

Овцевъдството и козевъдството са съсредоточени в дребни частни стопанства, в които се отглеждат от 1-9 броя (овце – 49,01 % и кози – 96,96%). Липсата на квота за овче и козе мляко е по-скоро положително, тъй като дава възможност за растеж в сектора, за разлика от квотата при суровото краве мляко, която е ограничител за производството.

В овцевъдството намалението на общия брой на овците през 2009 г. спрямо 2007 г. е с 5 163 бр., а в сравнение с 2008 г. – с 7 407 бр.

При овците-майки през 2009 г. се наблюдава намаление с 1 772 бр. спрямо 2007 г., а в сравнение с 2008 г. поголовието е намаляло с 2 571 бр.

От овците-майки 49,01 % се отглеждат в стопанства с 1 до 9 броя животни, 16,90% в стопанства с 10 до 49 броя животни, 16,44% в стопанства с 50 до 99 броя животни и 17,65 % в стопанства с над 100 броя.

В козевъдството намалението на общия брой на козите през 2009 г. спрямо 2007 г. е с 6 207 бр., а в сравнение с 2008 г. – с 2 966 бр.

При козите-майки през 2009 г. се наблюдава намаление с 5 080 бр. спрямо козите-майки през 2007 г., а в сравнение с 2008 г. поголовието е намаляло с 3 219 бр.

Стопанствата, в които се отглеждат над 100 броя кози-майки в областта са 4 и представляват 0,076% от общия брой на стопанствата, в които се отглеждат кози, а в 5 077 стопанства или 96,96% от стопанствата се отглеждат от 1 до 9 кози.

Таблица 41: Разпределение на овците-майки и козите-майки според броя на отглежданите животни в стопанство през 2009 г.

Овце-майки брой животни в стопанство	Стопанства брой	Общ брой
1-9	6 858	20 665
10-49	750	7 127
50-99	87	6 933
над 100	45	7 443
общо	7 740	42 168
Кози-майки		
1-9	5 077	9 103
10-49	153	1 982
50-99	2	166
над 100	4	441
Всичко:	5 236	11 626

Свиневъдство

Свиневъдството е един от основните сектори на животновъдния отрасъл, осигуряващ над 50% от произвежданите червени меса в страната, предназначени за консумация и за суровина в преработвателната промишленост.

Породният състав на отглежданите в областта свине е: Ландрас – 38%; кръстоски на Ландрас – 2,9%; Английска Голяма Бяла – 9,5%; Йоркшир – 2,7%; Дунавска Бяла – 1,9%; Датски кръстоски – 45%. Внесените през последните години нови породи и специализирани линии за месо, както и новосъздадената българска порода синтетична линия „Силистра“, дават възможност все повече да се подобрява качеството на свинското месо.

През 2009 г. развитието на свиневъдството се съпътства с прилагането на Общата селскостопанска политика на ЕС за разширяване на прилагането на европейската система за окачествяване на кланични трупове от свине (S)EUROP. Нейното прилагане стимулира производителите да инвестират за подобряване на генетичния потенциал на животните, с което ще се намали рискът от сризове на пазара на свине. В сектора трябва да се подобри и разшири селекционната дейност, както и да се подобри организацията на производството и разширят интеграционните процеси – т.е. големите свинекомплекси да се интегрират с месопреработка. Наблюдава се и значително подобрение на селекционния процес, който продължава да бъде насочен към повишаване на продуктивните и кланични качества на свинете. Наред с това се променя структурата на свиневъдните стопанства, като се увеличава делът на крупните. Осигуряват се възможности за опазване на изискванията за хуманно отношение към животните и за производството на качествена и безопасна продукция.

В сравнение с 2007 г. през 2009 г. общият брой свине е увеличен с 374 бр. или с 0,99%, а броят на свинете майки е намалял с 568 бр. или с 13,16%. Спрямо 2008 г. през 2009 г. общият брой на свинете е намалял с 817 бр. или с 2,09%, а броят на свинете-майки е намалял с 460 бр. или с 10,93%. Добивът на свинско месо, кланично тегло, през 2009 г. е 1 746 т., което е с 36% по-малко в сравнение с добива през 2007 г. и 56% по-малко от добива през 2008 година.

Птицевъдството

Птицевъдството в областта е концентрирано в следните стопанства:

- ферма за кокошки-носачки с над 100 000 бр. – „МАРВАС-90-Френкеви с-ие” СД, с. Киченица, общ. Разград;
- птицекомбинат за пилета – бройлери – „Пилко” ЕООД, Разград, „Авис” ЕООД, Завет.

Останалите кокошки – носачки се отглеждат в дребни стопанства с около 10-15 броя птици. Данните сочат висок растеж на птицевъдството спрямо 2007 г. и 2008 г. Увеличаването на носачките в най-голямата ни промишлена птицеферма се дължи на възможностите, които дават внедрените нови технологии за отглеждането на птиците и добрия мениджмънт на фирмата.

Продължава прилагането на режимите на Общата селскостопанска политика при месото и яйцата за консумация, свързани с класификация, маркировка, търговия и седмично докладване на цените.

Организацията на пазара в **сектор „Месо”** цели да се стабилизира пазара и да се подобри стандарта на фермерите, да се насърчат методите на производство, съобразени с опазването на околната среда, чрез обвързване на директните плащания с изискванията за опазване на околната среда.

С цел стимулиране на производителите в зависимост от качеството на месото през 2009 г. Управителният съвет на ДФ „Земеделие” отпуска безвъзмездна целева субсидия за класификация на кланични трупове от говеда и свине .

Пчеларство

Пчеларството е традиционно за Област Разград. Към 2009 г. пчелните семейства в областта са 28 111 бр. По Мярка 112 „Създаване стопанства на млади фермери” се реализират проекти за създаване на нови пчелини. В резултат на засетите големи площи с рапица през последните години се увеличава добива на мед.

Чрез приетата Национална програма по пчеларство за тригодишния период 2008 – 2010 година се очаква запазване на броя на пчелните семейства и увеличаване производството на пчелен мед. Тя има за цел да подобри общите условия за производство и търговия с пчелен мед и пчелни продукти, чрез подпомагане на производителите. Програмата се прилага на територията на цялата страна като принципът на подпомагане е за възстановяване на част от направените разходи по пет вида мерки.

Научно обслужване в аграрния сектор

Научното обслужване на аграрния сектор в национален мащаб е на твърде ниско ниво. Системата от научноизследователски институти е реструктурирана и силно редуцирана. Научно-практическите изследвания са крайно ограничени, още по-ограничено е тяхното прилагане в практиката. Мрежата от агро-бизнес центрове се опитва донякъде да компенсира, но тя няма съществена роля, защото често е само посредник на широко достъпна специализирана информация и не се ангажира с риска от прилагането на „добри практики” и научни разработки. Коментираният дефицит не касае специалистите, обслужващи „рутинните” дейности в сектора, а изследователската и иновативна дейност е присъща и по силите само на специализирани научни звена и лаборатории. Единственото звено в областта е ДП „Опитна станция по земеделие гр. Лозница”, но неговата дейност е ограничена.

За подготовка на аграрни специалисти в областта функционират:

1. Професионална гимназия по селско стопанство и хранително-вкусови технологии, гр. Разград;
2. Професионална гимназия по селско стопанство, гр. Исперих;
3. Професионална гимназия по ветеринарна медицина и земеделие, гр. Лозница;
4. Професионална гимназия по земеделие, гр. Завет;
5. Агробизнесцентър, гр. Кубрат.

Секторът разполага и с мрежа от организации, защитаващи интересите на производителите: Областен браншови пчеларски съюз – Разград и Сдружение на зърнопроизводителите в Лудогорието.

Схема на единно плащане (СЕП) и Схема за единно плащане на площ (СЕПП)⁸

Схемата на единно плащане (СЕП) и Схемата за единно плащане на площ (СЕПП) са част от първия стълб на Общата селскостопанска политика на ЕС – директни плащания и пазарна подкрепа на земеделските производители. Чрез системата за директно плащане, наречена единно плащане, субсидиите не се обвързват с наличието и вида на производството. Земеделските производители могат да решават какво да произвеждат като са сигурни, че ще получат същия размер на помощта без значение на избраната култура и така да се адаптират към търсенето.

Схемата за плащане представлява плащане на единица площ (хектар), което в България се прилага 3 години (за периода 2007 – 2009 г.).

За получаването на помощта по СЕП и СЕПП е необходимо фермерите да спазват стандартите за безопасност на храните, опазване на околната среда, хуманно отношение към животните, опазване здравето на хората, безопасността на труда, както и поддържане на земеделската земя в добро състояние.

През 2009 г. в Област Разград са подадени Общи заявления за подпомагане от 4 094 бенефициенти.

Земеделските производители в страната имат право за доплащане от националния бюджет, така наречените **национални доплащания**, които могат да се използват в различни сектори и дейности. Задължително условие за да бъде отпусната помощта е земите, за които се кандидатства, да бъдат поддържани в добро земеделско и екологично състояние.

⁸ Размерът на плащането на хектар за България се изчислява, като се раздели годишният финансов пакет, определен за страната, на използваната земеделска площ (ИЗП).

След прилагането на Схемата за единно плащане на площ в Република България на земеделските производители се предоставя възможност да получат средства от фондовете на Европейския съюз.

Общата селскостопанска политика е неделима част към договорите, които са създадени от Европейската Общност. Нейната цел е да осигури приемлив стандарт на фермерите, да осигури качествени храни за потребителите на разумни цени, да запази европейското наследство в селските райони и да спомогне за опазването на околната среда.

Мерки за подпомагане на земеделските производители

Основен инструмент за финансово подпомагане на земеделски производители, предприемачи, общини и неправителствени организации от селските райони е Програмата за развитие на селските райони за периода 2007 – 2013 г.

Земеделските стопани в Област Разград са се възползвали от дадената им възможност и са кандидатствали за подпомагане по 8 от мерките на Програмата с 241 проекта.

Таблица 42: Проекти по Програма за развитие на селските райони

Ос	Мярка	Брой подадени проекти
1	112 „Създаване стопанства на млади фермери”	84
1	121 „Модернизация на земеделски стопанства”	94
1	141 ”Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране”	18
2	223 „Първоначално залесяване на неземеделски земи”	1
3	312 „Подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия”	14
3	313 „Насърчаване на туристическите дейности”	1
3	321 „Основни услуги за икономиката и населението на селските райони”	12
3	322 „Развитие и обновяване на селата”	17
	ОБЩО	241

Най-много бенефициенти са кандидатствали по Мярка 121 „Модернизиране на земеделските стопанства” – 94 проекта. Област Разград е типичен зърнопроизводителен район и по тази мярка земеделските стопани имат възможността да модернизират и оптимизират машинотракторния парк, складовите и преработвателните си бази.

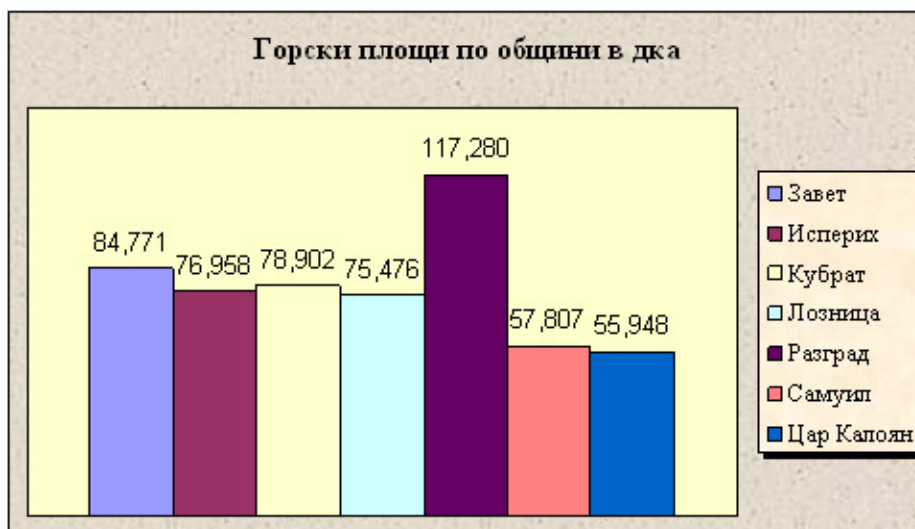
Проявен е засилен интерес и към Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” – 84 проекта.

1.3.10. Горско стопанство

Горските площи в Област Разград, в т.ч. и полезащитните горски пояси, заемат 590 990 ха, или 22,4% от територията на областта. Най-голяма е площта им в община Разград – 129 772 ха, най-малка в община Самуил – 5 4917 ха.

В общините, в които горските територии са с относително голям дял (Кубрат, Исперих, Разград, Самуил, Завет), са развити дървообработването и дърводобива. Горите осигуряват доход и заетост, суровини за дървопреработвателната промишленост и дърва за огрев, а заедно с това имат основни функции при защитата на околната среда като предпазването от ерозия, защитата на биологическото разнообразие, осигуряването на отдих, лов, и дивечовъдство. На територията на горския фонд се осъществяват и редица странични ползвания – паша на едър и дребен добитък, добив на сено от голите площи. Има добри условия за добив на билки, горски плодове и гъби.

Фигура 20:

Горският фонд на Област Разград се стопанисва от: Държавно горско стопанство „Разград“, Държавно лесничейство „Сеслав-Кубрат“, Държавно ловно стопанство „Воден-Ири Хисар“ и общинско предприятие „Разград лес“.

Таблица 43: Разпределение на общата площ по видове собственост⁹ през 2009 г.

Вид собственост	ДЛС Сеслав – Кубрат Площ в ха	ДГС Разград Площ в ха
Държавна	12 483	9 789
Общинска	17 311	13 420
Частна	807	259
Религиозна	40	5
На други юридически лица	613	1
Гори към МОСВ	370	405
ОБЩО:	31 624	23 869,0

Таблица 44: Разпределение на общата площ по вид на земите през 2009 г.

Вид на земите	ДЛС „Сеслав“ Обща площ в ха	ДГС Разград Обща площ в ха	ДЛС "Воден Ири Хисар" Обща площ в ха
Залесена площ	29 826	22 002	13 019
Незалесена дървопроизводителна площ	380	738	61
Недървопроизводителна площ	1 418	1 129	1 294
Земеделски земи	-	-	630
ОБЩО:	31 624	23 869	15 124

Горите в района на областта са съставени от **широколистни видове** – габър, горун, сребролистна липа, цер, космат дъб, вергелиев дъб, келяв габър. Производната растителност са гори и храсталаци от келяв габър. Сравнително малко са **иглолистните видове**,

⁹ По данни на Регионалната дирекция по горите - Русе

представени от чер, бял бор и смърч. Освен посочените дървесни видове, в горите се срещат и значителна част широколистни дървета и храсти, които нямат стопанско значение.

Таблица 45: Разпределение на общата /залесена площ по вид на горите през 2009 г.

Вид гори	ДЛС Сеслав – Кубрат Площ в ха	ДГС Разград Площ в ха	ДЛС "Воден - Ири Хисар" Площ в ха
Иглолистни	587/556	2 191/1 773	70
Широколистни високостъблени	12 213/11 777	4 872/4 642	5 547
Издънкови	12 740/11 849	11 981/11 210	6 523
Нискостъблени	6 084/5 644	4 825/4 377	999
ВСИЧКО:	31 624/29 826	23 869/22 002	13 069

Използвани за залесяване са главно местни устойчиви широколистни дървесни видове, като сребролистна липа, дива череша, ясен, явор и др. Залесяването включва и някои чужди видове, които са успешно аклиматизирани у нас – червения американски дъб, унгарска акация и различни клонове хибридни тополи.

Дивечовият състав на територията на Област Разград е разнообразен. Характерни за района са благородни елени, лопатари, сърни, диви свине, муфлони, зубри (във „Воден Ири Хисар”), лисици, чакали, зайци, различни видове птици – фазани, яребици, диви патици, пъдпъдъци и др. В областта има развъдна дейност и на други диви животни, които са в групата на нетрадиционните и имат стопанско и екологично значение. В язовирите на областта се развъждат предимно шаран, толстолоб, сом. През последните години данните от провежданите таксации показват трайно намаляване на едрия дивеч. Това се дължи на браконьерството, което е основен проблем за фауната.

Държавно ловно стопанство „Воден – Ири Хисар" със седалище в с. Острово, Община Завет е със специален статут, на пряко подчинение на Министерството на земеделието и храните. Носи наименованието на бившето Горско стопанство „Воден” и предаденият към него през 1969 г. технически участък „Ири Хисар”. Обхваща 15 000 ха горски, водни и пасищни площи в землищата на общините Разград и Завет. На север и на изток граничи с Държавно ловно стопанство „Сеслав”, а на югозапад с Горско стопанство „Разград”. В него се развива ловен туризъм с отстрелване на дивеч за трофеи от местни и чуждестранни граждани. Разполага с луксозна база за отдих сред красива природа.

Основните насоки за развитието на горските територии се определят от лесоустройствените проекти на лесничествата. Проектите осигуряват добри предпоставки за стопанисване и ползване на горския фонд. Най-важните лесокултурни дейности са: залесяването след сечи, реконструкция на насажденията за попълване на редини, подпомагане на естественото възобновяване и др.

Наред с лесокултурните дейности се работи и за запазване и обогатяване на видовото разнообразие на дивеча в горските територии: изграждане на ловностопански съоръжения и провеждане на биотехнически мероприятия, опазване и охрана на дивеча. Всички мероприятия в горския фонд са насочени към повишаване устойчивостта на горите, постигане на непрекъснатост и равномерност в ползванията, максимален стопанско-икономически, екологичен и рекреационен ефект.

Горското стопанство, ловът и риболовът на областта имат добра перспектива за развитие. Налице са възможности за запазване и разширяване на горския фонд, който ще подпомага не само задоволяването на потребностите от дървесина, но и поддържането на климатичните условия, поддържането и развитието му е приоритет не само от икономически интереси, но и за туристическа дейност.

1.4. ТЕХНИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА

1.4.1. Транспортна инфраструктура

Републикански и общински пътища

На територията на Област Разград републиканската пътна мрежа се управлява от „Областно пътно управление”, гр. Разград, което е специализирано звено към Агенция „Пътна инфраструктура”, а управлението на общинските пътища се осъществява съответно от кметовете на общини в областта.

През областта не преминават магистрали. Относителния дял на **първокласните пътища** спрямо Републиканска пътна мрежа на територията на областта е **11,2%** – път I-2 „Русе – Разград – Шумен” чийто участък от км 37+300 до км 93+500 е на територията на областта. Делът на **пътищата втори клас** е **32,3%** – път II-23 „Русе – Кубрат – Исперих – Дулово” от км 31+761 до км 94+200, път II-49 „Търговище – Разград – Кубрат – Тутракан” от км 9+800 до км 89+000 и път II-51 „Дралфа – Чудомир – Лозница” от км 75+000 до км 99+466. **Пътищата трети клас** представляват **56,5%** от пътната мрежа на областта.

През периода 2006 – 2009 г. е извършено преасфалтиране на пътни участъци с обща дължина 83,079 км, от които 36,867 км – II-клас и 46,230 км III-клас. Извършена е реконструкция на пътен участък с дължина 3,118 км. Предстои установяване на годността и приемане на два участъка от път I-2 „Русе – Разград” с обща дължина 7,147 км, изпълнени по Проект „Транзитни пътища IV”.

Основен показател за републиканската пътна мрежа е състоянието на настилките, който се определя по действащата „Методика за измерване и оценка на повредите по пътните настилки”, като се отчитат видът и количеството на съществуващите повреди, измерени и оценени спрямо общата повърхност на пътищата. Такова обследване се извършва ежегодно.

Таблица 46: Обследване на пътищата на територията на Областно пътно управление гр. Разград извършено в началото на 2010 г.

Категория на пътищата	Дължина км	Добро		Средно		Лошо	
		км	%	км	%	км	%
I-ви клас	56.2	27.7	49.29	17.4	30.96	11.1	19.75
II-ри клас	161.7	71.0	43.91	45.7	28.26	45.0	27.83
III-ти клас	282.9	76.7	27.11	78.6	27.78	127.6	45.10
Всичко	500.8	175.4	35.02	141.7	28.29	183.7	36.68

От таблицата е видно, че голяма част от пътните участъци – 36,68% са в лошо състояние. Причината е недостига на средства за поддържане и ремонти. Недостатъчното финансиране не позволява спазване на нормативно установените срокове за ремонт, което води до мултиплициране на ефекта на стареене и съществено увеличава разходите за текущ ремонт и поддържане на настилките.

Път I-2 „Русе – Разград – Шумен – Варна”, преминаващ през територията на Област Разград, е основно направление от републиканската пътна мрежа за областта. Чрез връзката си с магистрала „Хемус” той свързва част от Североизточен район, включително гр. Варна с Дунав мост и пристанището в гр. Русе. Пътят се характеризира с голяма интензивност на движението, особено през летния сезон, когато по същия преминава основния поток от румънски туристи към Черноморието. В участъка от гр. Разград до гр. Русе пътят поема и част от товарния поток между Република Турция (при ГКПП Лесово) и Румъния при гр. Русе, което прави направлението още по-натоварено. Преобладаващата част от пътя е в добро състояние, но пропускателната способност на отделни участъци е затруднена от все по-нарастващия трафик на автомобили. В проекта на Дунавската стратегия на ЕС, която

обхваща области и региони в поречието на реката се предвижда гл. път I-2 „ Русе – Варна” да се реконструира в четирилентов.

Път II-23 „Русе – Кубрат – Завет – Исперих - Дулово” пресича Разградска област в посока „запад – изток”, като свързва областите Русе, Разград и Силистра. Той осигурява най-прекия и едновременно с това най-удобен достъп на цялата северна част на Област Разград и в частност общините Кубрат, Завет и Исперих с гр. Русе и Дунав мост. Участъкът от гр. Исперих до гр. Дулово представлява единствената връзка на всички пътнико и товаропотоци на Област Разград с гр. Силистра, съответно с ферибота, осъществяващ връзка с Румъния, което го прави от особено значение за двете области. 72,4% от дължината на пътя, преминаващ през Област Разград е в добро състояние – това се дължи на изпълнената рехабилитация през периода 2005 – 2008 г.

Път II-49 „Търговище – Разград – Кубрат – Тутракан” пресича територията на Област Разград в посока „север – юг”. Освен че свързва областните центрове Търговище и Разград, пътят е от особена важност, тъй като по същия се осъществява движението на товарни и леки автомобили от Република Турция (през ГКПП Лесово) за Румъния. Краят му е при път II-21 „Русе – Силистра”, по който се осъществява връзката с река Дунав при гр. Русе и гр. Силистра. В град Разград част от транспортните потоци се разделят по път I-2 „Русе – Разград” за Дунав мост и пристанище Русе и по път III-205 „Разград – Исперих”, в посока ферибот Силистра – Кълъраш и пристанище Силистра. По това направление се осъществява внос-износ на инертни материали, суровини, земеделска продукция и стоки от крупни икономически субекти като „Амилум България” ЕАД с дейност преработка на царевица, „Шишеджам България” ЕООД, гр. Търговище произвеждащо стъкло и стъклени изделия, „Каолин” АД специализирано в добив на материали за производството на керамика и стъкло. Близко 50% от пътя в територията на Област Разград е в лошо състояние, поради което участъци от същия са включени в няколко програми за рехабилитация и реконструкция. Във връзка с повишения брой пътно – транспортни произшествия в зоната на кръстовището на път II-49 „Търговище – Разград” с път II-51 „Дралфа – Лозница – I-2” ще се изпълни реконструкция на кръстовището чрез въвеждане на кръгово движение.

Път II-51 "Дралфа – Лозница – I-2", от км 75+000 до км 99+500, преминава през територията на Област Разград. Половината от дължината му е в добро състояние, а другата половина в лошо, поради което е необходима рехабилитация.

Като цяло пътищата „трети клас” са в най-незадоволително състояние – 45% от настилките са в лошо състояние. Поради по-ниската им степен на значимост в сравнение с първокласната и второкласната пътна мрежа, средствата, отделяни за ремонт на третокласни пътища, са по-малко. В най-добро състояние са III-205 „I-2 – Разград – Исперих – Стефан Караджа”, III-2305 „II-23 /Исперих/ – Яким Груево – Конево – Зебил” и път II-204 „I-2 – Разград – Благоево – Ломци”. В относително добро състояние е и път III-7002 „Ясенково – Голяма Вода – Хърсово – Голям Извор – III-205”, с изключение на участъка от км 22+961 до км 25+555, който е с едно платно за движение и трошенокаменна настилка.

През 2011 г. е предвидена рехабилитация на три участъка от територията на ОПУ Разград: път III-205 „Разград – Ясеновец – Исперих”, от км 4+604 до км 11+185, път II-49 „Търговище – Разград – Кубрат – Тутракан”, от км 50+246 до км 54+956 и от км 73+147 до км 79+891.

Направено е предложение в АПИ за включване на реконструкцията на кръстовището на път II-49 „Търговище – Разград” с път „Дралфа – Лозница – I-2”.

По инициатива на Областна администрация Разград и „Областно пътно управление” гр. Разград са предложени за включване в Стратегията на Европейския съюз за Дунавския регион следните проекти:

- Път I-2 „Русе – Разград – Шумен”, от км 37+300 до км 93+500;
- Път II-49 „Търговище – Разград – Кубрат – Тутракан”, от км 9+800 до км 89+000;
- Път II-23 „Русе – Кубрат – Исперих – Дулово”, от км 31+761 до км 94+200;

- Път III-205 „I-2 Разград – Ясеновец – Исперих – Стефан Караджа”, от км 0+000 до км 54+500.

Железопътна мрежа

През Област Разград преминава железопътната линия **Русе – Варна**. Тя отстои на 5 км северно от Разград, в непосредствена близост до северната индустриална зона на града. Линията обслужва не само националните, но и международните потоци и е вторият съставен елемент на регионалния транспортен коридор Русе – Варна. Железопътната линия осъществява връзката между река Дунав и Черно море на българска територия. Линията е електрифицирана, но не е удвоена и обслужва областта посредством 3 гари (Просторно, Разград и Самуил) и 2 спирки. Железопътното отклонение от гара Самуил за Силистра обслужва общините Исперих и Самуил, така че три от седемте общински центрове се обслужват от железопътен транспорт.

Общата дължина на ж.п. линията в областта е 92 км, което представлява около 2,22% от цялата железопътна мрежа на страната. Двойни линии са 7 км, което е едва 0,72% от удвоените линии за цялата страна и електрифицирани 49 км – 1,73% от електрифицираните линии в страната.

За денонощие през Област Разград преминават: два бързи влака Русе – Варна и обратно, бърз влак Силистра – София през Каспичан и обратно, един пътнически влак Русе – Варна и обратно, два пътнически влака по маршрут Каспичан – Русе, два пътнически влака Самуил – Силистра и три пътнически влака Самуил – Русе.

На територията на Област Разград няма летище и въздушен транспорт.

1.4.2. Водоснабдяване и канализация

Водоснабдяване

На територията на Област Разград са учредени **три Асоциации по „В и К”**. Една е с участие на държавата и общините Разград, Цар Калоян, Лозница и общините Попово и Опака от Област Търговище. Втората е между държавата и Общините Исперих, Завет и Самуил. Първата е с обхват на обособената територия на **„Водоснабдяване – Дунав” ЕООД, Разград**, втората – на обособената територия на **„Водоснабдяване и канализация” ООД, Исперих**. Третата **Асоциация В и К, Кубрат** е 100% общинска собственост и с обхват на обособената територия на В и К „Меден кладенец” ЕООД, Кубрат.

Съгласно регламентацията на Закона за водите, Държавата представлявана от Областния управител на Област Разград, в първата Асоциация получава 35%, а общините разпределят останалите 65%, съобразно броя на населението, както следва: Разград – 31,28%, Попово – 19,24%, Лозница – 5,79%, Цар Калоян – 4,55% и Опака – 4,14%. Във втората Асоциация разпределението е следното: Държавата представлявана от Областния управител на Област Разград получава 35%, Община Исперих – 35,90%, Община Завет – 17,51% и Община Самуил – 11,59%.

Водоснабдяването на населените места в общините Разград, Лозница и Цар Калоян се осъществява основно от водоснабдителна система „Дунав” и от местни водоизточници. Населението, ползващо услугата водоснабдяване на територията на трите общини е 99,6%. Потреблението на вода е 90 л/ж.д. Водопроводната мрежа в населените места, обслужвани от „Водоснабдяване-Дунав” ЕООД, Разград, е напълно изградена, но амортизирана.

Основен проблем е остарялата водопроводна мрежа, което определя високия процент загуби на вода по нея – 72%. Над 70% от мрежата е изграждана преди 1970 г. По-голямата част от нея, особено уличните водопроводи, са от етернитови тръби, които са физически и морално остарели.

Високият процент загуби в разпределителната мрежа и спецификата на добиване и пренос на питейната вода определят една от най-високите цени на водата в страната.

Водоснабдяването на населените места в общините Исперих, Завет и Самуил се осъществява от **„Водоснабдяване и канализация” ООД, Исперих**. Водоизточниците в **Община Исперих** са общо 57 бр., в т.ч. използвани – 34 бр. Максималният дебит на използваните източници е 568 л/сек. Средногодишен експлоатационен дебит за 1999 г. е 213,4 л/сек. Водоснабдените населени места са 44. Няма режимно или сезонно водоподаване на същите. Общо подадената вода в Община Исперих за 1999 г. е 1 560 000 куб.м. Степента на задоволеност по населени места е добро, с изключение на спиране на водоподаването при често възникващите аварии по водопроводната мрежа в цялата община. Водопроводната мрежа в Община Исперих е изградена от стоманени, чугунени и АЦ (етернитови) тръби. Вътрешната и външна водопроводна мрежа в населените места е в незадоволително състояние.

Община Завет има сравнително добре изградена водоснабдителна мрежа. Водоснабдяването се извършва от собствени водоизточници. Изградени са различни видове кладенци и каптажи, чрез които се доставя питейна вода до всички населени места. Общата вътрешна водопроводна мрежа в населените места е 125,723 км, а външната – 53,832 км.

Основна част от водопроводната мрежа е изградена през периода 1960 – 1970 г. Проблем са остарелите водопроводи, които често аварират. Големите разходи на електрическа енергия при добиването и преноса на водата, както и разходите за ремонт и поддръжка на остарялата мрежа генерират висока цена на водата. Необходимо е да се привлекат финансови средства за включване в експлоатация на проучени и вече каптирани водоизточници, изграждане на допълнителни регулиращи резервоари, както и за реконструкция и модернизация на съществуващата мрежа в цялата община.

Всички населени места на територията на **Община Самуил** са водоснабдени. Близко 70% от водата се ползва от населението, другите потребители са промишлеността и услугите. Водопроводната мрежа не е в добро експлоатационно състояние и загубите на питейна вода са големи. Община Самуил се водоснабдява от местни водоизточници, които се намират на нейна територия.

На територията на общината има 5 дълбоки сондажа, 9 шахтови кладенци, 13 каптажа, 11 водоема с 11 помпени станции в експлоатация. В процес на изграждане са още две – дълбок сондаж „Желязковец” и дълбок сондаж „Кривица”. Външната водопроводна мрежа е 74,775 км. Общата дължина на водоснабдителната мрежа е 188,595 километра като 74,775 км е външна. Водопроводите са положени в периода 1931 – 1960 г., те са с малки диаметри и не могат да провеждат необходимите водни количества. По-голяма част са азбестоциментови и са амортизирани. Наложително е да се реконструират и изградят нови водопроводи с по-голям дебит.

В и К „Меден кладенец” ЕООД, Кубрат поддържа и експлоатира 120,950 км довеждащи водопроводи и 213,424 км вътрешна водопроводна мрежа, 3 500 метра главен канализационен колектор, 0,5 км канализационна мрежа и 15 водоизточника. Водопроводите са от етернитови тръби и са изградени преди 30 до 70 години, разхищават се големи количества вода и разходите за поддръжане са високи. Само от вътрешните мрежи загубите на вода са около 50 – 60 % .

Водоснабдяването на **Община Кубрат** и прилежащите села се осъществява посредством 14 дълбоки сондажа и 1 шахтов кладенец. Експлоатационните ресурси на дълбоките сондажи са с общ дебит 288 л/сек, при проектна мощност 402 л/сек. Те са достатъчни за задоволяване питейните нужди на населението и обществения сектор. Град Кубрат се захранва от 5 водоизточника. Водата до населените места се доставя изцяло от помпени станции, което определя високия разход на електроенергия. Цялата водоснабдителна система, с изключение на с. Сеслав и с. Черешово (Област Русе), е отворена и дава възможност за подаване на вода до всички населени места при аварийни ситуации. Предстои поэтапна подмяна на механичните водомери с ултразвукови разходомери на захранващите тръби за всяко населено място.

Канализация

Градовете Разград, Лозница, Исперих и Кубрат са със смесена канализационна система с различна степен на изграденост. В град Завет и селата Брестовене и Острово има частично изградена канализация за дъждовна вода. Пречиствателни станции за отпадъчни води с механично и биологично стъпало функционира в гр. Разград и Лозница и с механично стъпало в гр. Исперих и Кубрат. В общините Самуил, Завет и Цар Калоян няма изградени пречиствателни станции.

На обслужваната територия от „Водоснабдяване – Дунав” ЕООД канализационни мрежи са изградени в гр. Разград и гр. Лозница, съответно на 98% и 60%. Преобладаващи са бетоновите тръби, като през последните години се изграждат улични канализации с тръби от изкуствени материали. Канализационни услуги и пречистване на отпадъчните води се осигурява само за част от град Кубрат. Населението ползващо канализация е 940 жители, като канализационната мрежа и ПСОВ /с механично стъпало/ са въведени в експлоатация през 2005 година.

ПСОВ в Разград е въведена в експлоатация през 1974 г. и е с капацитет 500 л/сек., а ПСОВ в Лозница – през 1976 г., с капацитет 21 л/сек. Всички отпадъчни води от канализационните мрежи на гр. Разград и гр. Лозница се отвеждат в пречиствателните станции.

1.4.3. Телекомуникации.

Всички селища на територията на Област Разград са телефонизирани и радиофицирани. Далекосъобщителната мрежа обслужва населените места чрез изградени селищни телефонни мрежи от конвенционален тип и 14 автоматични телефонни централи. Действащите телефонни постове към „Виваком” момента са 16 610. Стационарни телефонни постове се предлагат и от други компании като Blizoo, М-Тел и Глобул.

Модернизирането на съобщителната мрежа е от определящо значение за развитието на областта и през последните години. Процесът на цифровизация постепенно набира скорост и е в напреднала фаза. През 2010 г. достига близо 89,2%. В град Разград е въведена в експлоатация цифрова автоматична междуселищна телефонна централа (ЦАМТЦ) и е осигурен цифров телефонен пренос до всички крайни АТЦ в общината, с което степента на цифровизация на междуселищните връзки е 100%.

Достъп до интернет.

Освен традиционните телефонни връзки, всички общини имат достъп до интернет, но предимно по комутируеми линии, където качеството и скоростта не отговарят на съвременните изисквания. Към 2010 г. броят на абонатите на широколентов достъп до глобалната мрежа за Област Разград е 3 062. В Разград, Кубрат и Исперих са изградени мрежи за предоставяне на бизнес услуги.

Мобилни услуги

Степента на покритие на GSM мрежа от Виваком в Област Разград е 2 385 кв. км или 96,75% от територията. М-Тел и Глобул също имат близо 100% покритие в областта. Развитието на съвременните телекомуникации е насочено към разширяване на честотната лента и на обхвата на предоставяните услуги, към все по-пълна конвергенция на съществуващите мрежи и услуги, към използването на технологии, задоволяващи потребностите по обем, качество и ефективно изграждане и управление на мрежите от операторите. Основна цел е максимално използване на изградената вече телекомуникационна инфраструктура и нейното модернизиране с оглед поетапния преход към бъдещо поколение телекомуникационни системи.

Пощенски услуги

Пощенските услуги на територията на Област Разград се осъществяват от „Български пощи” ЕООД, клон Разград и частните спедиторски фирми „Еконт експрес” ООД „Спиди” АД и др. За областта пощенските, телеграфните, телефонните станции и пощенските клонове са показани в таблицата по долу:

Таблица 47: ПТТ станции и пощенски офиси 2007 - 2009 година

Статистически райони Области	2007		2008		2009	
	ПТТ станции брой	Пощенски агентства (офиси)	ПТТ станции	Пощенски агентства (офиси)	ПТТ станции	Пощенски агентства (офиси)
Общо за страната	2 993	651	2 981	1 104	3 009	1 496
Северен централен район	481	73	481	111	486	177
Велико Търново	154	15	154	26	155	45
Габрово	67	9	67	16	68	25
Разград	87	21	87	25	88	43
Русе	103	12	103	24	104	35
Силистра	70	16	70	20	71	29

Услугите, които се предоставят на потребителите са: пренасяне и доставка на пощенски писма, пратки и съобщения, пощенски парични преводи и куриерски услуги.

1.4.4. Енергийна инфраструктура

Електроснабдяването на областта се осъществява посредством „Е.ОН България Мрежи” АД, посредством 617 собствени и 457 общински и фирмени трафопоста, 3 собствени и 4 подстанции на НЕК ЕАД. Населените места на територията на Област Разград се захранват с общо 84 броя изводи СрН от подстанциите, като дължината на въздушните електропроводи 20 kV е 1 045 км, а на кабелните линии 142 км. Електроразпределителната мрежа в областта е добре развита и оразмерена за поемане на максимално допустимо натоварване. Техническото състояние на електроразпределителните мрежи и съоръжения е добро.

В средносрочната инвестиционна програма на дружеството за периода 2010 – 2012 г. са заложили 7 340 000 лв., по следните дейности:

- Развитие на мрежа за присъединяване на потребители към електроразпределителната мрежа, рехабилитация на подстанции 110/20 kV, трафопостове, разпределителни мрежи и съоръжения СрН и НН;
- Подобряване качеството на електрозахранването – рехабилитация и подмяна на стълбове, изолатори и проводници на въздушни електропроводни линии, рехабилитация и подмяна на кабелни линии и апаратура СрН и НН;
- Уреди за измерване и контрол на електрическата енергия от съоръжения на трети лица, за подлежаща на изкупуване електроенергия, съгласно закона за енергетиката.

Газоснабдяване

Потреблението на природния газ като енергоизточник е от особено значение за развитието на икономиката в областта и за решаване на много проблеми, създадени от остарелите технологии.

На територията на Област Разград газоснабдяването се осъществява от „Овергаз Север” ЕАД. Компанията притежава лицензи за разпределение и обществено снабдяване с природен газ за всички общини на територията на областта.

В Община Разград са газифицирани структуроопределящите предприятия, разположени в промишлените зони. Изградената газоразпределителна мрежа е с дължина 55 км, като са газифицирани 1 300 битови консуматори, 60 обществени сгради и 4 промишлени фирми. В Община Исперих е изградена 20 км газоразпределителна мрежа. Газифицирани са 235 битови консуматори и 19 фирми и учреждения. В Община Кубрат има изградена 5 км газоразпределителна мрежа със 17 битови и 12 обществени сгради.

Таблица 48: Инвестиционни намерения на „Овергаз Север” до 2015 г.

Населено място	ГРМ планирана за изграждане за периода 2011-2015 г. км	Инвестиционни разходи за периода 2011-2015 г. хил.лв.
Разград	8.99	2 050
Исперих	4.83	1 069
Кубрат	5.56	654
Лозница	11.82	1 427

В резултат на използването на газ за бита и в промишлеността отделяните в околната среда вредни вещества в трите общини са намалели повече от 7 пъти.

За периода 2011 – 2015 г. дружеството планира да привлече 3 892 потребители, в т.ч. 3 854 битови.

За развитието на газопреносната мрежа за периода 2011 – 2015 г. в Област Разград ще бъдат инвестирани 5 528 хил. лв., като „Овергаз Север” ЕАД планира да изгради нови 33,16 км газопроводи.

Таблица 49: План за потребление на природен газ за периода 2011-2015 г. (хил.м³)

Населено място	План за нови потребители за периода 2011-2015 г. в бр.		План за потребление на ПГ за периода 2011-2015 г. в хил.м³	
	Стопански	Битови	Стопански	Битови
Разград	15	2 355	80 684	20 558
Исперих	7	1 202	39 700	4 904
Кубрат	6	65	2 554	577
Лозница	5	232	1 000	763

Предстои газифициране и на Община Лозница. Изграждането на междуселищни газопроводи е бавен процес и за първи път „Овергаз Север” ЕАД планира да доставя природен газ в съдове под налягане в тази община. Компресираният природен газ ще даде възможност на всички потенциални клиенти веднага да се газифицират. Учредено е дружество с ограничена отговорност с предмет на дейност: проектиране, изграждане, експлоатация и ремонт на газоразпределителни мрежи и съоръжения, продажба на природен газ, в което общината участва с 20% дялово участие.

Безспорните предимства на природния газ пред традиционните енергоносители ще разширяват още повече приложението му за битово и индустриално потребление.

Енергийна ефективност

Високите цени на топлоенергията налагат необходимостта от търсене на възможности за намаляване разходите на енергия за отопление, употребявана в обществени и битови сгради с централно или локално отопление. Това предполага действия, насочени към подобряване на топлозащитните свойства на сградите и въвеждане на топлинно регулиране. Подмяна на горивните инсталации в битовите и обществени сгради и газифицирането им, подмяната на осветителните тела за улично осветление с енергоспестяващи, са проекти, залегнали в Плановете за енергийна ефективност на общините.

Друга възможност е използването на алтернативни източници на топлина, включително на възобновяеми енергийни източници, като проектите по енергийна ефективност са насочени главно към прилагане на технологиите за използване на слънчева енергия в промишлеността, селското стопанство, домакинствата и социалната сфера. След извършване на обстойно проучване за постоянството и скоростта на вятъра в определени територии на областта, може да се мисли и за монтиране на ветрогенератори за електрически ток за битови и стопански цели.

Слънчеви термични инсталации

В Област Разград съществуват технологични възможности за оползотворяването на слънчевата енергия. Енергийното потребление в бита и услугите може да бъде значително

намалено чрез разширено използване на ВЕИ, предимно слънчева енергия, както в ремонтирани, така и в новопостроени сгради.

Слънчеви термични системи за топла вода на обществени/общински обекти (болници, детски градини, социални домове), както и стопански обекти (системи за сушене на дървен материал и селскостопански продукти), могат да намерят голямо приложение в програмите за използването на ВЕИ.

По-голямата част от територията на Област Разград попада във втора климатична зона, с изключение на Община Кубрат – в трета и Община Цар Калоян – в четвърта.

1.4.5. Екологични условия

Опазването на околната среда и нейното възстановяване е от важно значение за подобряване качеството на живот на населението и повишаване на инвестиционния интерес към Област Разград.

Екологичните условия на областта се формират от взаимодействието и взаимното влияние на определени природни и антропогенни фактори. Природните и климатични дадености на територията са с благоприятни екологични характеристики. Основните антропогенни фактори, които оказват влияние върху състоянието на атмосферния въздух, водите и почвите, са промишлеността, транспорта, бита, употребата на изкуствени торове и пестициди в селското стопанство. Област Разград се характеризира с добро качество на околната среда, което се определя от липсата на крупни промишлени замърсители, земеделие, основаващо се на традиционни екологосъобразни технологии и благоприятни климатични условия.

Характеристика на основните компоненти на околната среда

Въздух

Качеството на атмосферния въздух в областта се следи от две мониторингови точки, които са включени към Националната мрежа за контрол на качеството на въздуха. Контролът, който се осъществява от РИОСВ Русе, е по утвърден график за емисионен контрол на източници на организирани емисии, които за Област Разград са: горивните инсталации за битови нужди, емисиите от моторни превозни средства, производствените предприятия и nereкултивирани депа за ТБО в селата.

Въздействието на промишлеността и селското стопанство върху качеството на атмосферния въздух е незначително и с локален териториален обхват.

При изгарянето на масово употребяваните в домакинството твърди горива, емисиите са с ниска височина и ниска емисионна температура. При неблагоприятни метеорологични условия и затруднена дифузия на замърсителите може да се стигне до високи приземни концентрации на вредни вещества в близост до източниците. Това важи особено за емисиите на прах, PM10 и SO₂. Праховите частици (общ суспендиран прах и ФПЧ10) продължават да са най-проблемният замърсител на територията на областта, като тенденцията е към запазване на традиционно високите нива на замърсяване на територията на градовете. Причината за високите нива на прах е ниската степен на благоустроеност, нередовното почистване (миене) на уличната мрежа, както и все още широкото използване на твърди горива (дърва и въглища).

Източници на емисии от горивни процеси за битови нужди на територията на Област Разград

В гр. Разград функционира топлоелектрическа централа на газ. Изградено е газоснабдяване на домакинствата, отопляващи се с индивидуални газови котли. През отоплителния сезон част от населението използва котли, печки и бойлери на твърдо гориво. От няколко години се извършва усилена газификация в градовете Кубрат и Исперих.

Основен източник на емисии от мобилни източници са отработените газове от моторни превозни средства.

Таблица 50: Източници на емисии във въздуха в Област Разград.

Обект	Предмет на дейност	Източници на емисии във въздуха	
		Горивни източници	Технологични източници
„Топлофикация-Разград” ЕАД, гр. Разград	Производство, разпределение и реализация на топлинна енергия	Парокотелна централа	
„Амилум-България” ЕАД, гр. Разград	Производство на нишесте	Парокотелна централа	Сушилни инсталации
„Дружба” АД, гр. Разград	Производство на бутала, бутални пръстени		Леярен цех
„Биовет” АД, клон гр. Разград	Производство на ветеринарномедицински продукти	Парокотелна централа	Екстракционни цехове, Йонообменни цехове, Цехове за синтез
„Пътно строителство” АД, гр. Разград	Производство на асфалтови смеси		Асфалтосмесителни инсталации
„Строймонтаж” ЕАД, гр. Разград	Производство на асфалтови смеси		Асфалтосмесителна инсталация
„Тракция” АД, с. Самуил	Ремонт на вагони		Бояджиен цех
„Октопод-С” ООД, с. Самуил	Производство на растителни масла	Парокотелна централа	Екстракционен цех
„Хан Аспарух” АД, гр. Исперих	Производство на подови и фаянсови плочки		Пещи за изпичане
„Исперих-БТ” АД, гр. Исперих	Манипулация и ферментация на тютюн	Парокотелна централа	
„Лудогорие-91” АД, гр. Кубрат	Производство на мебели и изделия от дървесина	Парокотелна централа	
„Топлофикация-Лозница” ЕАД, гр. Лозница	Производство, разпределение и реализация на топлинна енергия	Парокотелна централа	
„Арма” АД, гр. Лозница	Производство на сферична арматура и метални отливки		Леярни цехове

Запазва се тенденцията към понижаване на годишните концентрации на оловни аерозоли на територията на цялата област поради преустановяването на производството и използването на оловни бензини и системата за контрол на изгорелите газове от автомобилите при технически прегледи. В районите в близост до интензивен автомобилен транспорт не се изключва вероятността за съществуващи екстремни ситуации с наднормени концентрации, особено за общите замърсители: прах, оловни аерозоли, серен диоксид, азотен диоксид, сероводород, въглеродендиоксид.

Таблица 51: Емисии на вредни вещества в атмосферата в тонове

Наименование	Област Разград			
	2005	2006	2007	2008
Серни окиси	213.5	196.4	133.7	86.4
Азотни окиси	258.5	230.6	311.3	202.6
Неметанови летливи органични съединения	2 238.1	2 877.2	137.4	129.2
Метан	923.9	6 675.5	1 535.9	1 855.7
Въглероден оксид	408.4	373.8	92.4	52.3
Въглероден диоксид	120 176.3	102 411.1	122 618.6	91 875.3
Двуазотен оксид	5.7	4.9	3.2	2.9
Амоняк	16.6	27.2	0.0	0.0

Отпадни води

По-долу е представена кратка характеристика на обектите, формиращи отпадъчни води, включени в Контролно-информационната система за качеството на отпадъчните води, на територията, контролирана от РИОСВ Русе.

Град Разград

Градът е с население 34 592 жители. Изградена е смесена канализационна система и ГПСОВ с механично и биологично стъпало. Отпадъчните води от гр. Разград, в размер на около 62 226 хил. м³/годишно, след пречистването им, се заустват в река Бели Лом. По Оперативна програма „Околна среда” се предвижда изпълнение на проект „Реконструкция и модернизация на ПСОВ в Разград”.

Град Исперих

Градът е с население 9 017 жители. Изградена е смесена канализационна система, която не обхваща целия град. Отпадъчните води от града се отвеждат до ГПСОВ, състояща се само от механично стъпало. Годишното количество на заустваните отпадъчни води от град Исперих е около 350 хил. м³.

По Оперативна програма „Околна среда” се предвижда изпълнение на проект „Интегриран проект за воден цикъл на град Исперих” за 43 млн.лв.

Град Кубрат

Градът е с население 8 118 жители. Канализационната система на града е смесена, но степента ѝ на изграденост е около 30% и не обхваща цялото население. В експлоатация е механичното стъпало на ГПСОВ в Кубрат, която се експлоатира от В и К „Меден кладенец” ЕООД, Кубрат. Годишното количество на пречистените отпадъчни води е около 400 хил. м³, които се заустват в сухо дере, водоприемник II -ра категория, в поречието на Добруджански реки.

По Оперативна програма „Околна среда” е одобрен проект „Техническа помощ за подготовка на проект за строителство и реконструкция на вътрешни В и К мрежи на Кубрат и разширение на ПСОВ в Кубрат” за 3 684 хил. лв.

Град Лозница

Градът е с население 2 409 жители. Изградена е смесена канализационна система, като в момента продължава изграждането на нови канализационни колектори в града. Пречиствателната станция за отпадъчни води е с механично и биологично стъпало и постига необходимата степен на пречистване на водите. Отпадъчните води от град Лозница, в размер на около 670 хил. м³/годишно се заустват в Лознишко дере, водоприемник II-ра категория от поречието на р. Камчия.

По Оперативна програма „Околна среда”, са предвидени 20 мил. лв. за изпълнение на проект „Изграждане на нови клонове от съществуващата канализационна мрежа, реконструкция на водопроводната мрежа по улиците, предвидени за канализация и реконструкция на ПСОВ в гр. Лозница”.

„Амилум България” АД, Разград

Предприятието е разположено на 5 км северно от град Разград и е с основен предмет на дейност – производство на царевично нишесте и подсладители. Разполага със съвременна пречиствателна станция за отпадъчни води, с механично и биологично стъпало и с възможност за пречистване на водите до необходимата степен. Пречистените отпадъчни води по самостоятелен колектор се заустват в река Бели Лом.

„Пилко” ЕООД, гр. Разград

Предприятието е с основен предмет на дейност – производство и преработка на птиче месо. Отпадъчните води от площадката се пречистват в локална пречиствателна станция, състояща се от механично и биологично стъпало. Водите се заустват в сухо дере – водоприемник II-ра категория.

„Хан Аспарух” АД, гр. Исперих

Предприятието е с основен предмет на дейност – производство на керамични стенни и подови плочки. Производствените отпадъчни води се пречистват в локални пречиствателни

съоръжения. Изградена е пречиствателна станция за битово – фекални отпадъчни води. Те се заустват в сухо дере, водоприемник II-ра категория, от поречието на Добруджански реки.

Почви

Почвите са акцептор на всички вредни въздействия в околната среда и като такива създават потенциален риск за здравето на населението. Степента на замърсяване и разрушаване на почвите се обуславя от промишлеността, транспорта, прекомерното използване на изкуствени торове и пестициди в земеделието, естествените процеси (ветрова ерозия, други екзогенни фактори), експлоатацията на подземни богатства и депонирането на отпадъците.

Употребата на изкуствени торове и пестициди в земеделието и зеленчуко-производството е в границите на нормативите и може да се обобщи, че почвите в областта не са замърсени.

Регионална инспекция по околна среда и води, Русе извършва контрол по опазване почвите на територията на областите Русе, Разград и Силистра.

В областта са определени следните пунктове за мониторинг на почвите в землищата на селата: Раковски, Каменово, Ясеновец, Малък Поровец, Веселец и градовете Кубрат, Цар Калоян и Лозница.

На територията на областта залежалите растителнозащитни препарати се съхраняват в централизираните складове, отговарящи на изискванията за съхранение на опасни отпадъци в селата: Езерче, Владимировци, Тръбач и градовете Завет и Разград. Складовете в с. Езерче, с. Владимировци и град Завет са приведени в съответствие с изискванията със средства от ПУДООС към МОСВ.

Шумово замърсяване

Постоянното и повсеместно действие на шума създава опасност за физическото и психическото състояние на хората. Неблагоприятният за здравето шум в градовете и край оживени пътища, се формира от нарастващия трафик на МПС, неудачните градоустройствени решения и недостатъчната пропускателна способност на транспортната мрежа в градовете. Налага се изводът, че най-голям дял заема шума от транспортните средства.

За анализ на шумовото натоварване в гр. Разград са използвани данните на РИОКОЗ, Разград. Наблюдаваните пунктове за измерване на нивото на шума са 24, като в 17 от тях измереното ниво на шума надхвърля допустимите хигиенни норми от 55-60 dB (A) и е в диапазона 63-67 dB (A). След направения анализ на състоянието на акустичната среда на гр. Разград следва да се предвидят съответни мерки за привеждане на средата към оптималните изисквания за добро здраве на населението, като се ограничат или забранят (в определени часове) преминаването на тежко товарни МПС по улици на които са разположени детски ясли и градини, училища, болници и др.

От измерените средни еквивалентни нива на уличен шум в някои пунктове са налице по-високи стойности на ниво на шум от непосредствената близост на промишлените предприятия. За определяне на нивото му следва да се изготви акустичен анализ за състоянието на всеки от промишлените обекти съобразен с „Методиката за определяне на общата звукова мощност на промишлените предприятия” с множество силни източници на шум.

Шумовите характеристики на гр. Разград показват:

1. Трайна тенденция за увеличаване на шумовото замърсяване в градските територии и зони до нива в диапазона 63-67 dB (A), приет за не висок транспортен градски шум, но все пак носещ здравен риск.

2. Проникващ шум във всички контролирани обекти (детски ясли и градини, училища и болнични заведения) на нива над пределно допустимите.

Описаната акустична обстановка се дължи на:

- увеличаващия се брой МПС;

- грешки, допускани в градоустройственото планиране, включително неефективна транспортно комуникационна система;
- продължаващо застрояване на терени, разположени около шумни улици и булеварди;
- липса на шумозащитни екрани;
- разполагане на жилищни и обществени сгради до локални и транспортни източници на шум;
- нарушени хигиенно-защитни зони;
- експлоатация на шумни транспортни средства и локални съоръжения – източници на шум;
- неотчитане на шумовите характеристики на трасетата в организацията на движението в централната зона.

Управление на отпадъците

Всички общини от Област Разград, имат утвърдени програми „Управление на дейностите с отпадъци” (УДО). През 2008 г. са актуализирани общинските програми по опазване на околната среда (ООС), в това число и програмите по „УДО” на общините Самуил и Исперих.

През 2007 г. завърши изграждането, а през 2009 г. бе въведено в експлоатация регионално депо за неопасни отпадъци (битови, строителни и производствени) с площ от 109,5 дка в местността „Олян бурлуг” от землището на гр. Разград. Депото е изградено според съвременните технико-експлоатационни и санитарно-екологични изисквания на площадката на съществуващото депо за битови отпадъци и отстои на около 8 км североизточно от града. На него се приемат за обезвреждане неопасни отпадъци, сформирани от територията на всички общини от областта. На 15.06.2010 г. е сключен договор между Община Разград и „АСА България” ЕООД за експлоатация на депото за срок от пет години

За всички общински и селски сметища са разработени планове за привеждането им в съответствие с нормативните екологични изисквания. Предстои закриването им съгласно изискванията на Наредба № 8 на МОСВ.

Таблица 52: Информация за закритите нерегламентирани сметища в Област Разград

Община	2008 г.			2009 г.			2010 г.
	Бр.	Площ дка	Стойност лв.	Бр.	Площ дка	Стойност лв.	План бр.
Риосв-Русе	70	140	80 500	117	314	314 000	120
Разград	10	20	11 500	6	12	12 000	8
Исперих	-	-		6	12	12 000	5
Кубрат	-	-		6	12	12 000	5
Завет	-	-		6	12	12 000	5
Лозница	10	20	11 500	6	12	12 000	5
Самуил	10	20	11 500	6	12	12 000	5
Цар Калоян	-	-		6	12	12 000	5

Закритите и рекултивирани нерегламентирани сметища през 2008 – 2009 г., в които преобладават битови и строителни отпадъци, са в съответствие с екологичните изисквания.

Община Разград има сключен Договор за безвъзмездна финансова помощ по Оперативна програма „Околна среда” за финансиране на проект: „Подготовка на проект за управление на отпадъците на територията на регион Разград” на стойност 1 547 880 лв. Партньори на Община Разград са останалите 6 общини от областта.

1.5. СЕЛИЩНА МРЕЖА И УРБАНИЗАЦИЯ

Селищна мрежа

Селищната мрежа в Област Разград обхваща 103 населени места, от които 6 са градове. Населението в тях към 31.12.2009 г. е 132 740 души. Селското население е 71 377 души или 53,8% от общото население, а градското – 61 363 души или 46,2%. Процентът на градското население е много по-нисък от средния процент за Северен централен район (65,5) и от средния процент за страната (71,4%).

Област Разград се характеризира с много ниска степен на урбанизация. Пет от шестте града в областта са от категорията много малки градове – под 10 хил. души. Само центърът на областта – град Разград, с 34 592 души през 2009 г., и е от категорията на средните градове (над 30 хил. души). В него е съсредоточена по-голямата част от градското население на областта.

Таблица 53: Административно териториална структура на Област Разград – 2009 г.

Общини	Територия		Население		Населени места		Градове		Села		Гъстота на населението жит./кв. км
	кв.км	%	жит.	%	брой	%	брой	%	брой	%	
Разград	598.4	22.67	54 720	41.22	22	21.36	1	16.67	21	21.65	91.4
Исперих	402.2	15.24	22 916	17.26	24	23.3	1	16.67	23	23.71	57.0
Кубрат	471.2	17.85	20 198	15.22	17	16.5	1	16.67	16	16.50	42.3
Завет	273.9	10.38	11 338	8.54	7	6.8	1	16.66	6	6.19	41.4
Лозница	410.4	15.54	9 732	7.33	16	15.53	1	16.66	15	15.46	23.7
Самуил	250.3	9.48	7 522	5.67	14	13.59	0	0	14	14.43	30.1
Цар Калоян	233.3	8.84	6 314	4.76	3	2.92	1	16.67	2	2.06	27.1
Област Разград	2 639.7	100	132 740	100	103	100	6	100	97	100	50.3

Областта е част от Северен централен район. Отдалечеността ѝ от големите градски центрове като Варна, София, Русе и в отсъствие на по-големи общински центрове, повишава ролята и значението на Разград като главен обслужващ център за населението от областта. Логично е да се оцени необходимостта от укрепване и стимулиране развитието на град Разград като опорен център на селищната мрежа.

Селищната мрежа на областта може да бъде охарактеризирана като сравнително добре балансирана и равномерно развита. Опорните центрове – малките градове, са разположени в близост до останалите населени места. Това предполага възможности в бъдеще да се усъвършенстват връзките между града и селата. В съответствие с общеевропейската политика за развитие на селските райони, подходящо би било да се насърчава предоставянето на услуги от селскостопански характер в малките градове и разкриването на малки и средни предприятия, свързани със селскостопанското производство.

Центърът на областта – гр. Разград, в който са съсредоточени обекти на обслужване от по-висока степен, също е със сравнително удобно разположение спрямо останалите населени места и центрове на общини. Това се отнася повече за общините в южната част на областта, които са разположени около транспортния коридор Варна – Русе и са обслужвани от първокласен път и жп линия. Общините в северната част на областта – Кубрат, Завет и Исперих, са относително по-отдалечени от областния център.

Благоприятно влияние върху развитието на град Разград е оказало обявяването му за окръжен център в средата на миналия век. По-голямата част от лицата с високо образователно равнище на областта са концентрирани в центъра – Разград (около 2/3). Населението на града е с по-висок жизнен и трудов потенциал.

Градове и градско население в Област Разград

Тенденциите в демографското развитие на населените места в областта са сходни с общите тенденции в страната. Общото е намаляването на населението. Това явление е характерно и за целия Северен централен район и има различни обяснения.

Таблица 54: Население на градовете в Област Разград 2005 – 2009 г.

Град	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Разград	34 250	35 818	35 461	35 113	34 592
Исперих	9 575	9 497	9 382	9 231	9 017
Кубрат	8 572	8 472	8 368	8 271	8 118
Завет	3 549	3 514	3 479	3 444	3 371
Лозница	2 623	2 582	2 531	2 471	2 409
Цар Калоян	4 080	4 040	4 008	3 956	3 856
Област Разград	64 649	63 923	63 227	62 485	61 363

През целия период на активна урбанизация в България връзката на новите градски жители със селото не е прекъсвала, както е в европейските градове. Тя е поддържана активно в периодите на свободното време в края на седмицата и през отпуските. Град Разград, както и много градове от неговата категория, в края на седмицата опустяват, тъй като жителите им отиват на село да почиват и да полагат селскостопански труд. Тази връзка се засилва и по чисто икономически причини – част от възрастното градско население и от безработните търсят на село в близостта със земята, за да преживяват от труда си. Много апартаменти в панелните градски жилищни комплекси стоят заключени или се ползват временно от техните обитатели. Така моделът „градско-селско обитаване” се реализира на едно ниско в качествено отношение ниво. В големите европейски градове това „двойствено обитаване” се проявява с урбанизацията на тези градове в околградската територия. У нас наченки на подобни явления можем да наблюдаваме край София, Пловдив, Варна и други големи градове с изграждането на богати жилищни квартали в полите на планините и курортните местности. То не е масово явление и засяга твърде малко хора с големи доходи. В бъдеще – след стабилизиране, укрепване и развитие на икономиката на базата на новите технологии, моделът „градско-селско обитаване” може да получи по-широка и по-качествена промяна.

За ограничаване на нежелателните миграционни процеси, са необходими политики на национално и регионално равнище за развитие на селските райони и малките градове в тях, които да са насочени към разнообразяване на структурата на селскостопанската заетост и към създаване на нови връзки град – село. Подходящо ще бъде да се насърчава предоставянето на услуги и разкриването на малки и средни предприятия, свързани със селскостопанското производство. Такъв подход ще бъде в съответствие с общоевропейската политика на териториално сближаване, застъпена в Третия кохезионен доклад и в стратегиите за териториално развитие на Европейския континент.

Наред с проблемите в развитието на селищната мрежа, в областта съществуват и специфични проблеми, свързани с устройството на населените места и тяхната селищна структура. Състоянието на физическата среда в населените места, в т.ч. и в градовете, е сериозен проблем за общините. Мрежите на техническа инфраструктура не удовлетворяват адекватно градските нужди и това затруднява функционирането на градовете. Амортизирана е градската физическа среда и сградният фонд в големи части от територията на градовете. По-добро е състоянието в центровете благодарение на някои общински и частни инициативи. Много сериозни усилия за подобряване на градската среда са от първостепенна необходимост за всички градове в областта.

Производствените територии в градовете заемат големи площи, но са неблагоустроени и застроени с остарели и непривлекателни сгради, които трудно могат да се модернизират и използват. Евентуалното разполагане на бъдещи производства с нови

технологии ще се ориентира на първо време навън на „зелена поляна”. Това обаче не решава проблема с преструктурирането и обновяването на съществуващите производствени територии в градовете, в т.ч. и освобождаването на части от тях за други пренебрегвани градски нужди като озеленяване и обществено обслужване, към което следва да се насочи политиката на градското развитие.

Жилищните комплекси в градовете са недоизградени и недостатъчно благоустроени, панелните сгради не удовлетворяват нормалните изисквания за жилищен комфорт. В бъдеще ще предстои продължителен процес на преструктуриране и модернизация на комплексите и панелните сгради, което изисква своевременно и внимателно насочване на политиките, за да се съхрани достатъчно публично пространство за обществени функции и озеленяване.

Не е добро състоянието на много от обществените сгради за култура, образование, здравеопазване, особено в малките градове и в селата. Следва да се търсят подходи за тяхното решаване, чрез използване на оперативните програми за тяхната модернизация и изграждане на нови сгради.

Състоянието на изградените зелени системи в градовете, с малки изключения, е незадоволително. Очевидна е необходимостта от защита, опазване и разширяване на зелените площи в и край градовете и ограничаване на прекомерното застрояване.

Не са достатъчни грижите за културно-историческото наследство и паметниците на културата в населените места. Тяхното ново социализиране предстои и може да изиграе решаваща роля за превръщането им от обект само на пасивно опазване, в инструмент за градското развитие и опознавателен туризъм.

Устройствените планове на населените места и техните централни градски части са остарели и неактуални. Техните частични изменения са порочна практика, която създава сериозни проблеми на градската среда. Създаването на нов кадастър и нови планове за регулация и застрояване е неотложна необходимост.

Осигуряването на устойчивост на селищната мрежа и изграждането на качествена селищна среда, съчетани с устойчиво социално-икономическо и екологическо развитие за постигане на достоен жизнен стандарт, следва да бъдат едни от приоритетните задачи в политиката на регионално развитие.

2. АКТУАЛИЗИРАН SWOT АНАЛИЗ

Силни страни	Слаби страни
Природни условия и културно-историческо наследство	
<p>Благоприятно географско местоположение на областта: незначителна отдалеченост от мощния природен фактор – река Дунав и от пристанищния град Русе.</p> <p>Съхранена природна среда, богато биоразнообразие.</p> <p>Наличие на плодородни земи в почти всички общини на областта.</p> <p>Значителни горски масиви - държавни и общински гори.</p> <p>Много богато културно-историческо наследство (вкл. паметник на културата под закрилата на ЮНЕСКО) с възможности за развитие на туризъм.</p>	<p>Областта е бедна на полезни изкопаеми.</p> <p>Нисък дял на защитените територии.</p> <p>Висок дял на изоставени и неизползвани с години обработваеми земи, пустеещи трайни насаждения.</p> <p>Значителна част от населението е без собственост върху земя.</p> <p>Слаба обществена и институционална загриженост за културното наследство на територията.</p> <p>Отсъствие на публично-частни партньорства за опазване и използване на културния потенциал на областта.</p>

Човешки ресурси и социално развитие

<p>Възрастовата структура на населението на областта е по-благоприятна от средната за страната и близка до тази на СЦР, с висок дял на младите хора и лицата в трудоспособна възраст.</p> <p>Нараства броят и делът на високообразованите лица, но относителният им дял в областта е по-нисък от средния за страната.</p> <p>Населението на град Разград е с по-висок жизнен и трудов потенциал и по-високо образователно равнище спрямо другите градове от областта.</p> <p>Обучението в професионалните училища е съобразено със специфичната специализация на икономиката в областта.</p> <p>Наличие на подготвени кадри за традиционните производства в областта.</p> <p>Функциониращ Филиал на Русенския университет с две специалности – биотехнологии и химични технологии.</p>	<p>Продължаваща миграцията на населението от областта.</p> <p>Ниско образователно равнище, ниска професионална квалификация, висока неграмотност сред определени слоеве от населението и някои етноси.</p> <p>Висок дял на безработните жени и лица с ниско образование и ниска квалификация.</p> <p>Намаляване на броят на заетите с висше образование, заради по-трудната им реализация понастоящем на пазара на труда и миграция към големите градове или чужбина.</p> <p>Непълна и неефективна заетост и използваемост на човешките ресурси.</p> <p>Ниската степен на образованост и квалификация в селата.</p> <p>Ниска здравна култура на населението и висока заболяемост.</p> <p>Нисък стандарт на живота и нарастваща тенденция към натурализация на доходите.</p> <p>Различие в жизнената среда между града и селото.</p>
--	---

Икономика

<p>Членство на България в ЕС.</p> <p>Диверсифицирана отраслова структура.</p> <p>Стабилизация на икономиката и ръст на основните икономически показатели в годините предхождащи кризата.</p> <p>Използване на възможностите за финансиране на икономическите субекти по Оперативните програми от Структурните фондове и Кохезионния фонд на ЕС.</p> <p>Наличие на добър потенциал и възможности за развитие на туризъм.</p> <p>Проявен интерес от чуждестранен инвеститор с намерения за възстановяване на традиционното за областта производство на плоско стъкло на съвременна технологично равнище.</p>	<p>Силно отражение на световната финансова и икономическа криза върху областната икономика, спад на приходите от продажби, увеличение на безработицата, свиване на вътрешното потребление.</p> <p>Бавен процес на реструктуриране на областната икономика.</p> <p>Недостатъчно на брой МСП с потенциал за внедряване на нови технологии и иновации.</p> <p>Липса на чуждестранни инвестиции.</p> <p>Недостатъчно развитие на съвременните информационни технологии и необходимост от бързо модернизиране на комуникационните технологии.</p> <p>Недостатъчно развита бизнес инфраструктура.</p> <p>Съществуващите производствени зони се нуждаят от рехабилитация и инфраструктурна модернизация.</p> <p>Засилваща се поляризация между икономическото развитие на Община Разград и останалите общини в областта.</p> <p>Ограничен достъп за кредитиране на бизнеса за разширение и модернизация на</p>
--	---

	<p>производството в условия на криза. Ограничено потребителско търсене и намалена покупателната способност на населението от областта. Висока междуфирмена задлъжнялост.</p>
Индустрия	
<p>Утвърдени позиции във фармацевтичната промишленост, биотехнологиите, производство на препарати за ветеринарната медицина и в керамиката. Наличие на структуроопределящи производства с национално значима продуктова характеристика. Възможности на фармацевтичната промишленост за прерастване в клъстер. Разнообразна продуктова структура на преработващата промишленост. Суровинна обезпеченост за основните производства. Възможности за модернизация на фирмите по ОП „Конкурентноспособност” чрез внедряване на иновационни технологии и продукти.</p>	<p>Недостатъчен интерес от национални компании и от чуждестранни инвеститори за изграждане на нови предприятия и модернизация на съществуващите в областта. Наличие на ликвидирани предприятия и бавен процес на преустройството им за други дейности. Наличие на предприятия работещи с ограничен капацитет. Неефективни институционални структури за подпомагане на бизнеса и за привличане на инвеститори. Недостатъчна активност на държавните и общински органи, НПО и бизнеса за модернизация на индустрията в областта. Липса на високотехнологични и иновационни производства и изделия.</p>
Селско стопанство	
<p>Благоприятни почвено-климатични условия за отглеждане на зърнени, зърнено-фуражни и маслодайни култури. Традиции и опит в селското стопанство, наличие на богат генофонд от култури и сортове и висок процент на селското население за развитие на фермерство. Наличие на крупни арендатори - производители на селскостопанска продукция. Започнато възстановяване на овощни и лозови масиви. Обновяване на голяма част от селскостопанската техника. Развито дребно частно животновъдство. Използване на възможностите на Програмата за развитие на селските райони в разнородни дейности и Национални програми за субсидиране и стимулиране на отрасъла.</p>	<p>Ограничени физически, технически и финансови възможности на частните стопани за обработване на собствените земеделски земи. Недостатъчно прилагане на съвременни агротехнически мероприятия и постиженията на науката в земеделието. Малък брой на модерно изградените ферми. Неефективно използване на земята в някои територии на областта. Напълно или частично разрушени напоителни мрежи и съоръжения. Липса на инвестиции и заинтересованост за прилагане на поливно земеделие. Слабо развит пазар на земя. Неразработени пазари за селскостопанска продукция, слаба използваемост на пазара за животни. Непривлекателност на селскостопанския отрасъл за младите хора. Предприятията за преработка на селскостопанската продукция са с недостатъчен капацитет и се нуждаят от</p>

	<p>модернизация и утвърждаване на търговска марка.</p> <p>В областта няма предприятие за производство и търговия с пчелен мед и пчелни продукти, което затруднява ефективната реализация на продуктите на пчеларството.</p>
Туризм	
<p>Наличие на много природни забележителности и културно-историческо наследство (КИН) от световна величина, подходящи за развитие на туризъм – Археологически резерват „Сборяново” (под закрилата на ЮНЕСКО) и Археологически резерват „Античен комплекс АБРИТУС”.</p> <p>Съхранена природа и наличие на голям брой водоеми за развитие на рибовъдство и риболовен туризъм.</p> <p>Успешни практики в организирането на културни прояви, като предпоставка за развитие на културен туризъм.</p> <p>Възможности за развитие на ловен туризъм.</p> <p>Използване потенциала на ловния резерват „ВОДЕН” за по-широко развитие на туризма – ловен, познавателен и екотуризм.</p>	<p>Необходимост от социализация на паметниците на културно-историческото наследство и включването им в реален туристически продукт.</p> <p>Недостатъчно развита туристическа инфраструктура в областта.</p> <p>Неразвити транспортни връзки за нуждите на туризма.</p> <p>Неразвита материална база за атрактивен туризъм, в съответствие с потенциала на областта.</p> <p>Недостатъчна квалификация в организацията и предлагането на туристическия продукт, в сферата на рекламата и маркетинга.</p> <p>Липса на собствен инвестиционен капитал на местните предприемачи в туризма.</p> <p>Липса на неправителствени организации с предмет на дейност в тази сфера.</p> <p>Недостатъчна или липсваща реклама на туристическите обекти, неразвити художествени занаяти за производство на сувенири и др. изделия свързани с обектите.</p>
Техническа инфраструктура и околна среда	
<p>Областта се обслужва от иззявената регионална транспортна ос Русе-Варна.</p> <p>Пространствено добре развита републиканска пътна мрежа, с гъстота над средната за страната.</p> <p>Областта се обслужва от главна жп линия, с потенциал за допълнителни товари.</p> <p>Възможности за модернизация на техническата инфраструктура и подобряване състоянието на градската среда чрез финансиране на проекти по Оперативните програми „Регионално Развитие”, „Транспорт”, „Околна среда” и Програмата за развитие на селските райони.</p> <p>В градовете Разград и Лозница, Исперих и Кубрат функционират ПСОВ.</p> <p>Въведената в експлоатация ЦАМТЦ-Разград</p>	<p>Преобладаващата част от пътищата в областта са с регионално и местно значение, относителният дял на първокласните пътища е малък.</p> <p>Влошено състояние на републиканската пътна мрежа.</p> <p>Лошо състояние и недостатъчни средства за поддържане на общинската пътна мрежа.</p> <p>Амортизирана водопроводна мрежа и големи загуби на вода, висока цена на питейната вода.</p> <p>Недоизградена канализационна мрежа в градовете и липса на такава в селата.</p> <p>Бавно внедряване на новите съобщителни технологии и услуги.</p> <p>Необходимост от разширение на мрежата високо напрежение и изграждане на нови</p>

<p>осигурява 100% цифровизация на междуселищните съобщения.</p> <p>В градовете Разград, Кубрат и Исперих е изградена бизнес мрежа за предоставяне на високоскоростни съобщителни линии за достъп</p> <p>Добре развита ел. разпределителна мрежа с възможности за допълнително натоварване.</p> <p>Развитие на битовата и промишлената газификация.</p> <p>Създаден е Областен и общински съвети по енергийна ефективност.</p> <p>Липсват крупни производствени замърсители на атмосферата, водите и почвата.</p> <p>Функциониращо регионално депо за твърди битови отпадъци и ликвидирани нерегламентирани сметища по селата.</p> <p>Не са установени земеделски земи, които да са трайно увредени, замърсени и негодни за селскостопанско производство.</p> <p>Разнообразие на защитени територии с уникални природни дадености и богато биологично разнообразие.</p> <p>Запазени природни територии с възможност за рекреация в чиста естествена среда.</p>	<p>подстанции 110/20 кV за осигуряване на по-стабилно електрозахранване.</p> <p>Ниска енергийна ефективност при задоволяване на енергийното потребление в областта и отсъствие все още на конкретни действия за повишаването ѝ.</p> <p>Нисък дял на населението с канализация в областта – едва 28,0%.</p>
<p>Възможности</p>	<p>Заплахи</p>
<p>Преодоляване последствията от кризата и стабилизация на областната икономика.</p> <p>Членство в ЕС и използване на възможностите за финансиране по Оперативните програми.</p> <p>Завръщане в областта на част от напусналите в близкото минало местни жители, като резултат на членството на България в ЕС т.е. приток на инвестиции и човешки ресурси.</p> <p>Разработване и изпълнение на програми, привличащи външни инвеститори.</p> <p>Създаване на пазар на земята.</p> <p>Оземляване на безимотни и малоимотни граждани с незаявени земеделски земи по ЗСПЗЗ и земи от Държавния и общински поземлен фонд.</p> <p>Повишен интерес към България като член на ЕС и държава с най-ниски данъци в ЕС за привличане на инвестиции в икономиката и туризма .</p> <p>Включване на най-забележителните обекти на територията в общ туристически продукт</p>	<p>Неефективни мерки за преодоляване на кризата в икономиката, което ще се отрази в понижаване на жизнения стандарт и в предлагането на социални, здравни услуги и достъпа до образование и квалификация.</p> <p>Задълбочаване на миграционните процеси.</p> <p>Населението в активна възраст намалява по-бързо от общото население.</p> <p>Задълбочаване процеса на по-ниска грамотност и несъответствие с повишените изисквания на пазара на труда.</p> <p>Ниското образование, липсата на наукоемки отрасли и инвестиции ще наруши още повече конкурентноспособността на областната икономика.</p> <p>Увеличаваща се финансова зависимост от Републиканския бюджет.</p> <p>Незаинтересованост, особено от младите хора, за занимаване със земеделие и животновъдство.</p> <p>Незаинтересованост на институциите и обществеността към културното наследство като предпоставка за развитие на туризма.</p>

с други изявени области (напр. Русе, В. Търново, Шумен).

Реклама и създаване на условия за алтернативните форми на туризъм – културен, познавателен и екотуризъм. Създадените традиции в селското стопанство, съчетани с демографските ресурси на селата, са предпоставка за създаване и развитие на модерни и конкурентноспособни ферми от европейски тип.

Възстановяване на трайните насаждения, основно в лозарството и овощарството.

Възстановяване на поливното земеделие.

Изграждане на пазарна инфраструктура за пласмент на селскостопанската продукция.

Създаване на система за по-близко научно и информационно обслужване на селскостопанските производители.

Укрепване на организациите на производителите.

Модернизация на инфраструктурата в областта за създаване на условия за привличане на външни инвеститори.

Развитие на концесионирането като форма за привличане на външни капитали.

Инвестиции в регионална и местна пътна инфраструктура за осигуряване на достъп до европейските транспортни коридори.

Разработване на проекти и общи действия с заинтересовани региони за разширяване на трансграничното и междурегионалното сътрудничество.

Приоритетна реализация на проекти в най-слабо развитите райони за целенасочена подкрепа.

Динамично променящи се изисквания към продуктите на културния и другите форми на туризъм, към които дестинацията не би могла да се адаптира бързо.

Постепенно разрушаване на изключително ценни обекти на културното наследство и реална заплаха от унищожение на някои от тях или части от тях.

Свиване на предприемачеството и влошаване на бизнес климата поради недостатъчни умения и ниска предприемаческа култура.

Бавно развитие на икономика основана на знанието.

Недостатъчно развити публично-частни партньорства.

Задълбочаващи се икономически и социални различия между града и селото.

Задълбочаване на тенденцията на обособяване на малки затворени натурални земеделски стопанства, поради ограничени физически, технически и финансови възможности на частните стопани и липса на мотивация и икономически интерес за сдружаване.

Непознаване на стандартите за производство и търговия на ЕС от производителите.

Липса на инвестиционен интерес от стратегически инвеститори.

Забавяне изграждането на водещите обекти от туристическата инфраструктура.

Липса на маркетингова стратегия и практика на местните туристически фирми.

Несполуки в привличането на външни инвеститори.

Недостатъчно кредитиране на малките и средните предприятия.

Хроничен недостиг на финансови средства за доизграждане и поддържане на общинските пътища.

Продължаващ недостиг на финансови средства за изграждане на нова и поддържане на съществуващата техническа инфраструктура.

Забавяне ремонта на амортизираната водопроводна мрежа и увеличаване на загубите.

Забавен процес на строителство на канализационните мрежи.

Продължаваща съобщителна изолация на отделни райони поради липса на

	<p>икономическа обосновка за изграждане на подходяща инфраструктура и забавяне процеса на модернизация на съобщителната мрежа.</p> <p>Компрометиране или недостатъчни усилия за ефективно енергийно потребление.</p> <p>Съсредоточаване на вниманието и инвестициите само в областния град и пренебрегване нуждите на малките общини.</p> <p>Недостатъчно използване на възможностите на Оперативните програми за финансиране на инвестиционни проекти.</p>
--	---

3. СТРАТЕГИЧЕСКА ЧАСТ

Областната стратегия и нейната актуализация отчитат целите и приоритетите на основните планове и стратегически документи на страната за периода до 2013 г. Стратегическите цели и приоритети в развитието на областта са формирани на основата на анализ и оценка на състоянието ѝ в средата на програмния период и са съобразени с предизвикателствата, породени от членството на България в Европейския съюз.

Последните тенденции в развитието на областта в годините преди кризата показват слабо подобрение на икономическите дейности. Прекалено малките мащаби на реализираните проекти, спрямо потребностите и високите европейски стандарти, не са довели до чувствително подобрение на отделните сектори на икономиката, техническата инфраструктура и качеството на живот в областта. Потребностите от „коригиращи” и „подкрепящи” публични намеси в развитието на областта се увеличават. С актуализацията на стратегията е направено ново градиране на приоритетите, териториално насочване на мерките, като изискването е да се подобри координацията между институциите и се засили партньорството, за да се постигнат положителни и трайни социално-икономически промени. На тази основа стратегията за развитие на Област Разград за периода до 2013 г. трябва да бъде **стабилизираща**, за създаване на предпоставки за развитие на основните икономически сектори (промишленост и селско стопанство), **агресивна** – за изграждането на инфраструктурата и **укрепваща** – за постигане на желаните териториален баланс в устойчивото развитие на областта и преодоляване на негативните демографски процеси.

3.1. ВИЗИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ОБЛАСТ РАЗГРАД

Визията е консолидирана, обобщена представа и стремеж на общността за по-висок стандарт на живот и качество на средата, която изгражда, поддържа и обитава, въз основа на успехи в социално-икономическото си развитие.

Жителите на Област Разград желаят да имат **по-добър жизнен стандарт**, да обитават **добре устроена жизнена среда** и да чувстват **сигурност** в работата и в живота, вкл. и за своите деца. Информираната представа се обединява около мнението, че Област Разград трябва да реализира **ускорени, догонващи темпове**, разчитайки на обновеното развитие на биотехнологиите, разширяване на керамичното и възстановяване на стъklarското производство, модернизация на функциониращите сектори в промишлеността, ефективен и конкурентноспособен аграрен сектор с преработващи предприятия, развит туризъм, укрепване и разширяване на сектора от малки и средни предприятия, опирайки се на оползотворяване на ресурсите и укрепване на човешкия потенциал.

На тази основа е формулирана **ВИЗИЯТА** за развитие на областта:

Област Разград да се превърне в развит индустриален и селскостопански регион, със стабилна и конкурентноспособна икономика, съхранена природа, обновена инфраструктура и подобрена жизнена среда, осигуряващи по-високо качество на живот на своите жители и привлекателен за млади хора, инвеститори и туристи.

3.2. ГЛАВНИ СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ НА СТРАТЕГИЯТА

Обобщените изводи от социално-икономическия анализ определят няколко важни за областта фактори, на които може да се разчита за постигане на желаната **визия**:

- Съхранена природна среда и богато културно-историческо наследство, вкл. паметник на културата под закрилата на ЮНЕСКО и възможности за развитие на туризъм;
- Наличие на производства с национално значима продуктова структура, традиции в развитие на биотехнологиите, керамичното и стъklarското производство, машиностроенето;
- Традиции и опит в селското стопанство, наличие на богат генофонд от култури и сортове и голям процент селско население;
- Благоприятни почвено-климатични условия за отглеждане на зърнени, зърнено-фуражни и маслодайни култури;
- Развито дребно частно животновъдство;
- Сравнително добра възрастова структура на населението.

В същото време се очертават и **задържачи фактори**, които следва да бъдат преодолені:

- Преобладаващата част от населението, особено в селата, е с ниско образователно равнище и ниска професионална квалификация;
- Непълна и неефективна заетост и използваемост на човешките ресурси, водеща до временна или трайна миграция;
- Нисък стандарт на живота и тенденция към натурализация на доходите;
- Свито индустриално производство и липса на интерес от национални и чуждестранни инвеститори в промишления сектор;
- Отсъствие на ясни идеи за социализация на културно-историческото наследство и природното богатство за включването им в реален туристически продукт;
- Недоразвита и амортизирана техническа инфраструктура.

Като се вземат предвид изброените фактори, постигането на тази **визия** се определя със следните

Главни стратегически цели:

1. **Стабилна и конкурентноспособна икономика, инвестиционна привлекателност.**
2. **Балансирано и екологосъобразно устройство на територията, развита и обновена инфраструктура.**
3. **Подобряване на условията и качеството на живот.**

3.3. ПРИОРИТЕТИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ГЛАВНИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ

Добрите природно-климатични условия, степента на развитие на икономическите дейности, качеството на човешкия капитал и благоприятна околна среда, предопределят приоритетните направления за действие да се съсредоточат в промишлеността, селското стопанство, техническата инфраструктура, екологията и туризма, човешки ресурси и институционалния капацитет.

- Приоритет 1:** Стабилизиране на икономиката и модернизация чрез инвестиции в нови технологии и иновации.
- Приоритет 2:** Развитие на ефективен и конкурентноспособен аграрен сектор.
- Приоритет 3:** Обновяване и развитие на техническата инфраструктура, подобряване качествата на околната среда.
- Приоритет 4:** Подкрепа на човешкия капитал, увеличаване на заетостта, повишаване на жизнения стандарт.
- Приоритет 5:** Укрепване на институционалния капацитет за провеждане на ефективна регионална политика.

По всеки от приоритетите са подбрани специфични цели за тяхното постигане, чрез прилагане на конкретни мерки и действия.

Приоритет 1:

Стабилизиране на икономиката и модернизация чрез инвестиции в нови технологии и иновации

Икономиката на областта се нуждае от стабилизация в условията на продължаващата криза и преодоляване на последиците от нея, от продължителен процес на догонващо и ускорено развитие. Необходимо е да се повиши нейната конкурентноспособност, за да се справи с предизвикателствата, породени от променящата се пазарна конюнктура, да се изгради силен сектор на МСП, да се привлече значителен обем от инвестиции за технологично и иновационно обновяване, да се отвори към съседните икономики на района и страната, в европейски и международен план.

За тази цел следва внимателно да бъдат преценени сравнителните предимства, към които да се адресира агресивен маркетинг, а от друга страна, да се изградят липсващите условия и предпоставки за една конкурентноспособна икономика. Това не е еднократен процес и изисква продължителни усилия от страна на отрасловите министерства и ведомства, в много голяма степен от бизнеса и неговите браншови организации, съдействието на областната, общинските и териториалните администрации, неправителствените организации и медиите в областта. Партньорството и доброто взаимодействие между тях е задължително условие за постигане ускорено и устойчиво развитие на областта.

Специфична цел 1: Маркетинг на областта

Област Разград се нуждае от нов имидж на територията, която може да бъде поле за успешни инвестиции. Дейностите в подкрепа на тази цел включват:

Мярка 1. Разработване на маркетингова програма за икономическо развитие

- Инвестиционен профил на областта, който да се опира на специфичните ѝ предимства: традиции в биотехнологиите, производството на плоско стъкло и керамика, машиностроителни изделия, растениевъдство и животновъдство, културно-историческо наследство;
- Разработване на промоционални информационни материали, в т.ч. на Интернет страниците на областта, общините и големите икономически субекти;
- Адресиране на промоционалните послания и кампании към потенциални инвеститори, съобразени със специфичните цели на местното развитие;
- Установяване на контакти с национални и чуждестранни бизнес партньори;
- Международно сътрудничество, стимулиращо бизнес контактите, организиране и участие в бизнес форуми и срещи;
- Привличане на инвестиции чрез коопериране с производители от европейски и други страни;
- Установяване на близко сътрудничество с Агенцията за чуждестранни инвестиции и с организации за икономическо развитие на национално и регионално равнище.

Мярка 2. Провеждане на промоционални кампании за привличане на нови инвестиции и утвърждаване имиджа на областта като традиционен производител на специфични продукти

- Мултимедийна кампания за промоция на областта като място за успешен бизнес;
- Организиране на ежегодни бизнес инвестиционни форуми с чуждестранно участие;
- Организиране и участие на стопанските субекти от областта в изложения, панаири и информационни кампании за стимулиране на икономическите връзки, сътрудничество и реклама на тяхната продукция;
- Укрепване и разширяване на дейностите на Агробизнес център Кубрат, Бизнес център Исперих и изграждане на такива в Разград, Завет и Лозница;
- Привличане на предприемаческия интерес към предимствата в развитието на специфичен бизнес, характерен за региона;
- Внедряване на системи за качество и добри практики, утвърждаване на търговски марки, които да създадат по-добра диференциация на продуктите на региона;
- Разработване на модели за сътрудничество между производителите с цел по-добро използване на промоционалните кампании на тяхната продукция и за популяризиране на имиджа на региона.

Специфична цел 2: Подкрепа на структуроопределящите производства

За да се развива устойчиво икономиката на областта, тя трябва да се опира на стратегическите производства, които да разширяват пазарните си позиции.

Мярка 1. Разширение и модернизация на биотехнологичните производства

В областта има натрупан опит и създадени предпоставки за разширяване на продуктовата структура на основата на биотехнологиите. Производството на много видове и в различни лекарствени форми антибиотици и препарати за ветеринарна медицина са традиционни за областта. Биха могли да се развият и производства за различни препарати за растителна защита, за които има пазарна ниша с определен пазарен потенциал в страната, засега почти заета от скъпи вносни продукти. Целесъобразно е да се разшири и модернизира цеха за производство на лекарствени продукти в гр. Завет.

Мярка 2. Разширяване производството на керамични изделия и изграждане на нов завод за плоско стъкло

Друг важен опорен елемент на икономическата структура на областта е разширяване и модернизация на производството на керамични изделия в завод „Хан Аспарух” в Исперих. В

областта съществуват предпоставки за развитие на керамичните производства като природни и човешки ресурси. „Хан Аспарух” поддържа търговската марка на продукцията с много добро качество и има потенциал за разширяване на номенклатурата от изделия и излизане на нови пазари.

На площадката на бившия завод за производство на плоско стъкло и порцелан „Диамант” Разград, в следствие на заявен интерес от местни и чуждестранни инвеститори, в близките две – три години предстои изграждане на нов модерен завод за стъкло. В него се очаква да бъдат вложени около 100 млн. лв. чуждестранни инвестиции, да се работи по най-съвременни технологии и да се осигури заетост на 400 души.

Мярка 3: Модернизация на машиностроителните предприятия в областта

В областта функционират няколко предприятия от сектор машиностроене, най-големите от които са „Дружба” АД, Разград и „Тракция” АД, с. Самуил. Останалите са специализирани в производството на резервни части, нестандартно оборудване, метални изделия, детайли и др. Всички те се нуждаят от технологична модернизация за повишаване на тяхната конкурентноспособност и от разширяване на пазарите в страната и чужбина. Наложително е максимално възползване от възможностите за финансиране на проекти по ОП „Конкурентноспособност” за модернизация на производството, внедряване на нови технологии и обновяване на продуктовата структура, в съответствие с потребностите на пазара.

Специфична цел 3: Диверсифициране на икономиката чрез създаване на силен сектор от МСП

Специфичните условия на областта налагат ускорено развитие на малкия и среден бизнес като важно условие за ангажиране на свободната работна сила за повишаване на икономическия потенциал на областта. Развитието на сектора от МСП следва да има разностранна насоченост, но голяма част от производствата могат да се насочат към традиционните производства, поради липса от голямо предлагане на висококвалифицирани работници.

Основните мерки за подкрепа на МСП включват:

Мярка 1. Изграждане на областна и общинска инфраструктура за подобряване на информационното и административното обслужване на бизнеса

Предоставянето на регионални и местни бизнес услуги и консултации, допринасящи за развитието на предприемачеството и създаването на нови работни места, все още е осезателен дефицит в общините на областта. За тази цел областната администрация, в сътрудничество с общинските администрации и бизнеса, следва да разработят и провеждат програми, включващи дейности, свързани с:

- Засилване капацитета на съществуващите и изграждане на нови консултантски и информационни центрове по общини за предоставяне на навременна и компетентна информация относно пазарната, ценовата и икономическата политика, свързана с развитието на определени сектори на икономиката, в т. ч. селското стопанство и преработката на продукцията от него;
- Въвеждане на нови технологии и информационни продукти за административно обслужване на бизнеса;
- Разработване на пакет от инструменти за стимулиране на начинаещите предприемачи на местно ниво чрез:
  - Поддържане на база данни за свободни държавни и общински терени и сгради/помещения за различни бизнес начинания;
  - Консултантска и административна подкрепа за създаване и развитие на малки и средни предприятия в преработващата промишленост;
  - Обучение в съвременен мениджмънт и маркетинг.

- Създаване на бизнес инкубатори, бизнес зони/технологични паркове/, експозиционни зали;
- Активизиране на традиционни пазарни връзки с други райони от страната и чужбина;
- Информационни кампании относно възможностите за финансиране на проекти по Оперативните програми и национални източници за финансиране/кредитиране;
- Създаване на стимули за бизнеса при инвестиране в съществуващите и в нови производствени локализации на областта;
- Развитие на потенциала на местните мениджъри чрез подходящо обучение;
- Подобряване на административното обслужване на бизнеса;
- Широко прилагане на публично-частното партньорство от общините.

Мярка 2. Приложение на информационните технологии при предоставяне на услуги

Информационните и комуникационни технологии са в основата на съвременната икономика. Областта се нуждае от определени действия, които да създадат условия за прилагане на ИКТ и да се преодолее натрупаното изоставане. Действията имат комплексен характер и те трябва да се насочат както към изграждане на нейната инфраструктура, в създаване на подходящи канали за разпространението ѝ, както и за обучение на дребния бизнес, областната и местните администрации и населението в тяхното прилагане, като се включат:

- Информирание за видовете и съдържанието на различните услуги и техните приложения на местно ниво, в т.ч. и в отдалечените от центъра населени места;
- Информирание на малкия и средния бизнес за възприемане и ефективно използване на информационните и комуникационни технологии;
- Инициативи за придобиване на умения от населението за работа с информационните и комуникационните технологии;
- Въвеждане на информационно-комуникационните технологии на всички нива в образованието и администрациите на областта;
- Провеждане на курсове за обучение по съвременни информационните и комуникационни технологии, финансирани с проекти по ОП РЧР и ОП АК.

Мярка 3. Институционална подкрепа и партньорство с бизнеса

Необходимо е местният бизнес, особено малките и средни предприятия, да отговорят на предизвикателствата на съвременната икономика за технологично обновление и прилагане на иновациите. Институциите в областта следва да съдействат на бизнеса в:

- Ускорен достъп до административни услуги;
- Информирание за възможностите за финансиране на проекти по Оперативните програми и национални източници;
- Консултации при подготовка на проекти;
- Съдействие за въвеждане на системи за управление на качеството;
- Съдействие за утвърждаване на собствени търговски марки;
- Участие на представители на бизнеса в делегации при посещения в региони на ЕС и на срещи с представители на региони от ЕС, посещаващи областта;
- Писмена подкрепа пред Изпълнителните органи на Оперативните програми за финансиране на проекти с особена значимост за областта/общините.

Специфична цел 4: Развитие на алтернативен туризъм чрез валоризиране на културното-историческото наследство и природното богатство в туристически продукти

Валоризиране на културно-историческото наследство и природното богатство *чрез развитие на алтернативен туризъм* е една от целите и неоползотворените възможности за

развитие на областта. Усилията трябва да се насочат към създаване на продаваеми туристически продукти, изграждане на туристическа инфраструктура, квалификация на кадри, специализирана информация, активен маркетинг, междуобластно и междуобщинско коопериране, информираност и адекватно поведение на местното население, благоустройство в основните туристически ареали.

Настоящите стопански резултати от сектор „туризъм” в областта са символични. Възможностите за многократно увеличение са реални, но присъствието на туризма в структурата на областната икономика би трябвало да се третира като създаващо имидж и подпомагащо другите сектори, а не просто като техен заместител или компенсаторен механизъм. Предлагането на туристически услуги може да стане осезаема икономическа опора за общините Исперих и Разград.

Туризмът в областта има потенциал да се развива в две основни направления:

В селските райони – селски, екологичен, познавателен, културен, ловен, „по специални интереси” (археология, поклонничество, дегустация). Уникално допълнение на туристическото предлагане на ловен туризъм под формата на „фото-лов” може да се реализира в ловния резерват „Воден”;

В гр. Исперих – културен туризъм, а **в гр. Разград** културен и конгресен – наличие на много добра материална база (Общинския културен център);

Освен в споменатите градове, значителна част от антропогенните и основната част от природните ресурси за развитие на туризъм в областта са в селските ѝ райони. Екологизацията, естетизирането и устройването на пространствата, през които ще преминават и в които ще пребивават посетители/туристи, са заложи в следващите мерки (*аграрната политика се интегрира с туристическата*). Това е шансът на областта да създаде среда за експониране и валоризиране на природни и културни ценности извън градските среди. Спецификата на възможните туристически продукти на областта предполага сравнително кратък престой и ограничено предлагане. Това налага коопериране с други общини за създаване на продаваеми продукти.

Културно-историческото наследство е стратегически фактор за устойчивото развитие. Неговото социализиране е предстоящо и може да изиграе решаваща роля за превръщането му от обект на опазване в инструмент за развитие. Реконструкцията, реставрацията и консервацията на движими и недвижими паметници на културно-историческото наследство е предпоставка за развитие на културния туризъм. Предлагането на експонираните до сега обекти трябва да се разшири и обвърже с това на съседните общини/области.

Реализацията на тази цел е свързана с прилагането на следните пакети от мерки и действия:

МЕРКИ ЗА ПЛАНИРАНЕ И КООРДИНИРАНЕ НА ТУРИСТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ

Мярка 1. Разработване на стратегия за развитие на туризма в областта, обвързана със съседни области

Досегашните планови документи са некоординирани и негарантиращи създаването на продаваеми туристически продукти с адекватни мащаби. Усилията на отделни общини и частичната координация (между Разград и Исперих) трябва да се подкрепят институционално. Необходимо е изработването на консолидирана стратегия между заинтересованите общини, включваща такива и от съседни общини/области.

Мярка 2. Разработване на общински програми за развитие на туризма чрез ревитализиране и популяризиране на културно-историческото наследство и природното богатство

Консолидираната стратегия по **мярка 1** ще позволи създаването на целенасочено програмиране на действията. То е необходимо както за преките цели – продаваеми

туристически продукти, така и за определяне на съпътстващите действия – развитие на инфраструктура, благоустрояване и др.

Мярка 3. Изготвяне на специализирани устройствени схеми/планове от общините за туристическите обекти с необходимата инфраструктура на територията им

Мярката е необходима както за осигуряване на територии за инвестиции, така и за координирани действия по сектори „инфраструктура” и „селско стопанство”. Схемите/плановете ще визуализират и защитят интересите на туристическите ареали, ще ги предпазят от неудачни инвестиции в неподходящи производствени дейности и други несъвместими действия в тях. Въз основа на устройствени схеми/планове на общините от областта е целесъобразно да се създаде областна устройствена схема/план.

Мярка 4. Осигуряване на взаимодействие, сътрудничество и координация между общините за едновременно проектиране и финансиране на частите от инфраструктурата, разположена в техните граници, с цел създаване на цялостно завършени туристически маршрути към културно-историческите обекти.

Наличието на значими обекти на културно-историческото наследство в областта не е достатъчно за успешно развитие на туризма без изграждане на подходяща пътна инфраструктура до тях, още от областния център и туристическа инфраструктура в самите обекти. Необходимо е да се засили сътрудничеството и партньорството между общините за съвместно участие в проектирането и кандидатстването за финансиране на цялостни туристически продукти и маршрути към обектите на културно-историческото наследство. Решение би могло да се търси в създаване на Областен консултативен орган за координиране на дейностите при развитието на туризма, с участието на представители на общините, бизнес структурите и заинтересованите НПО от областта. На по-късен етап може да се създаде Областен туристически и информационен център или при проявен интерес тази дейност да се поеме от фирма, която да организира и рекламира туристическите дестинации.

МЕРКИ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТИ И УСЛУГИ

Мярка 5. Промоция и реклама на туристически продукти

Много от новосъздадените елементи на туристическо предлагане все още не са сглобени в цялостни продукти и не присъстват активно на туристическия пазар. Това са преди всичко експонираните културно-исторически ценности в общините Исперих и Разград. В следващата фаза на „валоризиране” те трябва да бъдат основата на специализирани собствени продукти, а не да останат само „обекти за посещение”.

Мярка 6. Създаване на интегрирани природно-културни маршрути на територията на общините от областта, включващи такива в съседни общини/области

Досегашните локални продукти на маршрутно-познавателния туризъм трябва да се обвържат в мащаби, позволяващи маркетирание и избор на дестинация. Областите Разград, В. Търново, Русе и Шумен могат да се разглеждат не само като единен ареал, „буферна зона” на Черноморския туризъм, но и като район с реализуем потенциал за самостоятелни цялостни туристически продукти. Сътрудничеството и кооперирането със съседни области и контактът с посредниците в пазара на такива продукти е настоящ дефицит в практиката и доказана необходимост до края на плановия период. Инициатори на действията по тази мярка трябва да станат публичните институции – областните и общински администрации.

Мярка 7. Подготовка и реализация на проекти, финансиращи съхраняването и експонирането на културно-историческото наследство и природното богатство

Потребностите от инвестиции в туристическите обекти на областта са несъизмеримо по-големи от разполагаемите ресурси. Подготовката на качествени проекти за експониране, обновяване и съхранение на културно-исторически и природни обекти и изграждане на туристическа инфраструктура до и в тях са предпоставка за развитието на устойчив туризъм в областта. Досегашните успешни усилия на общините Разград и Исперих трябва да бъдат продължени и доразвити.

Мярка 8. Информирание на населението за възможните инициативи и достъпните финансови източници за създаване на туристически услуги

Освен стандартната туристическа инфраструктура (хотели и ресторанти) и обектите за посещения (културно-исторически и природни), огромно значение за алтернативния туризъм имат непрофесионалните услуги и контакта с обикновените хора. В сравнение с масовия туризъм, продуктите на алтернативния предполагат много по-широк контакт със средата и хората. Информирането, обучението и включването на хората от туристическите ареали на областта е сред важните градивни стъпки към изграждане на конкурентноспособни туристически продукти.

Мярка 9. Разработване на механизъм за набиране на допълнителни средства за поддържане и обогатяване на експозициите към културно-историческите обекти

Старата система на „входен билет“ се оказва неадекватна за набиране на достатъчен ресурс за „самоиздръжка“ на обектите за туристически посещения. Необходимо е разработване и прилагане на по-гъвкава система за ресурсно осигуряване на поддържането и експонирането на обектите. Неразвити са дискретните подходи към съзнанието и културата на туристите, например, предлагането на „дарение“, което на доброволен принцип би отразило отношението/оценката на посетения обект в диапазона от „нулева реакция“ до „щедрост“.

МЕРКИ ЗА КАДРОВО, ИНСТИТУЦИОНАЛНО И ИНФОРМАЦИОННО ОСИГУРЯВАНЕ НА ТУРИЗМА

Мярка 10. Обучение на специалисти в представянето на културно-исторически и природни обекти

Модерните подходи в представянето и експонирането на културни и природни ценности са все още малко познати и още по-малко приложени. Това може да бъде и едно от направленията за реализация на нови проекти по ОП „Човешки ресурси“ и Програмата за развитие на селските райони.

Мярка 11. Изграждане на интегрирана информационна система за туризма между общините и създаване на общински информационни центрове

Наличността, актуалността и прекия достъп до туристическата информация е сред основните недостатъци на българския туризъм като цяло. Функционирането на туристически информационни центрове, първоначално в Разград и Исперих, с единна система за актуална туристическа информация е стъпка в качествено развитие на туристическото предлагане в областта.

Финансова подкрепа:

- Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика“;
- Програма за развитие на селските райони;
- Оперативна програма „Регионално развитие“;
- Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“;
- Рамкова програма „Конкурентоспособност и иновации“;
- Седма рамкова програма на Европейския съюз за научни изследвания, технологично развитие и демонстрационни дейности;
- Програма на ЕБВР за финансиране на бизнес консултантски услуги (Програма БАС);
- Програма ИНТЕРРЕГ IV С;
- Програма за трансгранично сътрудничество Румъния-България;
- Национален иновационен фонд;
- Публично-частно партньорство;

- Държавен бюджет;
- Общински бюджети;
- Банкови кредити;
- Средства на бизнеса;
- Чуждестранни инвестиции;
- Дарения.

Приоритет 2:

Развитие на ефективен и конкурентноспособен аграрен сектор

Област Разград е с утвърдени селскостопански традиции и значимостта на аграрния сектор ще нараства. развитието на областта трябва да се обляга и на него през плановия период до 2013 г. Тази икономическа и социална опора се гради върху богат природен ресурс, добри традиции, човешки потенциал и възможности за по-висока ефективност и конкурентноспособност. Оценен от позицията на съвременните критерии и изисквания на ЕС, аграрният сектор на областта съдържа много недостатъци и в същото време, неизползвани възможности.

Целите и мерките се насочват в **2 основни направления:**

1. Преодоляване на недостатъците: ниска принадлежна стойност, неразвита пазарна инфраструктура, слабо присъствие на научно обслужване, ниска ефективност и конкурентноспособност.

2. Разширяване на комплекса от дейности/оползотворяване на ресурси – модерно фермерство, увеличаване на трайните насаждения, поливно земеделие, интензивно зеленчукопроизводство, екологично земеделие, преработващи предприятия, екологизация (НАТУРА 2000), включване на алтернативния туризъм като съпътстваща дейност за допълнителни доходи и „култивиране” на поведението.

Наред с пазарноориентираните производства и услуги, областта носи бремето на дребни и бедни натурални и полупазарни стопанства. Подпомагането им и извеждането на част от тях до нивото на пазарноориентираните е част от целевия пакет за развитие на аграрния сектор и селските райони на областта.

Крайната цел в аграрния сектор и селските райони е да се постигнат нови качества – устойчиво и интензивно развитие, конкурентноспособност, ефективност, собствен „профил”.

На тази основа се залагат следните специфични цели и мерки:

Специфична цел 1: Оптимално използване на природните ресурси

Мярка 1. Развитие на зърнопроизводството и отглеждането на технически култури

Област Разград е традиционен производител на зърнени, маслодайни и технически култури. До 2009 г. 45% от селскостопанските машини са подновени, основно с проекти по мярката „Модернизация на земеделските стопанства” по Програмата за развитие на селските райони. До 2014 г. се предвижда 90% обновяване на техниката. Планират се следните дейности:

- Обновяване на машинотракторния парк;
- Изграждане на силози за съхраняване на зърно;
- Стимулиране на процеса за уедряване на площите за зърнопроизводство и отглеждане на технически култури;
- Намаляване дела на пустеещите земи;
- Търсене на форми за увеличаване добива от единна площ чрез използване постиженията на селскостопанската наука.

Мярка 2. Развитие на модерно животновъдство с преработвателен сектор

Мярката включва:

- Разработване на устройствени планове на територии извън населените места, подходящи за животновъдство и за изграждане на базова инфраструктура;
- Подготовка и реализация на проекти, финансирани по Програмата за развитие на селските райони за създаване на модерни ферми от европейски тип;
- Насърчаване на бизнеса за изграждане на МСП за преработка на продукцията.

Мярка 3. Обновяване и увеличаване на трайните насаждения

- Максимално оползотворяване на възможностите по програма САПАРД и Програмата за развитие на селските райони за създаване на нови трайни насаждения;
- Комасация на земеделските земи чрез развитие на пазара на земя;
- Отреждане на общински и държавни земи, вкл. и продажба, за инвестиции в трайни насаждения;
- Инициативи за привличане на инвеститори за създаване на трайни насаждения, съобразени с природоклиматичните условия и с възможности за износ на прясна, замразена или преработена продукция.

Мярка 4. Увеличаване на площите за поливно земеделие чрез възстановяване и доизграждане на напоителните системи

- Реализация на публични проекти за възстановяване на съществуващите в близкото минало напоителни системи в общини Кубрат, Лозница и др.;
- Актуализация на микрорайоните, подходящи за поливно земеделие и зеленчуко-производство;
- Насърчаване създаването на сдружения на производителите за възстановяване на съществуващи или създаване на нови поливни площи;
- Информационна, административна и организационна помощ за създаване на сдружения за напояване.

Мярка 5. Залесяване на ерозирали и неподходящи за ползване площи

- Насърчаване провеждането на залесителни мероприятия в определени общински и държавни територии с висока ерозия или неподходящи за обработка/ползване като пасища;
- Поддържане на съществуващите разсадници в общините, а при липса на такива – отреждане на подходящи общински земи и предоставяне на бизнеса за изграждане на разсадници за посадъчен материал;
- Ангажиране на част от лицата, работещи по програмите за заетост, финансирани от държавата, за изпълнение на залесителни мероприятия през благоприятните сезони.

Мярка 6. Подобряване на достъпа до земеделските стопанства и естетизиране на територията

В голямата си част тези територии са общинска собственост, включително полските пътища в обработваемите и необработваемите земи. Общините следва да разработят подходящи проекти и да кандидатстват за финансиране по Оперативните програми за естетизиране на необработваемите територии в землищата на населените места и изграждане на подходяща инфраструктура за отход, игри, развлечения.

Мярката включва:

- Подобряване на състоянието на съществуващите полски пътища;
- Устройство на места за отход, полски чешми, заслони, залесяване;

Тази лека инфраструктура ще има двойно използване – от стопаните, местното население и посетители – туристи, ловци, берачи на билки, гъби и др.

Мярка 7. Популяризиране и насърчаване на екологичното земеделие и зеленчуко-производство

Популяризирането следва да се реализира чрез масово достъпни информационни материали за добри практики и с консултации от специалисти (в агро-бизнес центрове) и Службата за съвети в земеделието към МЗХ, Разград. Стимулирането може да стане по две направления – по-печеливша пазарна реализация на продукцията и по-достъпни технологии за производство. Мярката е в пряка зависимост от осигуряването на поливни площи и зависи от климатични условия за съответните култури.

Специфична цел 2: Повишаване на квалификацията на човешките ресурси в аграрния сектор

Мярка 1. Осигуряване на достъп до актуална информация и повишаване на научното обслужване в аграрния сектор

Информацията следва да включва пазарната конюнктура, новости в земеделието, животновъдството, подходящи за района сортове, породи, начини за съхранение на продукцията, възможности за финансиране на аграрни дейности, консултации, европейски изисквания.

Достъпът до тази информация се осигурява чрез интернет сайт, мрежа от агробизнес центрове (поне по един във всяка община, но с единно управление и координация в областния център). Мярката следва да се реализира като единна система за информация и съвети в земеделието.

Мярка 2. Укрепване на съществуващите и създаване на регионални структури към националните браншови организации на производителите

Освен крупните производители, мярката обхваща земеделските кооперации и най-вече дребните производители. Сегашното „застраховане” от природните рискове (на кооперации и дребни производители) с разнородно производство трябва постепенно да премине към по-тясна специализация, чиито рискове се компенсират с нормални застрахователни инструменти. Организациите на производителите са „щит” в конкурентната пазарна среда и са необходима стъпка към изграждането на по-висши форми – мрежи и клъстери.

Мярка 3. Подкрепа на млади фермери

Младите фермери имат възможност за директна финансова помощ за развитие на бизнес. Необходимо е да им се съдейства при изготвяне на бизнес планове и в подготовката на проекти за кандидатстване за финансиране по национални програми и Програмата за развитие на селските райони. Мярката предвижда и включване в обучение, административни услуги, съвети и активни пропагандни мерки за насочване на млади хора в развитието на този бизнес, подпомаган от държавата и ЕС.

Мярка 4. Подкрепа на натурални и полупазарни стопанства за превръщането им в пазарно ориентирани

Преобладаващите дребни производители са с ориентация към натурално стопанство и със спорадична насоченост към пазарна реализация, при произведени по-големи количества продукция. Макар и неефективна, тази форма на микроикономика е основната опора/компенсатор на селската бедност и безработица. Досегашните програми за подкрепа в аграрния сектор не са достатъчни за тях, а и не се познават добре. С оказана помощ, много от тези малки стопанства биха могли да се изведат до пазарна ориентация и специализация. При изготвен бизнес план и проект за развитие на такова стопанство, фермерът би могъл да получи именно такава помощ. Публичната подкрепа се изразява в предоставяне на

информация, обучение и консултантска помощ при изработване на бизнес планове и проекти за кандидатстване за финансиране, вкл. помощ при изготвяне на документацията, необходима за получаване на субсидии. Част от тези функции могат да се изпълняват от Областната дирекция „Земеделие” и Службата за съвети в земеделието в Разград към МЗХ и най-вече от създадени агробизнес центрове по общини, НПО с такава специализация.

Специфична цел 3: Развитие на икономически дейности в селските райони

Тази цел преследва паралелно два желани ефекта:

- **Социално-икономически** – увеличаване на БВП за региона, повишаване на заетостта, доходите и като цяло – намаляване на бедността;
- **Регионален** – намаляване на диспропорциите в развитието на областта.

Мярка 1. Привличане на инвестиции за изграждане на МСП за преработка на плодове и зеленчуци (замразяване, сушене, консервиране, дестилиране) и за преработка на животинска продукция.

Мярката включва устройствени проекти, отреждане на подходящи терени – общински и държавни, изграждане на довеждаща инфраструктура и маркетинг за привличане на инвеститори. Възможности за финансиране на публичните инвестиции могат да се търсят с проекти по ОП „Регионално развитие” и ПРСР.

Мярка 2. Насърчаване на частни инициативи за създаване на микропредприятия за производство на стоки за бита и за развитие на местни занаяти и услуги в селата

Мярката е свързана с мярка 1 и дава възможност за инициране на подобни дребни производства в подходящи общински терени и сгради, които не се използват по предназначение или в преустроени собствени имоти и сгради.

Финансова подкрепа:

- Програма за развитие на селските райони;
- Оперативна програма „Конкурентносбособност на българската икономика”;
- Оперативна програма „Регионално развитие”;
- Национални програми на Министерството на земеделието и храните;
- Програма „Сътрудничество” на Седма рамкова програма на ЕС;
- Банкови кредити;
- Собствени средства.

Приоритет 3:

Обновяване и развитие на техническата инфраструктура, подобряване качествата на околната среда

Балансираното, екологосъобразното и устойчивото устройство и развитие на територията е в тясна зависимост от състоянието на техническата инфраструктура на областта. Обновяването на съществуващата и развитието на по-модерна инфраструктура има определящо значение за повишаване на инвестиционната привлекателност, за подобряване качеството на околната среда и спомага за по-бързото интегриране на областта в регионален и национален план.

С модернизацията и развитието на базовата инфраструктура политиката за регионално развитие следва да постигне:

- Осигуряване на балансирано, екологосъобразно и устойчиво развитие на територията, привличане на инвестиции, повишаване на заетостта и икономически растеж;

- Изграждане на необходимите елементи на инфраструктурата в населените места от областта, съобразно техните нужди и потенциал за развитие;
- Подобряване предлагането на стоки и услуги;
- Намаляване на различията между отделните територии и общности;
- Подобрена среда на обитаване;
- По-голяма мобилност на населението.

Специфична цел 1: Обновяване и развитие на техническата инфраструктура

Обновената и развита техническа инфраструктура е фактор, който стимулира развитието на бизнеса и икономическото сближаване на цялата територия на областта и създава условия за използване на местния потенциал. Дейностите по нейното изграждане водят до създаване на нови работни места в процесите на нейното изпълнение и експлоатация.

Модерно изградената инфраструктура е предпоставка за привличане на инвестиции и повишаване ефективността на икономическите дейности, тя осигурява по-голяма мобилност на бизнеса и населението, оптимизира трафика и цените за превоз на хора и стоки.

Дейностите за постигане на тази специфична цел се групират в няколко мерки:

Мярка 1. Подобряване на достъпа до главните транспортни коридори

Тази мярка е насочена към пътищата, осигуряващи връзки и възможности за по-лесен достъп към националната транспортна инфраструктура, интегрираща областта с другите райони на страната, поради което следва да включва финансиране на публични проекти за обновяване на републиканските пътища по:

- ***Направление Разград – София*** (през Попово, Николаево, Стражица), до Главен път E772 – В. Търново за София или за включване в Общоевропейския транспортен коридор № 9 към Южна България. На територията на Област Разград това е третокласният път ***Разград – Попово***, който следва да се реконструира поне за втори клас, а през следващия планов период в първи клас, за връзка с магистрала „Хемус”.
- ***Направление Исперих – Разград***. Този пътен участък трябва да се реконструира от републикански път трети клас във втори, за подобряване на връзките между областите Разград и Силистра.
- ***Направление Тутракан – Кубрат – Разград – Търговище***, за подобряване на социално-икономическите връзки между областите Силистра, Разград и Търговище, с излаз до кръстовище „Петолъчката” и от него към областите от Югоизточния район, пристанище Бургас и южното Черноморие. Следва да се извърши рехабилитация на амортизираните участъци от пътя в областта, като най-наложителна е тя за отсечката от с. Трапище, Община Лозница до Търговище.

Предвид големия финансов ресурс за едновременното осъществяване на проекти в посочените направления и в съседните области, е необходимо да се възстанови взаимодействието и синхронизирането на усилията между институциите от областите Разград, Търговище и Силистра за рехабилитация или реконструкция на пътищата в техните територии.

- ***Изграждане на кръгово кръстовище*** на пресичащите се републикански пътища П-49 и П-51 (след с. Трапище, Община Лозница). Неговото изграждане е крайно належащо, тъй като е много конфликтно и в него са станали много тежки катастрофи.

Мярка 2. Подобряване на достъпа до публичните услуги за населението и бизнеса, чрез прилагане на информационните и комуникационните технологии

Създаването на активна бизнес среда, насърчаването и стимулирането на малкия и среден бизнес за повишаване на неговата конкурентноспособност изискват инфраструктура,

осигуряваща достъп до последните постижения във всяка област на човешкото развитие и гарантиране на съвременни условия за тяхното приложение.

Постигането на тази цел е възможно с въвеждането на технологии за цифров пренос на информация, водещи до повишаване на ефективността, обхвата и прозрачността от предоставянето на публични услуги на населението, както и на услуги за местния бизнес: бизнес и данъчна информация, други административни и специализирани услуги за бизнеса и гражданите, предоставяни от общинските, регионалните и областната администрации, чрез:

- Изграждане и усъвършенстване на комуникационните системи и мрежи за информация в публичните институции от областта;
- Предприемане на действия за разширен достъп до Интернет;
- Обновяване на електронните страници на общинските, регионалните и областната администрации за гарантиране на по-голяма публичност на информацията и въвеждане на електронни административни и специализирани услуги за бизнеса и населението.

Мярка 3. Оптимизиране структурата на енергопотреблението чрез реализация на програми и проекти за енергийна ефективност

Действията за подобряване на енергийната ефективност разкриват възможности за повишаване както на ефективността на икономиката, чрез намаляване на енергоемкостта на произвежданите продукти, така и за подобряване условията на обитаване, оптимизиране на структурата на енергопотреблението в бита и обществените сгради.

Енергийната структура на потреблението определено влошава икономическите показатели на областта. Лошото физическо състояние на старите сгради, липсата на топлоизолации, неефективното осветление и отопление изискват организирана дейност за повишаване на енергийната ефективност, включваща:

- Енергийни обследвания на обществените и жилищните сгради;
- Саниране на обществени и жилищните сгради, въз основа на извършените обследвания и реализация на проекти за ЕЕ;
- Подмяна на горивните инсталации с енергоспестяващи съоръжения чрез финансиране на проекти за ЕЕ;
- Разширяване на газопреносната мрежа и увеличаване броя на газифицираните сгради – обществени и жилищни;
- Въвеждане на енергоспестяващо улично осветление във всички населени места от областта с автоматично управление;
- Ускорена подмяна на дограмата на обществените и жилищните сгради с такава, която осигурява ефективна топлоизолация и по-добра естествена осветеност;
- Проектиране и изпълнение на новостроящите се сгради с ефективна топлоизолация, максимална естествена осветеност и енергоспестяващо отопление;
- Провеждане на активна информационна кампания за възможностите за финансиране на проекти от Европейските фондове, Национални програми и улеснено кредитиране от банките за въвеждане на енергоспестяващо отопление и осветление, вкл. изпълнение на ефективни топлоизолации на съществуващите обществени и жилищни сгради;
- Информирание на населението за ползите от подмяна на осветителните тела и домакинските електроуреди с енергоспестяващи такива за битови нужди.

Мярка 4. Използване на алтернативни източници на топлина, включително на възобновяеми енергийни източници.

Мерките и действията по енергийна ефективност в Областната и общинските програми следва да са насочени към:

- Определяне на държавни и общински земи, непригодни за земеделски нужди, за изграждане на фотоволтаични паркове за производство на електроенергия;
- Проучване на възможностите за изграждане на ветрогенератори за производство на електроенергия на територията на областта;
- Институционална подкрепа и насърчаване на бизнеса за изграждане на инсталации за производство на биодизел;
- Проучване на възможностите и подкрепа на бизнеса за производство на брикети от дървени стърготини, слама, растителни стебла, и др. отпадни продукти, за отопление на индивидуални жилищни и стопански сгради в населените места, където не е възможно газифициране или прилагане на други съвременни способи за отопление;
- Активизиране работата на Областния и Общинските съвети за енергийна ефективност, които да генерират идеи за проекти по Програмите за енергийна ефективност и активно да съдействат за изпълнение им.

Специфична цел 2: Модернизация на техническата инфраструктура за преодоляване на вътрешнорегионалните различия и постигане на териториален баланс

Отчитайки инфраструктурите различия на отделни територии от областта, усилията трябва да се насочат приоритетно към местата, където има осезаема бариера за използването на потенциалните фактори за икономически растеж и необходимост от действия за преодоляване на затрудненията в социално-икономическото им развитие.

Насочването на икономическата активност в подходящи центрове на областта за самостоятелни производства или на взаимосвързани производствено-технологични структури, в съчетание с модернизация на аграрния сектор, изискват изграждане подходяща техническа инфраструктура, осигуряваща устойчивост на тези процеси във времето.

Действията за постигане на тази специфична цел трябва да бъдат ориентирани към мерки за подобряване на транспортната достъпност чрез финансиране на проекти по Оперативните и националните програми.

Мярка 1. Осигуряване на по-добър транспортен достъп на периферните и изостанали райони до зоните на развитие на икономически дейности и социални услуги

Подобряването на транспортните връзки засилва ефективността на икономическите дейности в общините, стимулира тяхната активност и допринася до „изглаждане” на териториалните различия. Рехабилитацията и модернизацията на регионалната транспортна инфраструктура гарантира интегрирано функциониране на областта като цяло и максимално усвояване на потенциалите за развитие, като улеснява достъпа до тях и спомага за териториалното сближаване, което включва:

- Изпреварваща рехабилитация на второкласните пътища, които трябва да изпълняват ролята на довеждащи направления към основната ос Русе – Варна и връзките със съседните области;
- Реконструкция и рехабилитация на всички пътища от републиканската и общинската мрежа, осигуряващи връзките вътре в областта и улесняващи достъпа до областния и общинските центрове;
- Рехабилитация на ж. п. инфраструктурата в областта и модернизация на ж. п. гарите Разград, Исперих и Самуил.

Мярка 2. Модернизация на телекомуникационната мрежа и разширяване прилагането на съвременни съобщителни услуги

Съобщителната мрежа е развита в недостатъчна степен в областта и бавният темп на модернизация водят до информационно-комуникационно изоставане и задълбочаване на териториалните различия. Модерната съобщителна мрежа, осигуряваща достъп до съвременни услуги, позволява използването на информационните и комуникационни

технологии /ИКТ/ на самите работни места от потребителите. Работата от разстояние осигурява гъвкавост във времето и местоработата, като позволява да се преодолеят бариерите на времето и дистанцията.

Преди всичко това изисква:

- Подобряване на предоставяните далекосъобщителни услуги в по-изостаналите райони на областта;
- Създаване на технологични условия за достъп до бизнес информационните мрежи и Интернет с изграждане на ефективни технологии за достъп: ADSL, оптични кабелни връзки, радиоразпръскване, доизграждане и развитие на GSM мрежата и същевременно обучение и развиване на умения за ползване на специализирана информация, чрез:
  - Обновяване на Интернет страниците на областната и общинските администрации с богата и разнообразна информация, новини и разширяване достъпа до предлаганите услуги;
  - Увеличаване на броя на обществените места за достъп до Интернет – библиотеки, читалища, училища, информационни центрове и др.

Мярка 3. Сигурно и качествено електроснабдяване за цялата територия на областта, гарантиращо балансирано развитие на всички общини

Електроенергийната мрежа е оразмерена за товари, по-големи от настоящите и има възможност за поемане на допълнителни натоварвания, но за бъдещото развитие на областта се налага освен поддържане на добри технически и експлоатационни параметри на съществуващата мрежа, така и доизграждането ѝ.

Една част от действията са свързани с нормализирането и повишаване на сигурността на електрозахранване на потребителите в някои общини, чрез разширение на системата високо напрежение:

- Изграждане на подстанция 110/20 кV „Лозница“;
- Изграждане на подстанция 110/20 кV „Самуил“;
- Преоборудване на възлова станция „Цар Калоян“;
- Електроразпределителна мрежа средно напрежение:
- Изграждане на нови трафопостове и довеждащи електропроводи до тях в селища от общините Разград, Кубрат и Цар Калоян;
- Осигуряване на довеждащо електрозахранване в съответните територии на населените места, към които е заявен инвестиционен интерес.

Специфична цел 3: Доизграждане и развитие на инфраструктурата, подобряваща качеството на жизнената среда

Инфраструктурата, пряко свързана с качеството на жизнената среда, включва преди всичко канализация, улици, водоснабдяване, електроснабдяване и благоустрояване на населените места.

Мярка 1. Подобряване на водоснабдяването на населените места от областта

Високият процент загуби в разпределителната мрежа, заедно с високите разходи при добива и преноса на основните количества вода от водоснабдителна система „Дунав” и относително малкият дял на местните водоизточници, предопределят една от най-високите цени на водата в страната, което налага оптимизиране на водоснабдяването чрез:

- Доизграждане и рехабилитация на водоснабдителните мрежи в населените места с цел намаляване на загубите;
- Максимално използване възможностите на местни водоизточници;
- Изграждане на допълнително водоснабдяване в населени места с недостиг на питейна вода.

Мярка 2. Обновяване и доизграждане на канализационните системи

Неизградената канализация в селата и директното отвеждане на дъждовни и отпадни води в реки и дерета, както и амортизираната и недоизградена канализационна мрежа в по-малките общински центрове на областта, извеждат този проблем като приоритетен. Средства за финансиране на изграждането на канализационни мрежи и ПСОВ следва да се търсят по ОП „Околна среда” и ПУДООС към МОСВ. Действията трябва да бъдат насочени към:

- Реконструкция и доизграждане на канализационната мрежа в общинските центрове.
- Реконструкция и модернизация на съществуващите ПСОВ в Разград, Исперих, Кубрат и Лозница;
- Изграждане на канализационни мрежи и ПСОВ в Завет, Самуил и Цар Калоян;
- Изграждане на канализационни мрежи и пречиствателни съоръжения в населените места с над 2000 души население.

Мярка 3. Разширяване на вида и качеството на съобщителните услуги за населението

Доизграждането и модернизацията на съобщителната мрежа ще улеснят достъпа на населението до публични услуги в здравеопазването, социалното обслужване, административните услуги на общинските и областната администрации, данъчните служби и другите териториални звена на централната власт, което изисква:

- Продължаване на цифровизацията на фиксираната телекомуникационна мрежа;
- Подобряване на телекомуникационното обслужване в малките населени места и разширение на селищната телефонна мрежа;
- Създаване на технически условия за осигуряване на достъп до далекосъобщителните услуги за хора със специфични потребности (хора в неравностойно положение, социално слаби, възрастни, неграмотни).

Мярка 4. Разширяване използването на природния газ като енергоносител за битово и обществено потребление

Безспорните предимства на природния газ пред традиционните енергоносители води както до подобряване на социално-битовото и комунално обслужване на населението, така и до подобряване на жизнената среда и екологичната обстановка.

Разширяването на газификацията за обществено и битово потребление включва:

- Разширяване на газоразпределителната мрежа в Разград, Исперих и Кубрат и увеличаване броя на газифицираните фирми, домакинства и обществени сгради;
- Изграждане на газоразпределителна мрежа в гр. Лозница.

Специфична цел 4: Подобряване качествата на околната среда

Подобряване качествата на водата, въздуха и почвите включва прилагането на мерки, които ще подобрят екологичната обстановка в зависимост от териториалния обхват на увреждането, обхвата на засегнатото население, концентрацията на замърсяването и степента на вредност за човешкото здраве и природата. Предлаганите мерки ще въздействат в няколко направления:

- елиминиране на източници на замърсяване;
- възпрепятстване преноса на замърсяване от един на друг компонент на околната среда и предпазване от замърсяване.

Според характера си, мерките могат да се групират като устройствени, технически, технологични, институционални, вкл. партньорство с бизнеса.

Мярка 1. Мониторинг на качеството на въздуха, водите и почвите

На територията на Област Разград не съществуват сериозни замърсявания от промишлените производства. ТЕЦ за битови нужди в Разград и ТЕЦ за промишлени и битови нужди в източната промишлена зона са газифицирани. Общините от областта могат

да се включват в националните програми за опазване и подобряване състоянието на околната среда, а при възникнали огнища на замърсяване да предприемат съответни мерки и взаимодействат с компетентните държавни органи.

Мярка 2. Почистване на замърсени терени, сметосъбиране и преработка на отпадъците

- Премахване на всички нерегламентирани депа за твърди битови и строителни отпадъци и рекултивация на замърсените терени във всички населени места от общините в областта;
- Обхващане в организирано сметосъбиране на ТБО в регионалното депо, Разград на всички населени места от общините в областта;
- Въвеждане на разделно събиране на ТБО за рециклиране и преработка;
- Проучване възможностите за изграждане на завод за преработка на отпадъците в регионалното депо Разград

Мярка 3. Запазване и поддържане на биоразнообразието в защитените територии

- Популяризиране и обогатяване на видовия състав на флората и фауната в областта;
- Предприемане на постоянни мерки по опазване и възстановяване на застрашени растителни и биологични видове;
- Изготвяне и изпълнение на планове за управление на защитените територии;
- Изграждане на екологична туристическа инфраструктура – екопътеки, детски площадки, места за палене на огън, биваци и др. съоръжения в защитените територии и зоните за отдих, с цел опазване на природата и биологичното разнообразие.

Мярка 4. Институционални мерки и партньорство с бизнеса и НПО по опазване на околната среда

- Провеждане на действия за повишаване на екологичното съзнание на населението в партньорство с медиите;
- Използване на програмите за заетост за решаване на екологични проблеми;
- Повишаване на екологичното съзнание на подрастващите в училищата;
- Поощряване на граждански инициативи за опазване на природата.
- Публично-частно партньорство с бизнеса и НПО за поддържане на биоразнообразието в защитените територии и обекти

Мярка 5. Трансгранично и международно сътрудничество

- Участие на представители от областта в европейски и други международни програми за сътрудничество;
- Включване на общини от Област Разград в мрежа от устойчиви общини.
- Изготвяне и реализация на проекти от общините, финансирани по Оперативна програма „Околна среда” и националните програми, в партньорство с други общини и региони от държави – членове на ЕС, за съхраняване и подобряване качеството на околната среда.

Финансова подкрепа:

- Оперативна програма „Регионално развитие”;
- Програма за развитие на селските райони;
- Оперативна програма „Околна среда”;
- Предприятие за управление на дейностите по опазване на околната среда (ПУДООС);
- Програма LIFE+;
- Фонд „Енергийна ефективност” /ФЕЕ/;

- Инициатива на Европейската комисия и Европейската инвестиционна банка ELENA (Европейска подкрепа за регионална енергетика), финансирана от Програма „Интелигентна енергия за Европа”;
- Програма в областта на Трансевропейската енергийна мрежа (TEN-E);
- Кредитни линии на ЕБВР – КЛЕЕВЕИ, РЕЕСЛ;
- Програма ИНТЕРРЕГ IV С;
- Програма за трансгранично сътрудничество Румъния-България;
- Програма „Сътрудничество” на Седма рамкова програма;
- Публично-частно партньорство;
- Общински бюджети;
- Целеви средства от държавния бюджет

Приоритет 4:

Подкрепа на човешкия капитал, увеличаване на заетостта, повишаване на жизнения стандарт

Укрепването на човешкия капитал, повишаването на заетостта и подобряването на качеството на живот водят до социално сближаване и повишаване привлекателността на средата за обитаване на всяка териториална общност. Общият ефект е не само в ползите за общото икономическо развитие и грижата за хората, но и в съхраняването и развитието на човешкия потенциал, традициите и подобрената жизнена среда.

Подобряването на уменията на човешките ресурси за по-висока приспособимост към икономическите и социалните промени е предизвикателство за всички райони на страната. Регионалните дефицити в качеството на човешките ресурси са неравномерно разпределени по територията, но навсякъде се наблюдават негативни тенденции към откъсване на образованието от регионалната икономическа среда, недостиг на умения и квалификация за работа с новите технологии и изискванията на производствения процес, прекъсване на връзката между образованието и потребностите на местните пазари на труда, липса на осъзната фирмена политика за квалификация и обучение на работната сила.

На територията на областта съжителстват различни етноси като болшинството в някои от тях е с ниска грамотност, липса на квалификация, ниска здравна култура, висок дял на безработните. За включването им в пазара на труда и за ограничаване на миграцията са необходими адекватни дейности, насочени към постигането на няколко специфични цели:

Специфична цел 1: Повишаване на качеството на човешкия капитал и постигане на съответствие с изискванията на пазара на труда

Изискванията на съвременния пазар на труда налагат нова политика спрямо образователните и квалификационните характеристики на трудовите ресурси. От една страна, това е свързано с реализирането на мерки, насочени директно към работната сила в областта, с оглед засилване на нейната конкурентноспособност, а от друга страна – към политиките на местните пазари на труда, които следва да се приспособят към специфичните нужди на региона.

Осъществяването на мерките, дейностите и проектите за повишаване качеството на човешкия потенциал в областта следва да се реализира в партньорство между регионалните и местните власти и социално-икономическите партньори, в т.ч. училищата, бизнеса, сдруженията на бизнеса, териториалното бюро по труда, неправителствения сектор. За целта следва да се използват всички възможности, които се предлагат за финансова подкрепа на тези мерки с проекти по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”, както и националните програми за обучение, квалификация и заетост на Министерството на труда и

социалната политика. Целесъобразно би било да се създаде Областен съвет за партньорство по трудова заетост, обучение и квалификация, дори и такива съвети в общините от областта.

Особеностите на местните потенциали и пазар на труда налагат усилията да се насочат в две основни направления:

Мярка 1. Повишаване на трудовата заетост чрез усвояване на нови професионални умения от работната сила

Особеностите на местните потенциали и пазар на труда налагат усилията да се насочат в две основни направления:

Първото направление е свързано с конкретни дейности по издигане на квалификационните характеристики на трудовите ресурси в конкурентните области на икономическо развитие: биотехнологии, стъklarство и керамика, машиностроене, селско стопанство, хранително-вкусова промишленост, туризъм. За целта е необходимо:

- включване на бизнеса и НПО в проекти за обучение на работната сила и стимулиране изграждането на собствена система за професионална подготовка на кадрите;
- засилване на връзките между професионалните училища в областта и бизнеса;
- насочване на активните политики на пазара на труда към обучения и квалификации, даващи възможност за конкретна трудова реализация в района, чрез разработване на програми и курсове за обучение, директно насочени към изискванията на бизнеса в областта;
- разработване и реализация на такива проекти за обучение и квалификация, които да се финансират по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”;
- изпълнение на програми, преодоляващи несъответствията между уменията и нуждите на пазара на труда.

Мярка 2. Създаване на условия за непрекъснато професионално обучение с цел повишаване адаптивността на работната сила към потребностите на икономиката

Второто направление е свързано с действия за общо издигане на квалификационните и образователни умения на трудовите ресурси. То включва:

- изграждане на система за непрекъсната професионална квалификация;
- обучение в използване на информационни и комуникационни технологии;
- интервенции, отнасящи се до активно включване на социалните партньори в професионално обучение и квалификация с различна продължителност и интензивност, след провеждане на проучвания за нуждите на пазара на труда;
- професионална преориентация /повторно обучение/ и преквалификация на заетите в районите, в които се осъществяват структурни промени;
- стаж за млади хора и адаптиране в работната среда;
- реализация на проекти за квалификация/преквалификация, финансирани по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”.

Мярка 3. Интегриране на цялата териториална общност към пазара на труда

Високата безработица в голяма част от населените места в областта налага специфична подкрепа на политиките на пазара на труда, насочени към **създаване на условия за изнасяне на заетост в общините с критични стойности на този показател.**

Необходимо е да се разработят програми за създаване и изнасяне на заетост, която да се адресира към националните програми за подкрепа на заетостта и възможностите, които предоставят Оперативните програми за нови инвестиции и работни места. Програмата следва да съдържа следните дейности:

- Субсидирана заетост в жизненопроизводства по различни национални програми;

- Информационна система за търсената от инвеститорите работна сила и съответно предлаганите работници и специалисти;
- Подготовка и реализация на проекти финансирани по Оперативните програми в подкрепа на инвеститори при разкриване на нови работни места в определени региони;
- Изграждане на съпътстващи производства в по-слабо развити населени места на областта;
- Подкрепа на самонаетите лица;
- Повишаване на капацитета на областната и общинските администрации за подкрепа на бизнеса и НПО в общините;
- Разработване на специфичен пакет от мерки за привличане на представители на едрия бизнес в областта, в т.ч. предлагане на свободни терени, устройване на нови производствени зони ;
- Изграждане на бизнес паркове в локализации с потенциал за развитие на нови промишлени дейности.

Специфична цел 2: Подобряване на образователните услуги

Адаптирането на съществуващата и създаване на нови образователно-квалификационни структури с многоцелево предназначение (за преодоляване на ниската грамотност, за нуждите на професионалното образование, за целите на обучението през целия живот и др.), отговаряща на европейските стандарти за обучение, изисква целенасочени действия, групирани в следните мерки:

Мярка 1. Повишаване ефективността на обучението

Тази мярка е свързана както с проблеми от общ характер, така и със спецификата на областта, като изисква:

- Непрекъснато повишаване на квалификацията на педагогическите и управленските кадри в системата на основното и средното образование на областта;
- Интеграция на учениците от ромски произход, подлежащи на задължително обучение;
- Намаляване на спада в преждевременното напускане на училище и повишаване достъпа до начално образование с подчертан акцент към групите в неравностойно положение;

Мярка 2. Подобряване на материално-техническата база

- Оптимизиране на мрежата от училища и детски градини в областта;
- Подобряване на средата за обучение с оглед осъществяване на преход към информационно общество: компютризация на училищата съобразно количествените параметри и на етапи, заложи в Националната стратегия за ИКТ; достъп до Интернет на всички училища в областта; въвеждане на ИКТ в образователния процес, увеличаване на извънкласната подготовка за усъвършенстване на компютърни умения;
- Създаване и използване на информационна мрежа между Регионалния инспекторат на МОМН, отделите „Образование” в общините, професионалните гимназии и училищата.

Мярка 3. Включване на структурите на гражданското общество в образователния процес

Хроничният недостиг на финансови средства за поддържане на материалната база, спецификата на процеса на обучение при наличие на деца-билингви и необходимостта от осъвременяване на обучението в съответствие с новите изисквания, налагат разширяване обхвата на участниците в общия процес на обучение и споделяне на отговорностите, свързани с:

- Повишаване ефективността на взаимодействие между родители, учители и училищни настоятелства;
- Укрепване на съществуващите и създаване на извънучилищни заведения, в които да се работи за пълноценно използване на свободното време на учениците, за развитие на индивидуалността и стимулиране на творческите им заложби;
- Разяснителна и организационна дейност за намаляване броя на учениците, които остават извън училище(деца на социално слаби семейства, на семейства от малцинствен произход);
- Разкриване на центрове за квалификация и преквалификация съобразно пазара на труда.

Специфична цел 3: Повишаване на достъпа и качеството на здравните и социалните услуги на населението

Основен индикатор на възможностите за достъп до здравеопазване и за качество на здравните услуги е продължителността на живота. Въпреки че за Област Разград е характерен сравнително висок относителен дял на младите хора, в последните години се наблюдават тенденции за намаление дела на младите поколения и увеличение на населението от другите две възрастови групи, подобно на процесите в цялата страна.

Налагат се мерки за намаляване на регионалните дефицити в достъпа до здравеопазване и подобряване на качество на здравните услуги, свързани с развитието на здравно-осигурителната система, включително чрез инвестиции за подобряване на здравните услуги, които подобряват здравния статус на хората, а като цяло допринасят съществено за подобряване на качеството на живот в областта.

Мерките в тази област са следните:

Мярка 1. Повишаване на ефективността на здравеопазването

Тук се включват както вътрешни действия за усъвършенстване и подобряване качеството на здравните услуги, така и организационни, свързани с предлагането им и достъпа до тях:

- Провеждане на административна реформа чрез обединяване на РЦЗ – Разград и РИОКОЗ – Разград в Регионална здравна инспекция Разград;
- Разширяване обхвата на профилактичната дейност;
- Подобряване качеството на извънболничната и болнична помощ;
- Разширяване и осъвременяване на мрежата от заведения, предоставящи профилактични, здравни и рехабилитационни услуги;
- Разкриване на звена за долекуване, финансирани от Здравната каса;
- Разкриване на хосписи във всеки общински център на територията на областта;
- Осъвременяване на материалната база и снабдяване на медицинската апаратура.

Мярка 2. Усъвършенстване на взаимодействието между институциите за подобряване на здравеопазването

Създаването на условия за подобряване здравния статус на населението включват и усъвършенстване на институционалното взаимодействие, насочено към:

- Все по-пълно обхващане на работещите лица в задължително здравно осигуряване.
- Засилване на здравната и здравно-образователната превенция в училищата;
- Подобряване на неблагоприятните фактори на селищната среда и ограничаване на свързаните с тях заболяемост и смъртност;
- Подготовка и реализиране на проекти за укрепване на материалната база на здравеопазването.

Мярка 3. Разработване на Областна стратегия за развитие на социалните услуги.

През м. февруари 2011 г. бе приета Областна стратегия за развитие на социалните услуги в Област Разград 2011 – 2015 г. Целта на Стратегията е чрез добро планиране да се осигурят достъпни и качествени социални услуги в областта, интеграция на общности и индивиди, пълноценна реализация и грижа за хората от рисковите групи. В нея са включени следните приоритетни дейности:

- Превенция за деца и семейства в риск и деинституционализация на грижите за деца;
- Развитие на социалните услуги за социално включване на уязвими групи и лица в неравностойно положение;
- Грижи за старите хора за осигуряване на по-добър и достоен живот;
- Развитие на човешките ресурси и изграждане на междуобщинско партньорство и междусекторно сътрудничество.

Основните механизми за постигане на поставените цели в Стратегията са:

- Реформиране и закриване на специализираните институции за деца и за възрастни хора с увреждания;
- Подобряване качеството на съществуващите социални услуги и разкриване на нови и иновативни услуги за предоставяне на резидентна грижа в среда, близка до семейната и предоставяне на услуги в общността;
- Привличане на НПО за участие в предоставяне на социални услуги;
- Развитие на политики и мерки за социално включване в свързани сектори;
- Обучение на кадрите в социалната сфера.

Специфична цел 4: Развитие на културата, спорта и младежките дейности

Наличието на голям брой културни институции в областта, обособен сграден фонд, добри традиции и успешни практики в организирането на културни и спортни прояви са предпоставка за развитието на културните и спортните дейности като фактор за подобряване качеството на живота в областта.

Тук мерките могат да бъдат:

Мярка 1. Осъществяване на партньорство между местната власт, културните институции, неправителствения сектор и бизнеса за реализация на съвместни проекти

- Обвързване на културните дейности с туристическата индустрия, стимулиране и разширяване на културния и фестивален туризъм;
- Създаване на условия и насърчаване на предприемачеството в сферата на културата;
- Постигане на по-висок капацитет за подготовка и реализация на проекти по Оперативните програми за усъвършенстване и разширяване на културните прояви.

Мярка 2. Превръщане на местните културни институти в съвременни духовни центрове за разпространение на знания и съхранение на културните традиции

- Съхраняване културната идентичност на областта в цялото ѝ многообразие;
- Популяризиране на постиженията в сферата на художественото творчество в регионален, национален и международен мащаб;
- Приобщаване на децата и младежите към общозначимите ценности и активното им участие в организираните културни прояви.

Мярка 3. Развитие на спорта и младежките дейности

- Подобряване на условията за спорт и отдих на населението чрез ремонт и рехабилитация на съществуващите спортни съоръжения и площадки, зоните за отдих;

- Изграждане на нови спортни площадки, плавни басейни и други спортни обекти с многофункционално предназначение;
- Привличане на младите хора с извънкласни форми за спортуване в съществуващата спортна база.

Финансова подкрепа:

- Програма за развитие на селските райони;
- Оперативна програма „Регионално развитие”;
- Програма ИНТЕРРЕГ IV C;
- Програма за транснационално сътрудничество в Югоизточна Европа;
- Многостранна оперативна програма за ТГС в Черноморския басейн;
- Програма за трансгранично сътрудничество Румъния-България;
- Програма „Сътрудничество” на Седма рамкова програма на ЕС;
- Програма „Европа за гражданите”;
- Програма „Учене през целия живот” (секторни програми: Коменски, Леонардо да Винчи, Грюндвиг, Еразъм);
- Програма „Младежта в действие”;
- Програма „Култура”;
- Финансов механизъм на Европейското икономическо пространство (ФМ на ЕИП), Приоритетна област 3: Здравеопазване и грижа за децата;
- Програми на фондация „Лале”;
- Програма „Красива България”;
- Национален дарителски фонд „13 века България”;
- Публично-частно партньорство;
- Общински бюджети;
- Собствени средства;
- Чуждестранни инвестиции.

Приоритет 5:

Укрепване на институционалния капацитет за провеждане на ефективна регионална политика

Изпълнението на целите и приоритетите на Областната стратегия зависи в много голяма степен от институционалния капацитет, създаден в областните и общинските структури за провеждане на регионалната политика. Анализът показва, че съществуват редица слабости, които са свързани както с административния капацитет, така и с провеждане на принципа на партньорство за целите на регионалното развитие и повишаване на местната икономическа активност. Укрепването на капацитета следва да се обвързва с повишаването на конкурентноспособността на областта, както и с придобиването на умения от областната и общинските администрации да управляват програми и проекти, да осъществяват мониторинг и оценка на реализацията им, вкл. и на Областната стратегия и общинските планове за развитие.

За укрепването на административния капацитет на областните структури и общинските администрации следва да се реализират действия за изпълнение на следните цели:

Специфична цел 1: Изграждане на регионални и местни партньорства за развитие и подобряване на взаимодействието между институциите, бизнеса и структурите на гражданското общество

Тази цел може да се постигне със засилване на партньорството и междуобщинското взаимодействие и се базира на необходимостта от подобряването на сътрудничеството между участниците в създаването, приемането и изпълнението на Областната стратегия . Това партньорство има **две проявления**: **Първото** се свързва с вътрешния му аспект и се отнася до участието на заинтересованите страни в областта при създаването и изпълнението на стратегията. Това партньорство се реализира чрез участието на ръководните органи на областта и общините, областната и общинските администрации, социалните партньори, неправителствения сектор, частния бизнес и гражданите; **Второто** се налага при осъществяване на междуобщинско сътрудничество като често това предполага определено участие на областната администрация и регионалните структури на централната изпълнителна власт. В този смисъл взаимодействието изисква специфични форми, където представителството е различно и е необходимо равноправно участие на всички заинтересовани партньори в изпълнението на Областната стратегия , вкл. и тяхното обучение за работа в екип и съвременни информационно-комуникационни технологии.

Осъществяването на приоритета налага изпълнението на следните действия:

- Укрепване и засилване ролята на Областния съвет за регионално развитие и общинските съвети за развитие;
- Разширяване на диалога и взаимодействието с общините, бизнеса, НПО и гражданите;
- Разработване на интернет страница в Областна администрация за информиране на партньорите по изпълнението на стратегията;
- Изграждане на публично-частни партньорства в областта и общините за генериране на идеи и изпълнение на проекти финансирани по Оперативните програми за провеждане на ефективна регионална и местна политика;
- Работа в мрежа с всички деконцентрирани структури на държавната власт, местните власти и съответните заинтересовани страни;
- Провеждане на периодични дискуссионни форуми с представители на общините, бизнеса и НПО за обсъждане на проблеми, отнасящи се до развитието на областта;
- Информация и публичност на плановите и програмните документи на регионално и местно ниво.

Специфична цел 2: Подобряване на организацията, ефективността и качеството на предоставяните услуги от областната, общинските и териториалните администрации, чрез развитие на нови форми на обслужване и прилагане на съвременни информационни технологии

Осъществяването на тази цел е важен фактор за ускорено областно развитие и повишаване на икономическата активност. Тя ще спомогне за подобряване на ефективността в работата на областната и общинските администрации и на ръководствата на областта и общините. Изискванията са свързани с провеждане на политика на усъвършенстване на управлението в областта чрез:

- Прилагане и ускорено въвеждане на съвременните комуникации, веб-ориентирани връзки и създаване на интерактивни сайтове за областта и общините в сферата на заявените интереси;
- Обучение на областната и общинската администрация в нови направления, в т.ч. за подкрепа на бизнеса, за участие в трансграничното и регионално сътрудничество, за необходимостта и условията за развитие на клъстери;
- Непрекъснато повишаване на административния капацитет и експертния потенциал на областните, териториалните и общинските структури.
- Въвеждане на добри практики и положителен опит в организацията на публичните услуги в областта, в т.ч. чрез използване на съвременни информационни и комуникационни технологии;
- Подобряване ефективността в обслужването на едно гише на областно и общинско ниво.

Специфична цел 3: Създаване на програмен и проектен капацитет

Изграждането на капацитет за ефективно планиране, програмиране, управление, наблюдение, контрол и оценка при усвояване на средствата по структурните фондове на ЕС и от националните източници е изключително важно за успешното реализиране на стратегията и общинските планове и за постигане на ускорено социално-икономическо развитие. Работата за повишаване на административния капацитет трябва да продължи и да включи мерки за:

Обучение и усъвършенстване на знанията на служителите на регионално и местно ниво по разработване, управление и реализация на проекти по Оперативните програми;

Създаване на специализирани звена в областната и общинските администрации по разработване, управление и реализация на проекти;

Използване на възможностите по ОП „Техническа помощ” при подготовка на проекти;

Информационно осигуряване на процеса на управление на проекти, програми за регионално развитие и трансгранично сътрудничество;

Изграждане на информационна система между областните и общинските администрации за непрекъснато информиране на бизнеса, неправителствения сектор и гражданите за възможностите за финансиране на проекти по Оперативните програми и за състоянието на изпълняваните проекти, стратегии, планове и програми на областно и общинско равнище.

Финансова подкрепа:

- Оперативна програма „Административен капацитет”;
- Програма „ИНТЕРРЕГ IV С”;
- Програма за транснационално сътрудничество в Югоизточна Европа;
- Многостранна оперативна програма за ТГС в Черноморския басейн;
- Програма за трансгранично сътрудничество Румъния-България;
- Публично-частно партньорство;
- Държавен бюджет;
- Общински бюджети.

4. ОБЩА ОЦЕНКА НА НЕОБХОДИМИТЕ РЕСУРСИ

В периода на действие на Областната стратегия за развитие от 2005 до 2010 г. вкл., в общините от областта са реализирани 219 проекта на обща стойност 120 591,760 хил. лв. Най-голям брой проекти има община Самуил – 72, а общините Разград и Лозница са усвоили най-много средства, съответно 34 401,879 хил. лв. и 32 865,419 хил. лв. или 55,785% от всички средства в областта за 95 техни проекта. Най-малък принос в изпълнението на ОСР имат общините Завет и Цар Калоян – съответно 8 832,318 лв. и 10 206,810 лв. или 15,78% от всички средства за 26 проекта.

Най-много средства са усвоени по Приоритет 4: Развитие и модернизация на техническата инфраструктура и подобряване качествата на околната среда – 58 948,698 хил. лв. с реализирани 93 проекта от общините.

Приоритет 2: Стабилизирана икономика – инвестиционна привлекателност и конкурентноспособност е на второ място по усвоени средства. Стойността на инвестициите е 33 835,436 хил.лв. за 31 проекта.

Отчита се, че бизнесът допринася слабо за изпълнението на ОСР по ОП КБИ и има изпълнени само 6 проекта на обща стойност 2 312,696 хил. лв. Естествено, тук не влизат вложените собствени средства и кредити за инвестиции, но е показателно, че бизнесът се възползва твърде малко от възможностите на оперативните програми. Друга причина за това е, че в периода 2007 – 2010 г. бяха отворени ограничен брой схеми за финансиране по ОП

„Конкурентноспособност” и то само за определени подсектори на икономиката и те се отнасяха само за малки и средни предприятия.

По данни на НСИ за 2007 г. разходите за придобиване на ДМА по икономически дейности в областта са 157 млн. лв., в т. ч. селско, ловно и горско стопанство – 21 млн. лв., а за 2008 г. те са съответно – 193 млн. лв., в т. ч. 32 млн. лв. за селско, ловно и горско стопанство.

На трето място по усвоени средства е Приоритет 3: Укрепване на човешкия капитал и подобряване качеството на живот – 82 проекта, на обща стойност 20 838,162 хил. лв., основно от общините.

На четвърто място по усвоени средства и изпълнени дейности е Приоритет 5: Укрепване на институционалния капацитет за подобряване процеса на партньорство, управление, планиране и реализация на регионалната политика. По този приоритет са изпълнени 10 проекта на обща стойност 5 795,464 хил. лв., също основно от общините.

Най-слабо изпълнение бележи Приоритет 1: Развитие на ефективен аграрен сектор и регионален клъстер „Лудогорски храни”. Изпълнени са 3 проекта на обща стойност 1 174 хил. лв. Може категорично да се отбележи, че в периода от изготвяне на стратегията и особено в периода след 2007 г. земеделските производители не са били достатъчно активни в изпълнението на конкретни дейности, способстващи за постигане специфичните цели на ОСР. Нещо повече, не са проявявали инициативност за кандидатстване с проекти за финансиране по Оперативните програми, което би довело до модернизация на техните стопанства и подобряване на благосъстоянието им.

В таблицата по-долу е посочено разпределението на средствата от финансовата рамка за периода 2009 – 2013 г. по приоритети на стратегията. Следва да се има предвид, че посочените средства са прогнозни данни за периода до 2013 г., необходими за нуждите на програмирането и не са финансов план за областта. В тях се съдържат прогнозите на общинските администрации за усвояване на средства по Оперативните програми и общинските бюджети, други външни и национални програми и фондове. Прогнозата за разходите на бизнеса за придобиване на ДМА по приоритети 1 и 2 е направена на база статистически данни на областта за 2007 и 2008 г., като са включени и заявените намерения за бъдещи инвестиции от потенциални местни и чуждестранни инвеститори до 2013 г. Не е възможно да бъде направен разчет за евентуални дарения от местни и чуждестранни лица и приноса на гражданите, вложили собствени средства или банкови кредити за инвестиции, съотносими към приоритетите, целите и мерките заложили в Областната стратегия, особено във време, когато все още не са преодолени последствията от кризата. Естествено, че при разработване на качествени и достатъчно на брой проекти от съответните бенефициенти по Оперативните програми, финансирани от Европейските фондове и други външни и национални източници, от привлечени допълнителни външни инвестиции и адекватни мерки за излизане от кризата, ще се получи по-добро усвояване на средствата, в резултат на което целите и приоритетите на Областната стратегия и общинските планове за развитие ще бъдат реализирани в най-висока степен.

Таблица 55

Приоритети	Финансова рамка 2009 – 2013 г. млн. лв.	Отн. дял на средствата по приоритети в %
Приоритет № 1	350,5	42,0
Приоритет № 2	125,1	15,0
Приоритет № 3	309,8	37,2
Приоритет № 4	24,1	3,0
Приоритет № 5	23,7	2,8

Приоритетите 1 и 2 формират общо 57% от финансовата рамка за периода 2010 – 2013 г. и те обуславят необходимостта от ускорено развитие и модернизация на индустриалния и селскостопанския сектор. Заедно с развитието и обновяването на инфраструктурата в областта – 37% от средствата по приоритет 3, те се явяват основните фактори за социално-икономическото развитие на областта и за подобряване качеството на живот на населението.

Прогнозна финансова рамка по икономически дейности за приоритетите 1 и 2 би могла да се направи по-прецизно едва след пълно анкетиране на икономическите субекти от областта. То би изисквало извънредно много време и съответен експертен потенциал, с който областните администрации не разполагат.

5. ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ НА РАЙОНИТЕ ЗА ЦЕЛЕНАСОЧЕНА ПОДКРЕПА

С приемането на Закона за регионалното развитие /ЗРР/ през 2008 г. се създаде нормативната основа и правната възможност за ефективно планиране, изпълнение, наблюдение и оценка на мерките и дейностите, насочени към подпомагане на местното и регионалното развитие, които са съобразени със специфичните нужди на територията и местните общности. Районите за целенасочена подкрепа /РЦП/ обхващат една или група общини в административно-териториалните граници на съответните области и в зависимост от конкретни социално-икономически показатели, определени със ЗРР, изпитват сериозни затруднения за постигане на устойчиво развитие, конкурентноспособност и просперитет. Съгласно чл. 16, ал. 1, т. 3 от ЗРР, Министерския съвет одобрява мерките и средствата за реализация на дейностите в РЦП по области в рамките на приетия държавен бюджет за съответната година. В периода до 2008 г. законодателството за регионалното развитие също предвиждаше планиране на средства за така наречените „райони за целенасочена подкрепа” и обхватът им бе определен в регионалните планове за развитие за 2007 – 2013 г., но финансов инструмент за тяхната подкрепа не е прилаган.

В таблицата по-долу са посочени общините от Област Разград, самостоятелно и по групи, като райони за целенасочена подкрепа по категории и определеният с държавния бюджет за 2010 г. общ размер на целевите средства за подкрепа на общините от областта.

Таблица 56

Общини от Област Разград	Категория	Годишна финансова рамка общо за областта в лв.
Разград	VI	308 749,9
Кубрат	IV	
Исперих, Завет, Лозница, Цар Калоян	III	
Самуил	II	

Разпределение на средствата по области в обхвата на Северния централен район за 2010 г. е както следва:

Таблица 57

Области от СЦР с административни центрове	Годишна финансова рамка в лв.	Обща годишна финансова рамка за СЦР в лв.
В.Търново	547 279,9	1 819 482
Габрово	231 897,4	
Разград	308 749,9	
Русе	433 923,8	
Силистра	297 631,0	

За общините от Област Разград са определени 16,97% от общия размер на средствата за СЦР през 2010 г., като най-много са за В. Търновска област – 30,08% и най-малко за Габровска област – 12,75%.

Категориите на общините са осем, съгласно определените критерии в ЗРР и са конкретизирани в проекта на Програмата за реализация на дейностите в районите за целенасочена подкрепа 2010 – 2013 г. на МРРБ. В **I категория** са общините, попадащи в териториалния обхват на РЦП по **8 показателя**, а в **VIII категория** – общините, попадащи в териториалния обхват на РЦП по **1 показател**. След окончателното приемане на Програмата, следва да се изгради институционалното ѝ управление, което предвижда:

На централно ниво – МРРБ, чрез създадено в администрацията на министерството **Централно звено за управление (ЦЗУ)** на програмата. Основните функции обхващат: подготовка на споразумения за делегиране на правомощия на областните управители и областните администрации, определяне на финансова рамка по области, сключване на договори за финансиране на проекти на общините, методическа помощ и обучение на служители, стратегическо наблюдение, контрол и оценка, провеждане на информационни кампании.

На регионално ниво – **Областните управители** чрез създадени в областните администрации **Регионални звена за управление (РЗУ)** на програмата. Основните функции обхващат: обявяване на мерките за финансиране на проекти на общините, набиране и обработване на проектни предложения, назначаване на оценителни комисии и оценка на предложенията, оперативно наблюдение и контрол на финансираните проекти, осигуряване на информация и публичност.

На местно ниво – **Кметове и общински администрации** чрез създадени **звена за управление на проекти (ЗУП)**. Основните функции обхващат: разработване и кандидатстване с проектни предложения, управление и изпълнение на финансираните проекти, сключване на договори с подизпълнители, вътрешен контрол. Институционалната организация, функциите и отговорностите, линиите на докладване и комуникация, както и механизмът на финансиране, контрол и отчетност на средствата, включително необходимите формати на документи и правила за документооборота, следва да бъдат подробно дефинирани и разписани в **Програма за реализация на дейности в районите за целенасочена подкрепа 2010 – 2013 г.** и допълнителното **Ръководство за оперативно управление на програмата**, одобрено със заповед на Министъра на регионалното развитие и благоустройството. Правата, задълженията и начините на взаимодействие и координация между институциите на различните нива на управление и прилагане на Програмата ще се уреждат на основата на споразумения и договори, включващи и финансовите взаимоотношения, като се спазват изискванията на **Ръководството за оперативно управление на програмата**.

Програмата дава ясна стратегическа рамка и практически приложим механизъм за разработване, финансиране и изпълнение на конкретни проекти за устойчиво интегрирано местно развитие на общините, попадащи в тези райони. По този начин ще бъдат създадени и предпоставки за намаляване на вътрешно-регионалните различия, диспропорциите и структурните дефицити в районите от нива 2 и 3.

Като инструмент за подпомагане, Програмата осигурява възможности на общините в районите за целенасочена подкрепа за **разработване и изпълнение на малки проекти** (предимно от типа „меки“ мерки), имащи ключово значение, а също и демонстрационен и пилотен характер за постигане на устойчиво интегрирано развитие. Реализацията на тези проекти ще даде допълнителна възможност на общините да предприемат действия и да участват проактивно в политиките на ЕС и на национално ниво, за които те самите не биха си позволили да отделят средства от бюджета си. В много случаи проектите ще компенсират недостига или липсата на целево финансиране за малките общини по Оперативните програми за България, съфинансирани от фондовете на ЕС през периода 2007 – 2013 г., тъй

като интервенциите по тях са съсредоточени за решаване на европейски политики в областта на регионалното и местното развитие, околната среда, пазара на труда, информационното общество, икономиката на знанието и иновациите и ще бъдат поставени по-близо до хората там, където те живеят и работят. Местните общности и партньори ще бъдат по-добре информирани, подготвени и мобилизирани да посрещат и да се адаптират към глобални и регионални предизвикателства в тези области, като програмата косвено ще спомогне за преодоляване на последиците от финансовата и икономическата криза в общините, особено в тези, които изостават и/или срещат значителни трудности в своето развитие. Държавната политика за регионално развитие, в контекста на членството на България в ЕС, също ще може да се реализира по-успешно с разбирането и подкрепата на местните общности и партньори и укрепването на административния капацитет на областно и общинско ниво. Като инструмент за допълваща и компенсираща финансова помощ програмата ще осигури ресурси за идентифициране, извършване на неголеми по мащаб предварителни проучвания и съпътстващи дейности, необходими за разработване и ефективна реализация на проекти, съфинансирани от фондовете на ЕС или от други международни източници.

Програмата за реализация на дейности в районите за целенасочена подкрепа за периода 2010 – 2013 г. е основана на **набирането и обработката на статистическа информация** съгласно критериите и показателите за определяне на районите за целенасочена подкрепа, залегнали в ЗРР, както и на **експертен анализ на социално-икономическото състояние** по групи общини, попадащи в обхвата на тези райони. Стратегията на Програмата е насочена към **подобряване ресурсното осигуряване** на регионалното и местното развитие в съответствие с принципите и целите на законодателството за регионалното развитие. Програмата цели и **изграждане на капацитет** на централно, регионално/областно и общинско ниво за управление на мерки и средства за развитие на районите за целенасочена подкрепа, обединени в реално действащ финансов инструмент.

Звената за управление на централно и регионално ниво ще се изградят след приемане на Програмата за реализация на дейностите в районите за целенасочена подкрепа 2010 – 2013 г. и вероятно ще започнат да функционират през 2011 г. По тази причина общините, въпреки обявената финансова рамка за 2010 г., не успяха да кандидатстват с проекти за финансиране от държавния бюджет. Въпреки това, общинските администрации и най-вече звената за подготовка и управление на проекти следва да се запознаят подробно с Програмата и след определяне на годишната финансова рамка за 2011 г., с приемането на държавния бюджет за същата година, да създадат своя готовност за кандидатстване за финансиране с проекти.

6. КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА НА ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА СТРАТЕГИЯТА

Стратегическото планиране на регионалното развитие е динамичен и непрекъснат процес и той не приключва с приемането на определен стратегически документ. Това важи и за създаването и приемането на Областната стратегия за развитие на Област Разград. Неразделна част от самата стратегия е нейното въвеждане в действие и последващо изпълнение, след актуализацията ѝ. Тези важни етапи включват поредица от дейности по управление на процеса на реализация и по същество формират **„функционална и институционална организация”**. Те включват определена последователност от стъпки, осъществяването, на които гарантира правилно подреден във времето и добре организиран и координиран процес на изпълнение. Конкретните стъпки изискват създаването на механизми и инструменти за:

- Информационно осигуряване на процеса на създаване, приемане и изпълнение на Областната стратегия за развитие на Област Разград;
- Функционално и институционално изграждане на звената – участници в изпълнението на стратегията;

- Оперативна координация и управление на тези звена;
- Наблюдение, оценка и контрол на изпълнението;
- Актуализация и изпълнение на стратегическия документ;
- Осигуряване на партньорство, публичност и прозрачност в процеса на създаване, приемане и изпълнение на документа като основа за засилване на демократичността и усъвършенстване на териториалното управление.

Информационното осигуряване на процеса на разработване и изпълнение на Областната стратегия за развитие на Област Разград предполага осъществяването на поредица от действия:

На първо място се изисква създаването на информационна система за управление. Нейното предназначение, освен за нуждите на стратегическото планиране и дългосрочното програмиране на областното развитие, ще подпомага и решава и редица други въпроси, свързани с организация, координацията и управлението на процесите и институциите в областта. Тази система ще спомогне за подобряване на организацията и функционирането на областната администрация и ще доведе до усъвършенстването на качеството на предоставяните публични услуги за физическите и юридическите лица от областта.

На второ място препоръчително е да се създаде отделна Интернет страница за Областната стратегия за развитие, която периодично да се актуализира и развива, с оглед развитието на публичността и прозрачността при решаване на проблемите.

На трето място информационното осигуряване следва да осигури определени механизми, с помощта на които да се осигури възможност Областният управител да осъществява своите функции по провеждането на регионалната политика в областта, на реализацията на ОСР, както и на документите, свързани с действията на съответните органи по нейното разработване, съгласуване, приемане, изпълнение, актуализация и финансиране.

Институционално изграждане на звената – участници в изпълнението на Областната стратегия за развитие

На равнище област институционалната организация за изпълнение на **Областната стратегия за развитие** включва организацията и дейността на основните органи – **Областният управител, Областният съвет за развитие, Областната администрация и териториалните звена на централната изпълнителна власт в областта.**

Функционално взаимодействието между **Областната стратегия за развитие, Регионалният план за развитие на СЦР и Националната стратегия за регионално развитие** и на органите по тяхното разработване и изпълнение се осъществява на основата на законово установените процедури и ред. **Областният управител**, в рамките на своята компетентност, провежда **държавната политика в областта**; организира разработването, съгласуването и изпълнението на Областната стратегия; внася я за обсъждане и съгласуване в Регионалния съвет за развитие, както и за приемането ѝ в Областния съвет за развитие. Също така Областният управител като Председател на Областния съвет за развитие изготвя годишни отчети за дейността на Областната администрация, в т.ч. и такива свързани с изпълнението на ОСР. В съответствие с изискванията на Закона за регионално развитие приемането на Областната стратегия и нейната актуализация става от Областния съвет за развитие. Със Закона за регионалното развитие чувствително се завишиха **компетенциите на Областния управител** при изработването, общественото обсъждане и изпълнението на Областната стратегия за регионално развитие, вкл. и след нейната актуализация в условия на членство в Европейския съюз.

За подпомагане дейността на Областния управител в осигуряването на публичност, прозрачност и активно партньорство, той може да създаде **Постоянен съвет за партньорство**. За осъществяване на дейностите по регионално развитие с над областно значение и обхват, Областният управител може да сключва споразумения за асоцииране с други области.

Областният съвет за развитие на Област Разград изпълнява важни функции за определяне на целите и приоритетите за развитие на областта и мерките за постигането им, в съответствие с предвижданията на Националната стратегия за регионално развитие, Регионалния план за развитие на СЦР и по приемането и изпълнението на Областната стратегия. Областният съвет е компетентният орган, който:

- Обсъжда и приема Областната стратегия за развитие и нейната актуализация;
- Оценява инициативите на общините и юридическите лица, свързани с ОСР и предложенията им за включване на конкретни мерки в РП на СЦР и НОПРР, обсъжда и дава становища по внесени проекти на общините за финансиране по Оперативните и други национални програми. Сключва споразумения за сътрудничество с други области при осъществяване на съвместни дейности;
- Изразява становища по предоставените му за разглеждане проекти на нормативни актове, стратегически, планови и програмни документи, свързани с планирането и програмирането на регионалното развитие като осъществява взаимодействие с Регионалния съвет за развитие, органите на изпълнителната власт и техните териториални структури;
- Обсъжда и съгласува действията по осигуряване на публичност и прозрачност на планирането и програмирането на регионалното развитие, в т.ч. и на ОСР на територията на областта, по предложение на Областния управител .
- Наблюдава и контролира изпълнението на Областната стратегия за развитие, въз основа на изпълнението на мерките по плановите документи – Регионалния и общинските планове за развитие.

Оперативна координация и взаимодействие на органите и звената, пряко ангажирани с изпълнението на Областната стратегия за развитие на Област Разград, налагат осъществяването на конкретни действия със силна хоризонтална насоченост и ефективна допълняемост при реализацията на поставените стратегически цели и приоритети, заложи в стратегията. Пряка ангажираност към този процес имат Областният управител, Областният съвет за развитие, Кметовете на общини и ръководителите на териториалните структури на изпълнителната власт в областта и заинтересованите физически и юридически лица.

Министерствата в рамките на функционалната си компетентност подпомагат косвено разработването на Областната стратегия за развитие чрез осигуряване на публичност на отделните секторни стратегии за развитие, а при необходимост предоставят специализирана публична информация.

Регионалният съвет за развитие на Северния централен район участва пряко при обсъждането и съгласуването на проекта на Областната стратегия за развитие, както и на нейната актуализация и изготвя становище относно резултатите от обсъждането на проекта.

Областният управител, Областният съвет за развитие и Областната администрация са основните участници в процеса на формиране и прилагане на регионалната политика за областта. Те следва да бъдат инициатори при формирането на регионални и местни партньорства, да осигуряват публичност на информацията за изпълнение на стратегията, да взаимодействат с местните органи на управление и териториалните структури и да им съдействат при изпълнение на общинските планове за развитие.

Общинските съвети, Кметовете и общинските администрации участват в обсъждането и приемането на общинските планове за развитие, упражняване на наблюдение, контрол и отчитане на резултатите от реализацията им. Важна тяхна функция е да мобилизират местните финансови, човешки и организационни ресурси, да привлекат допълнителни средства от Оперативните и други национални програми, включително на частния капитал и НПО. Осигуряването на местни партньорства и информация за изпълнение на общинските планове за развитие, съчетани с публичност на техните действия, са едни от основните фактори за провеждане на политика за устойчиво местно развитие.

Ролята на партньорите в политиката на регионалното развитие в рамките на Областната стратегия за развитие включва участие в изготвянето и обсъждането на Областната стратегия или нейната актуализация и последващото им участие в различни инициативи и/или реализация на съвместни проекти.

Наблюдение, оценка и контрол на Областната стратегия за развитие

Мониторингът (наблюдението) и оценката на изпълнението на ОСР са механизъм за постигане на ефективността и ефикасността на целите, приоритети и мерките на стратегията. Наблюдението включва два основни компонента – **определяне на индикатори** към съответните специфични цели и мерки, за оценяване степента на тяхното постигане и **събиране на данни /информация/** за периодична оценка на изпълнението на стратегията .

Мониторингът на изпълнението на ОСР на Разград е отговорна задача на Областния съвет за развитие и на Областния управител. Съветът следва да създаде **работна група за наблюдение** на стратегията. В нея трябва да се включат представители на съвета и експерти от състава на областната администрация, като организацията и функционирането ѝ се регламентира с решение на съвета. Групата за наблюдение:

- Разглежда и утвърждава индикаторите за наблюдение относно изпълнението на стратегията като ги диференцира по специфични цели;
- Периодично извършва преглед на постигнатия напредък;
- Обсъжда резултатите и степента на достигане на целите и приоритетите;
- Разглежда резултатите от междинната оценка;
- Ежегодно изготвя доклад за изпълнението, като предлага мерки за промяна, ако това е наложително.

В рамките на дейността си **групата за наблюдение** изготвя регулярни или конкретни отчети, които предоставя на съвета и Областния управител. В отчетите се оценява прогреса при изпълнението на стратегията. Тя изготвя и годишния доклад за резултатите от изпълнението на Областната стратегия, който се обсъжда и приема от Областния съвет за развитие за сведение и последващо изпълнение на предложенията в него.

Мониторингът води до засилване на възможностите да се подобри **сътрудничеството** между различните участници, които си взаимодействат при изпълнението на стратегията. Внасянето на елементи на обществено обсъждане води до реално обогатяване на стратегията на основата прилагане на **принципа „отдолу-нагоре”**. Мониторингът осигурява текуща информация, която спомага да се отчете напредъка /успеха или неуспеха/ на стратегическия документ.

Важен момент при организацията на мониторинга е определянето на неговите водещи компоненти. Най-общо тук се включва:

- Определяне на индикаторите за измерване степента на изпълнение;
- Създаване на механизъм за измерване и проследяване на водещите параметри;
- Избор и адаптиране на механизми за сравнение и оценка на резултатите;
- Оценка на резултатите и предприемане на корекции при значими отклонения.

Областната стратегия за развитие на Област Разград включва основен пакет от над **58 мерки** за определяне степента на достигане на водещите **5 стратегически цели и 18 специфични цели**. Индикаторите могат да бъдат променяни, разширявани и допълвани, като решението за окончателния им избор следва да бъде на Областния съвет за развитие.

ИНДИКАТОРИ ЗА МОНИТОРИНГ ПРИ ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ОСР

Приоритет 1: “Стабилизиране на икономиката и модернизация чрез инвестиции в нови технологии и иновации”

Общи индикатори за приоритета:

- Средно годишно нарастване на БВП на областта в %;
- Средно годишно нарастване на БВП на човек от населението в %;
- Ръст на разходите за придобиване на ДМА в %;
- Ръст на инвестициите, в т. ч. чуждестранни, в %;
- Брой на внедрени нови технологии и иновации;

Специфична цел 1: Маркетинг на областта

Мярка 1. Разработване на маркетингова програма за икономическо развитие

- Разработена програма.

Мярка 2. Провеждане на промоционални кампании за привличане на нови инвестиции и утвърждаване имиджа на областта като традиционен производител на специфични продукти

- Брой на промоционалните кампании;
- Брой на участията на стопански субекти от областта в изложения, панаири и информационни кампании;

Специфична цел 2: Подкрепа на структуроопределящите производства

Мярка 1. Разширение и модернизация на биотехнологичните производства

- Брой разработени и въведени в производството нови продукти;
- Размер на инвестициите в лв.

Мярка 2. Разширяване производството на керамични изделия и изграждане на нов завод за плоско стъкло

- Брой на усвоените нови продукти;
- Функциониращ завод за стъкло;
- Размер на инвестициите в лв.

Мярка 3. Модернизация на машиностроителните предприятия в областта.

- Брой на реализираните проекти за технологична модернизация;
- Размер на инвестициите за технологична модернизация.

Специфична цел 3: Диверсифициране на икономиката чрез създаване на силен сектор от МСП

Мярка 1. Изграждане на областна и общинска инфраструктура за подобряване на информационното и административното обслужване на бизнеса

- Брой на инвестиционните зони/технологичните паркове и бизнес инкубаторите, изградени при реализацията на Областната стратегия за развитие и на Общинските планове за развитие;
- Брой на фирмите функциониращи в бизнес инкубаторите;
- Брой на бизнес услугите получавани от малките и средни предприятия.

Мярка 2. Приложение на информационните технологии при предоставяне на услуги

- Размер на инвестициите в бизнес инфраструктурата;
- Брой на малките и средни предприятия, които получават бизнес услуги;
- Брой на създадените „онлайн“ услуги за МСП.

Мярка 3. Институционална подкрепа и партньорство с бизнеса

- Брой реализирани проекти и партньорства;
- Брой фирми с внедрени иновационни и високотехнологични производства;
- Брой усвоени нови продукти.

Специфична цел 4: Развитие на алтернативен туризъм чрез валоризиране на културно-историческото наследство и природното богатство в туристически продукти

Мярка 1. Разработване на стратегия за развитие на туризма в областта, обвързана със съседни области

- Приета Стратегия за развитие на туризма в Област Разград.

Мярка 2. Разработване на общински програми за развитие на туризма чрез ревитализиране и популяризиране на културно-историческото наследство и природното богатство

- Брой приети общински програми за туризъм.

Мярка 3. Изготвяне на специализирани устройствени схеми/планове от общините за туристическите обекти и необходимата инфраструктура на територията им

- Брой приети специализирани устройствени схеми/планове.

Мярка 4. Осигуряване на взаимодействие, сътрудничество и координация между общините за едновременно проектиране и финансиране на частите от инфраструктурата, разположена в техните граници, с цел създаване на цялостно завършени туристически маршрути към културно-историческите обекти.

- Брой изградени партньорства между общините.
- Брой реализирани съвместни проекти между общините.

Мярка 5. Промоция и реклама на туристически продукти

- Брой създадени туристически продукти;
- Брой рекламни материали, популяризиращи туристическите обекти;
- Брой туристически обекти, включени в предоставяните пакети от туроператорски фирми.

Мярка 6. Създаване на интегрирани природно-културни маршрути на територията на общините от областта, включващи такива в съседни общини/области

- Брой създадени маршрути.
- Брой създадени партньорства.

Мярка 7. Подготовка и реализация на проекти, финансиращи съхраняването и експонирането на културно-историческото наследство и природното богатство

- Брой на реализираните проекти;
- Брой на природните, културните и историческите обекти, получили подкрепа за опазване и експониране;
- Брой създадени/подобри атракции;
- Подобрена пътна инфраструктура в туристическите ареали в км, вкл. в по-горен клас.

Мярка 8. Информирание на населението за възможните инициативи и достъпните финансови източници за създаване на туристически услуги

- Брой реализирани информационни дейности;
- Брой реализирани проекти;
- Размер на инвестициите в лв.

Мярка 9. Разработване на механизъм за набиране на допълнителни средства за поддържане и обогатяване на експозициите към културно-историческите обекти

- Размер на набраните допълнителни средства.

Мярка 10. Обучение на специалисти в представянето на културно-исторически и природни обекти

- Брой на целевите групи, заети с туризъм, преминали обучение/повишили квалификацията си.

Мярка 11. Изграждане на интегрирана информационна система за туризма между общините и създаване на общински информационни центрове

- Брой на създадените туристически информационни центрове;
- Видове туристически дейности.

Приоритет 2: Развитие на ефективен и конкурентноспособен аграрен сектор

Общи индикатори за приоритета:

- Нарастване на БВП за областта и на човек от населението за сектора.
- Ръст в разходите за придобиване на ДМА в сектора, в %;

Специфична цел 1: Оптимално използване на природните ресурси

Мярка 1. Развитие на зърнопроизводството и отглеждането на техническите култури

- Обновен машинотракторен парк в %;

- Изградени нови силози – брой и вместимост;
- Увеличение на дела на обработваемите земи в %;
- Внедрени нови технологии в зърнопроизводството и отглеждането на технически култури;
- Ръст на продукцията от зърно и технически култури в %.

Мярка 2. Развитие на модерно животновъдство с преработвателен сектор

- Брой разработени и реализирани проекти;
- Създадени нови ферми за животновъдство;
- Ръст в % на броя и видовете отглеждани животни;
- Увеличение добива на мляко, яйца и месо в %.

Мярка 3. Обновяване и увеличаване на трайните насаждения

- Нови площи с трайни насаждения в дка;
- Ръст на продукцията от трайните насаждения в %.

Мярка 4. Увеличаване на площите за поливно земеделие чрез възстановяване и доизграждане на напоителните системи

- Възстановени напоителни системи в км;
- Новоизградени напоителни съоръжения в км;
- Ръст на поливните площи в дка и %.

Мярка 5. Залесяване на ерозирани и неподходящи за ползване площи

- Залесени площи в дка.

Мярка 6. Подобряване на достъпа до земеделските стопанства и естетизиране на територията

- Брой на реализираните проекти;
- Размер на инвестициите.

Мярка 7. Популяризиране и стимулиране на екологичното земеделие и зеленчуко-производство

- Дял на екологично чистата продукция в % от общата продукция;

Специфична цел 2: Повишаване на квалификацията на човешките ресурси в аграрния сектор

Мярка 1. Осигуряване на достъп до актуална информация и повишаване на научното обслужване в аграрния сектор

- Брой земеделски производители, получили консултации;
- Брой на преминалите обучение за квалификация и преквалификация в аграрния сектор.

Мярка 2. Укрепване на съществуващите и създаване на регионални структури към националните браншови организации на производителите

- Брой функциониращи браншови организации;
- Брой новосъздадени браншови организации.

Мярка 3. Подкрепа на млади фермери

- Брой подпомогнати млади фермери за стартиране на бизнес;
- Брой на реализираните проекти за фермерство.

Мярка 4. Подкрепа за натурални и полупазарни стопанства с цел превръщането им в пазарно-ориентирани

- Брой на подпомогнатите полупазарни стопанства;
- Брой пазарно ориентирани стопанства.

Специфична цел 3: Развитие на икономическите дейности в селските райони

Мярка 1. Привличане на инвестиции за изграждане на МСП за преработка на плодове и зеленчуци (замразяване, сушене, консервиране, дестилиране) и за преработка на животинска продукция.

- Брой реализирани проекти;
- Брой разкрити нови предприятия;

- Размер на инвестициите.

Мярка 2. Насърчаване на частни инициативи за създаване на микропредприятия за производство на стоки за бита и за развитие на местни занаяти и услуги в селата.

- Брой създадени микропредприятия и видове производства/занятия услуги.

Приоритет 3: „Обновяване и развитие на техническата инфраструктура, подобряване качествата на околната среда”

Специфична цел 1: Обновяване и развитие на техническа инфраструктура

Мярка 1. Подобряване на достъпа до главните транспортни коридори

- Новоизградени, рехабилитирани и реконструирани пътища в км;
- Пътища с повишен клас в км;
- Процент от населението с подобрен транспортен достъп.

Мярка 2. Подобряване на достъпа до публични услуги на населението и бизнеса чрез прилагане на информационните и комуникационните технологии.

- Брой създадени електронни услуги;
- Брой потребители на електронни услуги.

Мярка 3. Оптимизиране структурата на енергопотреблението чрез реализация на програми и проекти за енергийна ефективност

- Брой и ръст на газоснабдените потребители в %;
- Брой на обществени сгради с газоснабдяване за отопление
- Брой на изградените нови алтернативни източници на енергия и мощност в KW;
- Брой проекти за енергийна ефективност в обществени сгради.

Мярка 4. Реализация на проекти за използване на възобновяеми енергийни източници /ВЕИ/.

- Брой реализирани проекти;
- Брой и въведени мощности от ВЕИ в MW.

Специфична цел 2: Усъвършенстване на техническата инфраструктура за преодоляване на вътрешнорегионалните различия и постигане на териториален баланс

Мярка 1. Осигуряване на по-добър транспортен достъп на периферните и изостанали райони до зоните на развитие на икономически дейности и социални услуги.

- Новоизградена, рехабилитирана и реконструирана пътна мрежа в км;
- Процент на населението в подобрен транспортен достъп;
- Брой на новосъздадените транспортни схеми за усъвършенстване на транспортното обслужване на населението от областта.

Мярка 2. Модернизацията на телекомуникационната мрежа и разширяване прилагането на съвременни съобщителни услуги.

- Дължина на новоизградената преносна мрежа за предаване на данни, високоскоростен Интернет и интерактивни услуги /% на нарастване/;
- Степен на цифровизация на телефонните централи и телефонните линии в %;
- Брой новосъздадени комуникационни услуги за потребители;
- Брой потребители на интернет.

Мярка 3. Сигурно и качествено електроснабдяване за цялата територия на областта, гарантиращо балансирано развитие на всички общини.

- Подменени/изградени нови електропроводи ВН и НН в км;
- Ремонтирани/изградени трансформаторни постове в бр.;
- Ремонтирани/новоизградени подстанции в бр.;
- Ръст на потребителите в %.

Специфична цел 3: Доизграждане и развитие на инфраструктурата, подобряваща качествата на жизнената среда

Мярка 1. Подобряване на водоснабдяването на населените места от областта

- Подменени/новоизградени водопроводи в км;
- Брой населени места с подобро водоснабдяване;
- Видове дейности за подобряване качеството на питейната вода;
- Брой населени места, преминали на собствени източници на водоползване;
- Създадени асоциации за водоснабдяване в бр.

Мярка 2. Обновяване и доизграждане на канализационните системи.

- Дължина в км на новоизградена и ремонтирана канализационна мрежа.
- Брой населени места с новоизградена/ремонтирана канализационна система;
- Населени места, в които липсва канализационна мрежа в % от всички.

Мярка 3. Разширяване на вида и качеството на съобщителните услуги за населението.

- Степен на цифровизация на телефонните централи и телефонните линии в %;
- Брой новосъздадени нови услуги за потребители.

Мярка 4. Разширяване използването на природния газ като енергоносител за битово и обществено потребление.

- Дължина новоизградена газопреносна и газоразпределителна мрежа;
- Брой газифицирани населени места;
- Брой домакинства, обществени сгради и предприятия, използващи газ.

Специфична цел 4: Подобряване качествата на околната среда

Мярка 1. Мониторинг на качеството на въздуха, водите и почвите

- Резултати от мониторинга на качеството на въздуха, водите и почвите;
- Реализирани проекти по опазване на околната среда;
- Разходи за опазване и възстановяване на околната среда.

Мярка 2. Почистване на замърсени терени, сметосъбиране и преработка на отпадъците

- Брой реализирани проекти за рекултивация на замърсени терени;
- Населени места с организирано сметосъбиране в % спрямо общия брой;
- Брой населени места, въвели разделното събиране на отпадъци;

Мярка 3. Запазване и поддържане на биоразнообразието в защитените територии

- Брой информационни кампании;
- Реализирани дейности по запазване на биоразнообразието.

Мярка 4. Институционални мерки и партньорство с бизнеса и НПО по опазване на околната среда

- Предприятия внедрили екологосъобразни технологии и/или производители на екологични продукти;
- Брой индустриални предприятия с функциониращи инсталации за пречистване на отпадните газове.

Мярка 5. Трансгранично и международно сътрудничество

- Брой създадени партньорства;
- Брой подготвени и реализирани съвместни проекти с европейски партньори.

Приоритет 4: „Подкрепа на човешкия капитал, увеличаване на заетостта, повишаване на жизнения стандарт”

Специфична цел 1: Повишаване на качеството на човешкия капитал за постигане на съответствие с изискванията на пазара на труда

Мярка 1. Повишаване на трудовата заетост чрез усвояване на нови професионални умения от работната сила.

- МСП получили финансова помощ за обучение/квалификация;
- Брой заети лица, включени в обучения;
- Брой реализирани програми/проекти за обучение/квалификация;

Мярка 2. Създаване на условия за непрекъснато професионално обучение с цел повишаване адаптивността на работната сила към потребностите на икономиката.

- Брой лица, включени в обучения за придобиване на нови професии;
- Брой курсове за придобиване на нови професии;
- Брой лица, включени в програми за ограмотяване.

Мярка 3. Интегриране на цялата териториална общност към пазара на труда.

- Разкрити нови работни места, в т.ч мъже и жени във възрастова група 50-64, в т.ч. хора в неравностойно положение;
- Равнище на заетост, в т.ч мъже и жени във възрастова група 50-64, хора в неравностойно положение;
- Процент на участващите безработни лица в активни мерки и програми на пазара на труда;
- Намаляване на равнището на безработица за областта до 2013 г. в %;
- Намаление на различията в общините от областта по равнище на заетост.

Специфична цел 2: Подобряване на образователните услуги

Мярка 1. Повишаване ефективността на обучението.

- Инициативи за подобряване на образованието и въведено специализирано компютърно и езиково обучение, нови информационни технологии – брой и % на обхванатите.

Мярка 2. Подобряване на материално-техническата база.

- Брой реконструирани (ремонтирани) учебни заведения;
- Размер на инвестициите за модернизация на материално-техническа база на образователната система;
- Брой компютри на 100 ученика;
- Брой интернет места на 100 ученика.

Мярка 3. Включване на структурите на гражданското общество в образователния процес.

- Брой реализирани проекти и инициативи.

Специфична цел 3: Повишаване ефективността на сдравеопазването

Мярка 1. Подобряване ефективността и качеството на здравните услуги.

- Размер на инвестициите за модернизация на болнични заведения в хил. лв.;
- Размер на средствата за обновяване на медицинското оборудване;
- Дейности за подобряване на здравните услуги;
- Брой нови здравни услуги;
- Увеличение на достъпа до здравни услуги в %;
- Лекар и стоматолози – общо и на 1000 жители
- Разкрити нови здравни звена.

Мярка 2. Усъвършенстване на взаимодействието между институциите за подобряване на сдравеопазването.

- Брой партньорства за обмен на медицински кадри и здравни услуги.

Мярка 3. Разширяване и усъвършенстване на социалните услуги.

- Брой закрити институции за деца;
- Брой създадени нови социални услуги;
- Брой реализирани проекти в социалната сфера;
- Процент на обхванатите със социални услуги рискови общности и лица;
- Намален брой на изоставените деца;
- Намален брой на отпадналите от училище деца;

- Брой служители в социалната сфера, преминали обучение за повишаване на квалификацията;
- Брой обществени сгради, преустроени за достъп на хора с физически увреждания.

Специфична цел 4: Развитие на културата, спорта и младежките дейности

Мярка 1. Осъществяване на партньорство между местната власт, културните институции, неправителствения сектор и бизнеса за реализация на съвместни проекти.

- Брой създадени партньорства;
- Брой реализирани проекти.

Мярка 2. Превръщане на местните културни институти в съвременни духовни центрове за разпространение на знания и съхранение на културните традиции.

- Брой фестивали, културни прояви, спектакли и общ брой посетители;
- Брой обновени културни институти.

Мярка 3. Развитие на спорта и младежките дейности.

- Брой изградени/обновени спортни сгради и съоръжения;
- Брой подкрепени проекти за развитие на младежки и спортни дейности.

Приоритет 5: „Укрепване на институционалния капацитет за провеждане на ефективна регионална политика”

Специфична цел 1: Изграждане на регионални и местни партньорства за развитие и подобряване на взаимодействието между институциите, бизнеса и структурите на гражданското общество

- Брой партньорства между институциите и неправителствения сектор;
- Брой изготвени и реализирани съвместни проекти между бизнеса и неправителствения сектор;
- Брой проекти за работа в мрежа и обмен на опит между регионалните и местните власти;
- Брой на местните и регионални партньори, участващи в изградените мрежи и обмен на опит;
- Брой проекти получили техническа помощ за подготовката им;
- Брой реализирани „публично-частни партньорства”;
- Брой разработени информационни системи за осигуряване на процеса на управление и предоставяне на услуги;
- Брой проведени информационни и дискуссионни форуми.

Специфична цел 2: Подобряване на организацията, ефективността и качеството на предоставяните услуги от областната, общинските и регионалните администрации, чрез развитие на нови форми на обслужване и прилагане на съвременни информационни технологии

- Брой услуги, предоставяни на регионално и местно ниво, получили специфична подкрепа;
- Процент от областните и общинските администрации, предоставящи административни услуги на едно гише;
- Брой услуги изведени от администрациите – „аутсорсинг”;
- Брой извършвани електронни услуги;
- Брой създадени информационни системи за осигуряване дейностите на общинското управление;
- Разработени системи за мониторинг, оценка и контрол на общинските планове за развитие и на ОСП;
- Брой внедрени добри практики на управление в регионалното и местното развитие.

Специфична цел 3: Създаване на програмен и проектен капацитет

- Брой на преминалите обучение от областната и местните администрации;
- Брой на преминалите обучение по разработване, финансиране и управление на проекти;
- Брой на преминалите обучение в нови подходи за управление на регионалното и местното развитие, в т. ч. за трансгранично и регионално сътрудничество.

За допълване и разширяване на предложения набор от индикатори към Областната стратегия ще се ползва системата от индикатори, създадена към Националната стратегия за регионално развитие.

От гледна точка на информационното осигуряване, на мониторинга и оценката, важен е въпросът за събираемостта на данните за самото оценяване – те следва да са редовни /официализирани/, верифицирани, релевантни /в съответствие/ и опростени. Това налага да се осъществява периодична координация и съвместен обмен на информация между областната и общинските администрации и регионалното статистическо бюро за набиране и анализиране на текущи данни и анкетиране на източници на информация.

Индикаторите са специфични, строго индивидуални, те следва да са еднозначни, както и пряко да комуникират със съответния стратегически документ.

Вторият важен момент в осъществяването на текущ контрол по изпълнението на целите и приоритетите на Областната стратегия е **процеса на оценяване**. Оценките са структурноопределящ елемент на изпълнението на стратегическия документ и ориентир за правилността на провежданата областна политика по регионално развитие. За Областната стратегия за развитие в зависимост от времевия хоризонт се формират три вида оценки в съответствие с изискванията на закона.

Предварителна оценка: Тя е препоръчителна и се извършва на фазата на разработването или при актуализацията на Областната стратегия за развитие преди тяхното окончателно приемане. Тези оценки следва да се изготвят от независими експерти и трябва да включват основно отговор на два принципни въпроса: до колко и как са отчетени предвижданията на Националната стратегия за регионално развитие на тази територия за съответния период, както и оценка за очакваното въздействие на самата стратегия върху социалната и икономическата ситуация в областта. Обсъждането и съгласуването на проекта на Областната стратегия за развитие на Област Разград от страна на Регионалния съвет за развитие на Северния централен район играе също роля на предварителна оценка и е задължителна процедура преди нейното окончателно приемане.

Междинна оценка за изпълнението на Областната стратегия за развитие в периода 2005 – 2009 г. се извършва понастоящем от външни експерти и тя трябва да даде ясна представа за реализацията на стратегията и да бъде коректив на бъдещите действия по нея до 2013 г.

Окончателна оценка – тази оценка включва:

- Оценка на ефективността и ефикасността на използваните инструменти и ресурси за изпълнението на стратегията
- Оценка на общото въздействие върху социално-икономическата обстановка в областта
- Анализ на факторите при изпълнението на стратегията
- Оценка на степента на постигане на целите и устойчивост на резултатите
- Изводи относно същността и начина на прилагане на съответната политика за регионално развитие

7. СТРАТЕГИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА РАЗРАБОТВАНЕ НА ЦЕЛИТЕ И ПРИОРИТЕТИТЕ НА ОБЩИНСКИТЕ ПЛАНОВЕ ЗА РАЗВИТИЕ

Областната стратегия за развитие 2005 – 2015 г. е разработена през 2005 г. и приета от Областния съвет за развитие, а след нея бяха разработени общинските планове за

развитие, утвърдени от общинските съвети. Тези документи бяха съобразени с изискванията на действащия тогава Закон за регионалното развитие. Преди тях са разработвани и приети от компетентните органи документите от интегрираната система за планиране на регионалното развитие, обхващаща Националната стратегия за регионално развитие за периода 2005-2015 г. и Регионалните планове за развитие за периода 2007 – 2013 г. През 2007 г. Европейската комисия одобри Националната стратегическа референтна рамка 2007 – 2013 г., както и Оперативните програми за България, съфинансирани от Европейските структурни фондове и Кохезионния фонд за периода 2007 – 2013 г.

От 1 януари 2007 г. България стана пълноправен член на Европейския съюз (ЕС), което практически промени икономическите, политическите и международните условия за развитие на българските райони. От същата дата стартира прилагането на новата кохезионна политика на ЕС, която определи нова рамка за развитие на регионите в Европейския съюз. Политиката на сближаване за периода 2007 – 2013 г. отразява дневния ред от Лисабон и Гьотеборг и е насочена към постигането на три приоритетни цели: **конвергенция** – подкрепа на растежа и създаване на работни места в най-слабо развитите държави-членки и региони; **регионална конкурентоспособност и заетост** – прогнозиране и насърчаване на промените; **териториално сътрудничество** – стимулиране на хармоничното и балансираното развитие на територията на ЕС.

Целта „Конвергенция” е насочена към подкрепа на икономическия растеж и създаването на работни места в най-слабо развитите държави-членки и региони чрез нарастване и подобряване на качеството на инвестиране във физически и човешки капитал, развитие на иновациите и на общество, основано на знанието, адаптивност към икономическите и социалните промени, опазване и подобряване на околната среда и административна ефективност. Задача на Структурните фондове е създаването на условия за подпомагане на развитието и постигане на реална конвергенция (намаляване на различията и изравняване на социално-икономическите показатели на изоставащите и развитите райони в ЕС). Особено внимание се отделя на повишаването на капацитета на институциите и ефективността на публичната администрация, в това число и на управленския капацитет за планиране и програмиране на фондове на ЕС. България получава подкрепа от Структурните фондове и Кохезионния фонд на ЕС за периода 2007 – 2013 г. за прилагането на седем оперативни програми, насочени към постигането на цел 1: „Конвергенция” на политиката за сближаване на ЕС.

Цел „Регионална конкурентоспособност и заетост” подпомага райони извън тези по цел 1, където се очаква засилване на регионалната конкурентоспособност и атрактивността им, както и на заетостта чрез прогнозиране на икономическите и социалните промени, включително свързани с отварянето на търговията, чрез подобряване качеството на инвестициите в човешки капитал, иновации и подкрепа за развитието на общество на знанието, предприемачеството, опазването и подобряването на околната среда, подобряване на достъпността, адаптивност на работещите и бизнеса и развитие на трудовия пазар. Подкрепят се регионални програми, предвиждащи изпълнение на мерки, насочени към насърчаване на икономическите промени в индустриални, градски и селски области чрез укрепване на конкурентоспособността и атрактивността на районите, отчитащи съществуващите икономически социални и териториални различия. Финансирането на този тип регионални програми се осъществява от ЕФРР. Националните програми, предвиждащи изпълнение на мерки, насочени към подпомагане на мобилността и адаптирането на хората към икономическите промени в съответствие с приоритетите на политиката на Европейската стратегия за заетостта, са насочени към осигуряването на пълна заетост, качество и производителност на труда и социално включване. Финансирането на този втори тип програми се осъществява от ЕСФ.

Целта „Европейско териториално сътрудничество” е насочена към по-нататъшно хармонично и балансирано интегриране на територията на ЕС чрез подкрепа на неговите региони по важни за Общността въпроси. Цели се засилване на трансграничното

сътрудничество чрез съвместни местни и регионални инициативи. Насърчава се сътрудничеството между държавите, между регионите и създаването на транснационални и трансрегионални мрежи. България участва в програми за трансгранично сътрудничество с всички съседни страни, включително със страните от Черноморския регион, както и в програмата за транснационално сътрудничество в Югоизточна Европа по цел 3 „Европейско териториално сътрудничество” за програмния период 2007 – 2013 г., чиято цел е да насърчава балансираното териториално развитие и териториалната интеграция на страните и регионите, обхванати от програмата.

Действията по програмите за европейско териториално сътрудничество се финансират от ЕФРР и се фокусират върху ключовите приоритети на Общността, свързани с изпълнението на дневния ред от Лисабон и Гьотеборг.

Новият контекст на **Лисабонската стратегия**, както и някои нови стратегически документи на ЕС като стратегията в областта на устойчивото развитие и териториалния дневен ред изискват нов прочит и отражение на техните послания и целева рамка в документите за стратегическо планиране на регионалното и местното развитие, за да се гарантира принос на българските райони и общини за постигането на целите им.

През 2008 г. беше прието **ново национално законодателство в областта на регионалното развитие**, включващо **Закон за регионалното развитие (ЗРР) и Правилник за прилагане на Закона за регионалното развитие (ППЗРР)**, което отговори на нуждите от:

- Съгласуваност с политиката и законодателството за регионално развитие на Европейския съюз;
- Създаване на по-ефективна система от стратегически планови документи за управление на регионалното развитие в България;
- Оптимизиране на институционалната рамка от органи и структури, свързани с регионалното развитие;
- Дефинирането, прилагането, наблюдението и оценката на политиката за регионално развитие и подобряване на координацията с партньорите;
- Изграждане на ефективна система за наблюдение и оценка на прилагането на регионалната политика;
- Ефективно взаимодействие на националната и европейската законодателна рамка за регионално развитие, осигуряващо добро управление и ефикасност на инструментите, подпомагащи регионалното развитие.

Новото законодателство за регионалното развитие се основава на приемственост по отношение духа и философията на предходното законодателство, като актуализира и оптимизира неговите разпоредби, прави ги по-ясни, по-работещи и приложими в съвременните условия и особено в условията на членството в ЕС. Същевременно националното законодателство въвежда **нов териториален обхват за районите** от ниво 1 и 2 за България, като е осигурено съответствие с Регламент (ЕО) 1059/2003 г. за общата класификация на териториалните единици за статистически цели и Регламент (ЕО) № 176/2008 г., за изменение и допълнение на Регламент (ЕО) 1059/2003 г. за установяване на обща класификация на териториалните единици за България и Румъния във връзка с членството им в ЕС. Новият териториален обхват на районите от нива 1 и 2 ще бъде отчетен при предстоящата актуализация на документите за стратегическо планиране на регионалното и местното развитие.

Реформата в кохезионната политика и новите регламенти на ЕС за периода 2007 – 2013 г. изискват **ефективно взаимодействие на националната и европейската законодателна рамка за регионално развитие** с цел осигуряване на добро управление и ефикасност на инструментите, подпомагащи регионалното развитие. Промените в националното законодателство в голяма степен са насочени към постигане на по-добра приложимост както на националните, така и на европейските норми.

Основните принципи при прилагането на регионалната политика, които са:

- Единен подход за планиране и програмиране;
- Териториална и целева концентрация на ресурсите; партньорство, публичност и прозрачност на всички нива на планиране, програмиране, финансиране, наблюдение и оценка;
- Допълняемост на публичните разходи при съвместно финансиране с други източници;
- Координация на компетентните органи в процеса на планирането и програмирането, ресурсното осигуряване, наблюдението и оценката;
- Съгласуваност с други структуроопределящи политики, инструменти и действия на международно, национално и регионално ниво;
- Конкуренция, възлагането на обществени поръчки, опазването и подобряването на околната среда, премахването на всички форми на неравнопоставеност, се запазват и продължават своето действие.

Промените във вътрешните и външни условия, в нормативната, институционалната и политическата среда в контекста на членството в ЕС, настъпили след приемането на документите за стратегическо планиране на регионалното и местното развитие, са значителни и определят необходимостта от актуализацията им с оглед осигуряване на адекватност и съответствие с новите условия. В тази връзка на основание чл. 11, чл. 19, чл. 31 и чл. 38 на Правилника за прилагане на Закона за регионалното развитие се предприема актуализиране на действащите към момента стратегии и планове за регионално и местно развитие.

Методическите указания за разработването на актуализирани документи за изпълнението на Националната стратегия за регионално развитие за периода 2009 – 2015 г., на регионалните планове за развитие за периода 2009 – 2013 г., на областните стратегии за развитие за периода 2009 – 2013 г. и на общинските планове за развитие за периода 2009 – 2013 г., включително програмите за реализацията им, имат за задача да изяснят подхода и метода на работа, както и да дадат конкретни насоки относно съдържанието и разработването на отделните елементи на документите. Прилагането на методическите указания осигурява и привеждането на документите за стратегическо планиране на регионалното развитие на национално и регионално ниво в съответствие с разпоредбите на ЗРР след влизането му в сила, съгласно § 4 от Преходните и заключителните разпоредби на закона.

Актуализацията ще осигури по-голяма приложимост на документите и подобряване на тяхната стратегическа ориентация и принос по отношение реализацията на националните и европейските цели на развитието.

Стратегическите насоки са нов елемент в съдържанието на Областната стратегия за развитие (ОСР) и са регламентирани в чл. 12, ал. 3, т. 6 от Закона за регионалното развитие. Целта е да се очертае рамката, с която общинският план за развитие (ОПР) следва да се съобрази и да адресира своите цели и приоритети, постижими до 2013 г. Подробни указания по съдържанието на актуализирания документ за изпълнение на ОПР са дадени в Методическите указания на Министерство на регионалното развитие и благоустройството от м. май 2009 година.

- Целите и приоритетите на ОПР могат да обхващат само тези цели и приоритети от ОСР, които имат пряко отношение към развитието на общината и кореспондират с местната специфика и идентифицирани потребности. Възможно е няколко цели/приоритети от ОПР да бъдат адресирани към една цел/приоритет на ОСР.
- ОПР следва да бъдат разработени в съответствие със стратегическите документи в ЕС като Лисабонска стратегия, Стратегически насоки за сближаване на Общността за периода 2007 – 2013 г., Стратегия за устойчиво развитие на ЕС, Зелена книга на териториалното сближаване и др., както и с предвижданията на националните документи – Национална стратегия за регионално развитие, Национална стратегическа референтна рамка, секторни планови документи. Акцентът трябва да бъде върху тези цели/приоритети, за чиито постигане общината може да допринесе.

- Развитието на информационното общество е хоризонтален приоритет за България. Процесът на децентрализация на управлението поставя нови предизвикателства, свързани с използване на информационните технологии за повишаване конкурентоспособността на общините в т.ч. и по отношение предоставянето на административни услуги. Уместно е да се предвидят мерки и дейности, свързани с развитието на електронното съдържание – интегрирани електронни административни услуги за населението и бизнеса, уеб-базирани форуми за обществени обсъждания и др. В ОПР е необходимо да се идентифицират нуждите и възможностите за реализиране на ИКТ мерки и проекти вкл. свързаните с придобиване и повишаване на знанията и квалификацията.
- ИТ уменията и електронното участие, изграждане на инфраструктура за високоскоростен интернет, изграждане на системи за видеонаблюдение, използване на системи за контрол и управление на трафика.
- Устойчивото развитие също е хоризонтален приоритет на европейско ниво, като акцент е интегрирането на глобалните екологични проблеми в процеса на стратегическо планиране на местното развитие – последици от промените в климата, опазване на биоразнообразието, борба с ерозията на почвите и устойчивото използване на земите, запазване и укрепване на предимствата на ландшафта, насърчаване разработването и използването на „чиста енергия” и др.
- Ключов момент, който също трябва да се има в предвид при разработването на ОПР са мерките, свързани със стимулиране на енергийната ефективност, гарантиране на енергопотреблението и диверсификация на енергийните източници на местно ниво.
- Съвременните проблеми на развитието като равните възможности, проблемите на околната среда и свързаните с тях климатични промени, загубите на биоразнообразие, замърсяването, не спазват административни граници и изискват сътрудничество за постигане на ефективни решения. Местната политика за развитие трябва да отчете тези реалности и в този контекст да се търси развитие на сътрудничество между съседни общини и между страни. По този начин ще бъдат идентифицирани и областите, в които да бъдат разработени междуобщински/междурегионални проекти.
- Финансовите ресурси следва да бъдат обвързани с най-важните потребности на общината, така че да доведат до значителен ефект. Освен традиционните източници на финансиране – бюджет, оперативни програми, международни донори трябва да се търсят възможности за реализация на проекти чрез публично-частно партньорство. Този начин на финансиране позволява да бъде използван и опита на квалифицирани експерти от страна на бизнеса и НПО.

При изготвяне на Актуализираните документи за изпълнение на общинските планове за развитие /актуализацията на общинските планове за развитие/ разработващите екипи следва да се съобразяват с променената нормативна уредба за регионално развитие в страната, която е в съответствие с новите изисквания на европейското законодателство, като плановете кореспондират с приоритетите и целите на Областната стратегия за развитие и в частност на Регионалния план за развитие на Северен централен район. Необходимо е да се вземат предвид новите изисквания, произтичащи от Закона за регионалното развитие, при разработване на общинските планове за развитие, частично променената им структура, съдържание и допълнително включените нови раздели. Екипите от общинските администрации следва да се ръководят от *Методическите указания за актуализиране на действащите стратегии и планове за регионално развитие – 2009 година*, по-специално от частта за ОПР. Указанията са утвърдени от МРРБ и публикувани на неговата Интернет страница.

8. ПРИЛАГАНЕ НА ПРИНЦИПА НА ПАРТНЬОРСТВО И ОСИГУРЯВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ И ПУБЛИЧНОСТ

Един от основните принципи при прилагане на държавната политика в регионалното развитие, съгласно ЗРР и Европейските директиви, е прилагане на **принципа на партньорство и осигуряване на информация и публичност** на всички нива на планирането, програмирането, финансирането, управлението, наблюдението и оценката при изпълнението на Областната стратегия за развитие. Той има решаващо значение за постигане на устойчиво и интегрирано развитие на територията на областите, районите и страната.

В края на м. декември 2010 г., на основание чл. 33, ал. 1, във връзка с чл. 9, т. 6 от ЗРР, бе извършена **Междинна оценка за изпълнение на Областната стратегия за развитие за периода 2005 – 2010 г.**, която бе публикувана на Интернет страницата на Областна администрация, за информиране на обществото и заинтересованите страни от областта. Предстои разглеждане и съгласуване от Регионалния съвет на Северен централен район и приемане от Областния съвет за развитие.

Получените в процеса на обсъждане аргументирани предложения, бележки и становища са отразени в окончателния документ, преди приемането му от ОСР.

Въз основа на резултатите от Междинната оценка за изпълнение на Областната стратегия за развитие за периода 2005 – 2010 г., е изготвен **Актуализиран документ за изпълнение на стратегията за периода 2010 – 2013 г.** (актуализация на стратегията), който ще премине през същата процедура, описана по-горе. Тези действия, подчинени на ЗРР, ще осигурят в най-голяма степен прилагане на принципа за осигуряване на информация и публичност на Междинната оценка и Актуализацията на стратегията.

Органите на ниво Северен централен район и Област Разград, в рамките на които се прилага принципа на партньорството в процеса на изпълнение на Областната стратегия за развитие, са Регионалния и Областния съвет за развитие. Значителна роля за ефективното изпълнение на стратегията ще имат Регионалния координационен комитет в СЦР, свързан с наблюдението и оценката на териториалните аспекти и въздействието на операциите по оперативните програми, съфинансирани от фондовете на ЕС. Специализираните комисии към Регионалния и Областния съвет за развитие в сферата на публичната инфраструктура, конкурентоспособността на икономиката, развитието на човешките ресурси, опазването и подобряването на околната среда също ще имат значителен принос за мобилизиране на експертния потенциал на всички партньори за текущо консултиране, наблюдение и оценка на изпълнението на стратегията.

Важни инструменти за осигуряване на информация и публичност на извършените действия, реалните ползи и постигнатите резултати, след актуализирането на Областната стратегия за развитие в периода 2010 – 2013 г., са **междинният и окончателният доклад** за нейното изпълнение, които ще бъдат публикувани на Интернет страницата на Областна администрация, след изтичане на плановия период на нейното действие.

За осигуряване на информация и публичност на изпълнението на Областната стратегия за развитие се изготвя **междинен доклад**, който съдържа:

- Постигнатия напредък по изпълнението на целите и приоритетите за регионално развитие през изтеклия период;
- Резултатите от междинната оценка съгласно критериите за оценка на изпълнението на стратегията;
- Използваните за периода ресурси за постигане на целите на стратегията;
- Възникналите проблеми и предприетите от компетентните органи действия за тяхното преодоляване;
- Прогноза за очакваното изпълнение на целите и приоритетите до края на периода на действие на стратегията;
- Предложения за актуализация на стратегията.

За цялостното изпълнение на Областната стратегия за развитие 2005 – 2013 г. се изготвя **окончателен доклад**, който съдържа информацията относно:

- Ефективността на изпълнението на целите и приоритетите за регионално развитие през периода на действие на стратегията;
- Резултатите от последващата оценка съгласно критериите за оценка на изпълнението на стратегията;
- Ефективността на използваните през периода на действие ресурси за постигане целите на стратегията;
- Изводи и предложения за изпълнението на дългосрочните цели и приоритети на държавната политика за регионално развитие, включително за актуализация на стратегията.

Предложената по-долу матрица систематизира действията, документите и информацията, свързани с осигуряването на публичност и прозрачност в процеса на наблюдение и оценка на регионалното и местното развитие, основани на принципа на партньорството.

Матрица за наблюдение и оценка на документите за стратегическо планиране на регионалното и местното развитие

Таблица 58

Документ	Плановете и стратегически документи със срокове за изпълнение	
	Областна стратегия за развитие	Общински планове за развитие
Междинен доклад за изпълнението	30.12.2010 г.	30.12.2010 г.
Окончателен доклад за изпълнението	30.03.2013 г.	30.03.2013 г.
Годишен доклад за наблюдението	30.03. на всяка следваща година	30.03. на всяка следваща година
Предварителна оценка	х	Паралелно с разработването
Доклади за наблюдение и контрол на екологичното въздействие	х	В съответствие със становище на компетентния орган
Междинна оценка	30.12.2010 г.	30.12.2010 г.
Окончателна оценка	30.12.2013 г.	30.12.2013 г.

Областната стратегия за развитие е актуализирана на основание чл. 15 от Закона за регионалното развитие, чл. 31, ал. 1 от ППЗРР и в съответствие с Методическите указания за актуализация на действащите стратегии и планове за регионално и местно развитие – 2009 г. на МРРБ, под формата на Актуализиран документ за изпълнение на Областната стратегия за развитие 2010 – 2013 г. на Област Разград, приет от Областния съвет за развитие на 14.04 2011 г.

Актуализираният документ за изпълнение на Областната стратегия за развитие 2010 – 2013 г. е публикуван на Интернет страницата на Областна администрация Разград: <http://www.rz.government.bg>